

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020 Sayı/Hejmar/Issue: 1

e-Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiyat>

Kurdiyat

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

Yayıncı/Weşanger/Publisher
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Living Languages

Sahibi/Xwedî/Owner
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına/
Li Ser Navê Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü yê/
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Living Languages
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Nesim SÖNMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Doç. Dr./ Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Öğr. Gör./ Instructor. Hacı YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Sinan ÇAKAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri/Edîtorên Ziman û Wergerê/Translation and Language Editors

İngiliz Dili Editörleri/Edîtorên Zimanê Ingilîzî/English Language Editors
Öğr. Gör./ Instructor. Hacı YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Kürt Dili Editörleri/Edîtorên Zimanê Kurdî/Kurdish Language Editors
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nesim SÖNMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Sinan ÇAKAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arap Dili Editörleri/Edîtorên Zimanê Erebî/Arabic Language Editors
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ

Yayın Kurulu/Lijneya Weşanê/Editorial Board

Prof. Dr. Abdurrahman ADAKK	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Hayrullah ACAR	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Ömer ÇİFTÇİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN	Bingöl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Ayhan TEK	Muş Alparslan Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğretim Üyesi Kenan BULUT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU	Dicle Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey

Danışma Kurulu/Lijneya Şêwrê/Advisory Board

Prof. Dr. Abdurrahman ADAKK	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	Bingöl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Hayrullah ACAR	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Ömer ÇİFTÇİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN	Bingöl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Ayhan TEK	Muş Alparslan Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğretim Üyesi Kenan BULUT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU	Dicle Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey

Sekreteryâ/Secretary

Öğr. Gör./ Instructor. Hacı YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Sinan ÇAKAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Dizgi/Rûpelsazî/Design

Erdal YILDIZ

İletişim/Têkilî/Contact Details

e-posta/e-Mail: Kurdیات@yyu.edu.tr / yde@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/Kurdیات>

Tel /Phone: 0432 225 14 52

Faks / Fax: 0432 225 12 28

Adres/Navnîşan/Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi/Tarîxa Weşanê/Publication Date

Haziran/Hezîran/June 2020

“

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

Berpîrsiyariya gotarên ku di kovarê de têne weşandinê ya nivîskarên wan bi xwe ye. Mafê weşana gotaran jî aydê Enstîtuya Zimanên Zîndî ya Zanîngeha Wan Yüzüncü Yilê ye. Qîsmen yan jî bi tevahî, bêyî destûra weşanger tu gotar nayê çapkirin û zêdekirin. Lijneya Weşanê ya Kovarê di biryara xwe ya weşandin yan jî neweşandina gotarê de azad e. Gotarên ku ji bo kovarê hatine şandin bi şûn de cardî nayên îadekirin. Lijneya kovarê û Komîteya Edîtorî derbarê gotaran da mesûliyeta qanûnî qebûl nake.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Institute of Living Languages. It may not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the Journal is free to publish and publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

”

İçindekiler / Naverok / Contents

Editörlerden/Ji Edîtoran/From The Editors—6

**HUNERA MULEMME'Ê DI EDEBIYATA ROJHILAT DE
-MÎNAKA ŞI'RA KURDÎ-KURMANCÎ-**

*THE ART OF MOLEMMMA IN EASTERN LITERATURE -
EXAMPLE OF KURDISH-KURMANJI POETRY-*

Abdulhadi TİMURTAŞ—9

**DESTNIVÎSÊN MECMÛ'ÊYÊN KURD (21-22-47) ÊN DI KOLEKSÎYONA
ALEXANDRE JABA DE (NÛBAR Û EQÎDEYA ÎMANÊ)**

*CORPUSES OF KURD (21-22-47) IN ALEXANDRE JABA'S MANUSCRIPTS COLLECTION
(NÛBAR AND EQÎDEYA ÎMANÊ)*

Kenan SUBAŞI—23

STRANÊN EHLÊ 'ILM Û 'IRFANÊ: QESÎDEBÊJÎ

Müslîh SEZER—45

ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ Û KESAYETA WÎ YA EDEBÎ

SHEIK MUŞERREFÊ XINÛKÎ AND HIS LITERARY PERSONALITY

Nesim SÖNMEZ—59

**WERGERA JI TIRKÎ BO KURDÎ Û BIKARANÎNA HIN PEYV Û QALIBÊN
GIRÎNG ÊN KURDÎ DI WERGERÊ DE**

*TRANSLATION FROM TURKHISH TO KURDISH AND USING SOME
KURDISH WORDS AND PHRASES IN TRANSLATION*

Zafer AÇAR—83

Bu Sayının Hakemleri/Hekemên vê Hejmarê/Reviewers of The This Issue

Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK	Karabük Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN	Bingöl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Mardin Artuklu Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Ayhan TEK	Muş Alparslan Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Kenan BULUT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU	Dicle Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mazhar TUNÇ	Hakkari Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KIRKAN	Mardin Artuklu Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi İlyas SUVAĞCI	Hakkari Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi İkrâm FİLİZ	Muş Alparslan Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU	Dicle Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey
Dr. Kenan SUBAŞI	Mardin Artuklu Üniversitesi/ University/Türkiye/Turkey
Dr. Haşim ÖZDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University/Türkiye/Turkey

Merheba Kurdiyat

Kurdî, ji famîleya zimanên Hînd-Awropî û ji şaxa zimanên Hînd-Îranî tê hesabandinê. Kurdî, bi zaravayên xwe yên cuda ve bûye tercumanê hestên şairan, hozanan, aşiqan û sofîyan. Zimanê Kurdî bi tîp, peyv û hevokên xwe ve bûye xizmetkarê wan. Kurdî bûye hibira qeleman, rêzên rûpelan, nalîna dilan û dengê zimanan. Kurdî di medreseyan de bûye seyda û mamoste, di mizgeftan de bûye waiz û xetîb, di serayan de bûye çîrokbêj, di şevbiwêrkan de bûye hozan û di xêl û şahiyana de bûye dengbêj. Di heman demê de Kurdî hevaltî bi neyê û bi bilûrê re kiriye, bûye nexme û awaza saz û kemençeyê. Kurdî ji gelek zimanên cîran mîna Tirkî, Erebî û Farisî pir tişt ker kirine û gelek caran jî ker daye. Bi vî awayî Kurdî hem bandor li derdora xwe kiriye û hem jî ketiye bin bandora derdora xwe de.

Nexwe, deng û fonetîka Kurdî, tîp û hevokên Kurdî taybet in. Di heman demê de Kurdî xwediyê şî'r û şairan e, çîrok û çîrokbêjan e, sitran û stranbêjan e û xwediyê gotinên pêşîyan û lorikan e. Bo vê yekê Kurdî xwediyê alfabeyeke taybet, nivîseke cuda, gramer û rêbaza rastnivîseke taybet e.

Roj hat Kurdî cihê xwe di edebiyata nûjen de girt û bû zimanê romanê, şanoyê, rojnameyê, kovarê, çapemeniya niviskî û ya berbiçav. Welhasil, Kurdî bû zimanê her cure gotinên beşeriyetê û herweha bû zimanê her cure edebiyat, çand û dîn jî.

Îcar Kurdiyat ji bo ku bibe kursî ji lêkolîner û akademîsyenên ku dixazin; ka gelo Kurdî çî kar û zebat ji bo şaristanî û tecrubeyên beşerî kiriye derêxine holê û ji bo ku lêkolîner binêrin ka gelo çanda zimanê Kurdî çî dewlemendî daye şaristaniya mirovahiyê iha ji bo van sedeman Kurdiyate dest bi jiyana weşanê kiriye. Di heman demê de Kurdiyat ji bo ku bibe çavkanî ji xwendevan û mereqdarên çanda ku Kurdî aniye wucûdê re û ji bo ku ji nifşên xort re bibe rêbereke ku têgihajtineke akademîk û azad û zelal nişan dide derketiye vê rêyê.

Kurdiyat di hejmarê xwe ya yekem de bi pênc maqaleyên xwerû Kurdî ne ji we re dibêje merheba. Kurdiyat di hejmarên werin de di gel zimanê Kurdî bi şertê ku bi ziman, edebiyat, tarîx û çanda Kurdî ve eleqedar be gotarên bi Tirkî, Erebî û Ingilîzî jî qebûl dike.

Ji bo ku Kurdiyat dest bi jiyana weşanê bike keda gelek kesan çêbûye. Di serî de em şîkr û sipasiyên xwe ji lijneya weşanê re pêşkêş dikin û weharengê em spasîyên xwe ji herkesên ku keda wan di pêkanîna kovarê de çêbûye re; ji edîtoran re, ji endamê şêwrê re, ji nivîskaran re û ji tevhekeman re pêşkêş dikin.

Bi hêviya hevdiîtineke nû di hejmarên werin de, bimînin di xêr û di xweşiyê de...

Edîtorên hejmarê

Merhaba Kurdiyat

Hint-Avrupa dil ailesinden olup Hint-İran dillerinin bir kolu sayılan Kürtçe, farklı lehçeleriyle şairlerin, ozanların, âşıkların ve gönül ehlinin duygularına tercüman olmuş harf, kelime ve cümlelerini onların hizmetine vermiştir. Kürtçe, birçok kaleme mürekkep, deftere satır, gönle seda ve dile ses olmuştur. Kürtçe medreselerde hoca ve öğretmen, camilerde vaiz ve hatip, saraylarda hikâyeci, sohbetlerde ozan ve düğünlerde türkücü olmuştur. Aynı zamanda Kürtçe neye ve kavala eşlik etmiş, saz ve kemene nağme olmuştur. Kürtçe, Arapça, Türkçe ve Farsça gibi komşu dillerden ödünç almış ve ödünç vermiş bir dil olarak hem etkilemiş hem de etkilenmiştir.

Öyleyse Kürtçenin sesi, fonetiği, harfleri, kelimeleri ve cümleleri vardır. Yine Kürtçenin şairleri ve şiirleri, hikâyecileri ve hikâyeleri, türkücüleri ve türküleri, atasözleri ve ninnileri vardır. Dolayısıyla Kürtçenin alfabesi ve yazısı, grameri ve imla kuralları vardır.

Gün geldi Kürtçe modern dönemin edebiyatında yer alarak romanların, tiyatroların, gazetelerin, dergilerin, yazılı ve görsel medyanın da dili oldu. Elhasıl, Kürtçe insan ürünü olan her türlü sözün, edebiyatın, kültürün ve inancın dili olmayı başarabildi.

İşte Kurdiyat bu dilin ortaya koyduğu ve insanoğlunun oluşturduğu medeniyetlerin zenginleşmesine katkı sağladığı kültürü incelemek, araştırmak, özelliklerini tespit etmek için ayrıca bu dilin medeniyete ve beşeri tecrübeye kazandırdıklarını ortaya koymak isteyen araştırmacı ve akademisyenlere bir kürsü olmak için yayın hayatına başladı. Aynı zamanda Kurdiyat Kürtçenin oluşturduğu kültürü merak eden okurlara kaynak ve genç nesle özgür akademik anlayışını sağlayacak bir rehber olmak için yola çıktı.

Kurdiyat ilk sayısında tümü Kürtçe olan beş makaleyle merhaba derken sonraki sayılarında Kürtçenin yanı sıra Kürt diline, edebiyatına, tarihine veya kültürüne dair olmak kaydıyla Türkçe, Arapça ve İngilizce makale de kabul edecektir.

Dergimiz Kurdiyatın yayın hayatına başlamasında emeği geçen pek çok kişi vardır. Başta yayın ekibi olmak üzere emeği geçen ve dergimize katkı sunan editörlerimize, yayın ve danışma kurulu üyelerimize, yazarlara ve bu yazıları değerlendirme nezaketinde bulunan hakemlerimize teşekkür ederiz.

Daha güzel ve daha verimli günlerde, yeni sayılarımızda buluşmak ümidiyle...

Editörler

Good day, Kurdiyat

As a language of Indian-Iranian group of Indian-Europe family, Kurdish has always been a translator of feelings of poets, singers, story tellers and sensible persons with its different dialects by serving its letters, words and statements to them. It has become the ink to many pens, lines to notebooks, voice to hearts and sound to tongues. Besides that it has been an instructor in mad-rasas, a prayer leader and preacher in mosques, a story teller in palaces, a poet in chatting times and a singer in weddings. In the same time it has accompanied with reed flute and shepherd's pipe while it has become a melody from violin and other musical instruments. As a language which has borrowed from neighbour languages such as arabic, turkish and persian, kurkish has lent them in the same time while it has influenced them and has been affected by them.

Therefore it is a certain fact that it has got a voice, a phonetic system, an alphabet, a vocabulary and a syntax. Like this it has got poets and poems, story tellers and narrators, singers and songs, proverbs, idioms and lullabies. So we can absolutely say that it has got an alphabet, literature, grammar and spelling system.

And that a day has come that we have seen that kurkish has become the language of novels, plays, newspapers, magazines and media in a modern way. As a sum, it has achieved to be a language of every human productions such as oral and verbal cultures, literature and conviction matters.

That's why Kurdiyat has released to be a medium to search and examine the cultural and literary productions which have contributed human civilization in historical process. It also aims to be an academic platform for academicians and researchers to edit and present their works and experiences in these areas. On the other hand Kurdiyat will be a reference and an academic guide for those who wonder about these matters as readers.

Through its first issue, Kurdiyat says all you good day with five kurkish articles. However let us inform that it will accept the articles in other languages like turkish, arabic and english which are related to literary and cultural works of kurkish.

There are many persons who have contributed and assisted for our journal to start to its publish life. We would like to thank sincerely the edit committee, the board of public, the article writers and referees who kindly evaluated the articles.

We hope to see in the coming better issues of this journal.

Editors

Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 9-21

Article Types / Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 22.03.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 22.03.2020
Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi atimurtas@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6887-6223
DOI: 10.5281/zenodo.3894385

Atrf: Timurtaş. A. (2020). "Hunera Mulemme'ê
Di Edebiyata Rojhilat de -Mînaka Şî'ra Kurdî-Kur-
mancî-", Kurdiyât, 1, 9-21.
Citation: Timurtaş. A. (2020). "The Art of Molem-
ma in Eastern Literature - Example of Kurdis-
h-Kurmanji Poetry-", Kurdiyât, 1, 9-21.

HUNERA MULEMME'Ê DI EDEBIYATA ROJHILAT DE -MÎNAKA ŞÎ'RA KURDÎ- KURMANCÎ-

Abdulhadi TİMURTAŞ

KURTE

Bêguman, hunera mulemme'ê mînakek gelek girîng e ji bona têkilî, alîkarî, beredan û hevaltiya zimanan. Em vê hunerê bi piranî di helbestên gelên Misilman yên ne Ereb de dibînin. Bi taybetî helbestên klasik yên Kurdî, Farisî û Tirkî bi vê hunerê hatine xemilandinê. Vêca mulemme'ê ne tenê wezîfeyek hunerî dibîne, di heman demê de wezîfeyekê biratiya di neqeba zimanan de jî dibîne. Bi vê hunerê çend ziman têne cem hev û rengê cuda didine helbestê. Wekî din jî ev huner îmkana danberhev û muqarena zimanan jî nişan dide.

Di edebiyata Kurdî ya klasik a zaravayê Kurmancî de Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Huseynê Bateyî, Seyyid Eliyê Findikî û Şêx Ebdurrahmanê Şawurî di qesîde û helbestên xwe de bi zêdeyî ev huner bi kar anîne. Carinan bi du zimanan, carinan bi sê zimanan û carinan jî bi çar zimanan hunera mulemme'ê bi kar anîne. Minakên ku em di vê lêkolînê de nişan didin tev ji edebiyata Kurdî ya klasik a bi zaravayê Kurmancî ye. Heman huner bi eynî hêz û xemlê di zaravayên Kurdî yên din de jî xwe bi eşkere nişan dide; mîna Soranî û Zazakî û Goranî.

Şairên Kurd ên klasîk, bi piranî di heman demê de alim û zanarên dinê Îslamê ne jî, Bo vê yekê têkiliya wan bi zimanê Erebî re jî gelek xurt e. Weharege zimanê Farisî jî di herêma Mezopotamya de xwediyê bandorek gelek girane. Herwiha zimanê Tirkî jî li Anatolyayê û di nav gelê Kurd de quncikek e din îşxal dike. Bo vê yekê şairên Kurd gelek girîngî dane van hersê zimanan.

Di vê gotarê da bi gelemperî li ser cihê hunera mulemme'ê di edebiyata rojhilatê da tê sekinandin û di helbesta Kurdî da bikaranîna vê hunerê ji aliyê ruxsarî û naverokê ve tê vekolandin û bandora vê hunerê ka li ser helbesta kurdî çiqas çêbûye tê tesbîtkirin.

Bêjeyên Sereke: Mulemme', Rojhilat, Edebiyata Erebî, Edebiyata Kurdî, Edebiyata Farisî, Edebiyata Tirkî

Doğu Edebiyatında Mulemma Sanatı -Kürtçe-Kurmancî Şiiri Örneği-

Özet

Kuşkusuz mulemma sanatı, diller arasındaki ilişki, etkileşim, karşılaştırma ve dostluk için önemli bir sanattır. Bu sanatı daha yaygın olarak Arap olmayan Müslüman toplumların edebiyatında görmekteyiz. Özellikle klasik Kürtçe, Türkçe ve Farsça şairlerin bu sanatla bezediğini görmekteyiz. Buna göre mulemma sadece edebi bir sanat görevini görmüyor o aynı zamanda diller arasında kardeşlik bağını kurma görevini de görüyor. Bu sanat aracılığıyla birkaç dil yan yana gelip şiiere farklı bir renk veriyor. Bunun yanında bu sanat edebiyatların birbirleriyle karşılaştırma imkânını da sağlıyor.

Klasik Kürt-Kurmancî edebiyatında, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mele Husynê Bateyî, Seyyid Eliyê Findikî û Şêx Ebdurrahmanê Şawurî gibi şairler bu sanatı sık sık şiirlerinde kullanmışlardır. Bunlar kimi zaman mulemma sanatını iki dille, kimi zaman üç dille ve kimi zamanlarda da dört dille kullanmışlardır. Bu araştırmada vereceğimiz örneklerin tümü Kürtçenin Kurmancî lehçesine aittir. Aynı sanat Kürtçenin Zazaca, Soranî ve Goranî gibi diğer lehçelerinde de aynı güç ve güzellikle kendini açıkça göstermektedir.

Klasik Kürt Edebiyatı şairleri, çoğunlukla aynı zamanda İslam âlimleri idiler. Bu yüzden Arapçayla ilişkileri çok güçlüdür, hatta Arapça onların kültür ve düşüncelerine kaynaklık eden bir dildir. Aynı şekilde Farsça da Mezopotamya'da büyük bir etkiye sahip olup etki bakımından Arapçadan sonra ikinci sırada gelmektedir. Türkçe'nin Anadolu'da ve Kürt halkı arasında önemli bir köşeyi işgal ettiği ayrı bir gerçektir.

Makalede mulemma sanatının Ortadoğu edebiyatlarındaki yeri üzerinde duruldu ve Kürt edebiyatında içerik, şekil ve türleri bakımından incelendi. Bu sanatın Kürt edebiyatındaki önemi ve ne derece etki ettiği tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Mulemma, Ortadoğu, Arap Edebiyatı, Kürt Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Türk Edebiyatı

The Art of Molemma in Eastern Literature - Example of Kurdish-Kurmanji Poetry-

Abstract

Of course, the art of molamma is a very important example of communication and assistance, and of language skills and friendships. We often find this art in the poems of non-Arab Muslim peoples. The classical poems of Kurdish, Persian and Turkish are especially decorated with this art. Molamma art not only serves as an art, but also as a brotherhood between languages. With this art several languages come together and give the poem a different color. Similarly, this art recognizes the possibility of statements and references to languages.

In classical Kurdish-Kurmanji literature, Mala Cizîrî, Ahmed Khanî, Mala Hussein Batayî, Seyyid Alî Findikî, and Shaykh Abdurrahman Shawouri make more use of this art in his poems and poems. The Kurdish poet uses the art of molamma, sometimes in two languages, sometimes in three languages and sometimes in four languages. I hope this study reveals the friendship and friendship of all three languages. All of the examples we will give in this research belong to the Kurmanji dialect of Kurdish. The same art clearly shows itself in the other dialects of Kurdish such as Zaza, Soranî and Goranî with the same power and beauty.

Classical Kurdish poets were mostly Islamic scholars. Therefore, their relationship with Arabic is very strong, and even Arabic was a language that originated their culture and thoughts. Similarly, Persian had a great influence in Mesopotamia and came second after Arabic in terms of influence.

The article focused on the place of malemma art in Middle Eastern literatures and examined in Kurdish literature in terms of content, form and types. The importance of this art in Kurdish literature and how much influence it was tried to be determined.

Key Words: Molamma, Middle East, Arabic Literature, Kurdish Literature, Persian Literature, Turkish Literature.

Destpêk

Dema Îslamiyet ji herêma Erebaştanê derket û belavê Şamê Iraqê, Êranê û Anatolyayê bû hêze-ke nû bi baweriyeye cuda û bi nêrîneke zelal derkete holê. Vêca vê hêzê, ew herdu hêzên mezin yên ku li Rojhilata Navîn hukum dikirin Împaratoriya Fars û Romê ji hev xistin û hukmê wan yên di Rojhilatê de kete bin destê misilmanan. Bi vî awayî Fars, Kurd û Tirkan bi hev re bi rêbertiya wehyê şaristaniyeye nû avakirin. Bi rêya vê şaristaniyê baweriyeye nû, çandê nû hate wucûdê. Çand û ziman û zanistên van milletan tevlihev bûn û rengêkî serbixwe derkete holê. Bêguman vê rewşê bandoreke mezin li ziman û edebiyata van milletên yekbûyî kir û bi vê yekîtiyê re hunerînên nû şîr dan. Vêca yek ji van huneran hunera mulemmê ye.

Di demeke nedirêj de zimanê Erebaş bi hêza xwe ya ji Îslamê girtî serdestê zimanên mîna Farisî, Kurdî û Tirkî bû û edîb û şairên van zimanan jî hînê Erebaş bûn û geh xebatên xwe yên edebî xwerû bi Erebaş nivîsandin û geh jî di nav şîrên xwe de Erebaş weke xemlekî bi kar anîn. Ji milekî din ve vê yekîtiyê, ziman û edebiyata van gelan ji hev re kirine bira û dost, di netîceya vê biratiyê de şîrên pîrziyan derketine meydanê.

Bi rastî beriya niha bi çend salan min di derbareyê vê hunerê de weke tecrubeyekî lêkolînek biçûk kiribû û bi navê Ebdulhadî Botî di Kovara Nûbiharê de weşandibû.¹ Belkî ew cara yekem bû ku di edebiyata Kurdî-Kurmancî de ev huner dihate nîqaş kirin. Vêca ew nivîs binyata vê maqaleya me teşkîl dike, piştî hingê di derbareyê vê hunerê de çend maqaleyên hêja hatine weşandin. Ew jî ev in:

Kadri Yıldırım, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mûlemma". Maqaleyek e di sala 2013an de hatiye weşandinê.

Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemmê'ên Wan ên Çarziyanî". Maqaleyek e di sala 2016an de hatiye weşandinê.

Murat Varol, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî". Varol di vê maqaleyê de hunera mulemmê' di şîra Zazakî de nîqaş kiriye û di sala 2017an de hatiye weşandinê.

Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî: Şa'irê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemmê'a Kurdî". Ev herdu lêkolîner li ser hunera mulemmê'ê di şîra Mele Mehmûdê Hemîdî rawestiyane û iddîa kirine ku Hemîdî yekem şair e ku bi Kurdî-Kurmancî mulemmê' nivîsandiyê.

Bêguman ev huner digel ku metnên qesîdeyan dixemilîne û zîba dike, di heman demê de hevaltî û biratiya zimanan jî dide xuyakirin. Bi vê wesîleyê û bi rêya vê hunerê em dikarin çend ziman û çend edebiyatan bidine berhev û miqayeseya wan bikin. Ev jî wezîfeyeke gelek girîng e, ji bo têgihaştina qîmet û bihayê wan edebiyat û zimanan e.

Êdî ji ber ku vê hunerê ronahiyek û beriqandinek dida helbestan jê re *mulemmê* hatiye gotin. Di eslê xwe de mulemmê', bêjeyek Erebaş ye, bi me'na belek, rengoreng e² û weke biwêjekî *mulemmê'* halo têtê te'rifkirin: "Mulemmê' ew şîra ku bi çend zimanên ji hev cuda hatiye rêzkirin e." Ji vî karî re telmî' û ji şîrên bi vî hunerî hatîne rêzkirin re jî mulemmê'at têtê gotin.³

Li vê derê, pêwîste em zanibin ku armanca me bi hunera mulemmê'ê ne hunera *iqtibasê* ye ya ku têtê bikaranîn di zimanê şîr û nesra edebî de. Lewra *iqtibas*, ew e ku tu gotineka meşhûr

1 Ebdulhadî Botî, "Di Şîra Kurdî de Mulemmê'/Pîr-zimani: Mînaka Ehmedê Xanî", *Nûbihar*, 107, (2012).

2 Bnr. İbn Menzûr, *Lisanu'l-'Ereb*, (Beyrût: Daru İhyai't-Turasi'l-'Erebî, 1995), XII, 329

3 Bnr. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (Ankara: Weşanên Akçağ, 1989), 369.

û bi qîmet weke şî'r, gotinên pêşîyan, ayet û hedîs bînî bixî nav gotina xwe ya şî'rê an nesrê û pê axaftina xwe bixemilînî.⁴ Mulemme', tişteke dîtir e û ji iqtîbasê cuda ye. Belê ew jî weke iqtîbasê hûnereke edebî ya dîtir e û di hêza wê de ye.

Di heman demê de lazim e em bizanibin ku hunera mulemme'ê ji bilî şî'rê, di tu warên dîtir de nehatiye bikaranîn. Melûm e, *iqtîbas* çawa di şî'rê de tête bikaranîn wisa di pexşanê de jî tête bikaranîn, lêbelê mulemme'/pir-zimanî taybetiyê bi şî'rê ve ye.

Wekî em li şî'rên bi vî terzî hatin rêzkirin meyze dikin em dibînin wê bi çend awayî ne: Hinek ji wan malikek bi zimanekî ye û malika dîtir bi zimanekî dîtir e, carna ji her çar malikan malikek bi zimanek cudayî ye, carna jî hindiktir û carna jî zehftir e. Exlebê mulemme'atan bi du zimanan in. Belê yên bi sê zimanan û bi çar zimanan jî hene. Çendî ku Îskender Pala, mulemme'atên bi sê zimanan hatin rêzkirin zehf kêr dibîne jî û mulemme'atan di sê zimanan de Tirkî, Erebi û Farisî bi sînor dike, lêbelê xuya dike ku haya wî ji edebiyata Kurdî nîne. Lewra vaye di edebiyata Kurdî de, ne mulemme'ata bi sê zimanî, ya bi çar zimanî jî heye. Weke ku em ê di mînaka Ehmedê Xanî de nîşan bidin.

Berî ku em mînakên vê hunera balkêş binirxînin divê em binêrin ka ev huner ji ku deverê hatiye û binyata wê di kîjan zimanî an zimanan de heye. Tiştê ku ez jê hayedar im ew e ku ev huner di edebiyata Erebi ya kevin de bi awayekî hunerî tune ye, mînakên ku behsa wan tê kirin tenê îbaretê ji kerkirin û bi cihkirina bêjeyekî an du bêjeyên zimanekî din di malikek şî'ra Erebi de ye.⁵ Belê ev tişteki diyar e ku ev huner taybetiyê bi edebiyata Îslamî ya Rojhilat ve ye û di edebiyata Rojava de ne hatiye bikaranîn û naskirin li gor pirs û ger û lêkolîna min.

Haya min ji Edebiyata Ordî û Hindî tune ye, belê ez wisa texmîn dikim ku ev huner di van herdu edebiyatan de jî hene. Lêbelê ev huner di Edebiyata Farisî, Tirkî û Kurdî de tişteke sabit û berbiçav e.

Weke ku ji pirs û lêkolînan hatî fêhmê ev huner serê pêşî di edebiyata Farisî de di qernê dehan de derketiye holê û ji Farisî derbasî edebiyatên zimanên din yên li Rojhilatê bûye.⁶ Heke ku em bixazin mînakên vê hunerê di van zimanan tevan de bidin, dê nivîsa me gelek dirêj bibe. Bo vê yekê em ê îşaretê bal cihê wan mînakên bikin û dûvre li rastiya vê hunerê di Edebiyata Kurdî de bigerin û bi mînakên zaravayê Kurdiya Kurmancî iktifa bikin.

1. Mulemme' di Edebiyata Rojhilat de

1.1. Mulemme' di Edebiyata Erebi de

Di edebiyata Erebi de hunera mulemme'ê bi me'neya ku derbas bûyî xuya nake û di çavkaniyên belaxeta Erebi yên kevn de jî em rastî tu mînakên nayên. Belê di mebesta cînasê de, behsa cînasa mulemme' tête kirin ku ew jî ev e ku; 'di nezmekî de herfên kelimeyên beytekî bi nuqte bin û herfên kelimeyên beyta din bê nuqte bin, an jî herfên kelimeya misrayekî bi nuqte bin û herfên kelimeyên misraya din bê nuqte bin'.⁷ Di destpêka qerna bîstan de cureyek ji nezmê derket ku her çiqasî hindik jî be em dikarin bixin di bin te'rifê mulemme'ê de, ew jî ew e ku misrayek bi Erebiya fesîh be û misraya din bi Erebiya amî be.⁸

Vêca wisa xuyaye ku di edebiyata Erebi de hunera mulemme'ê hunerek nûderketî ye û heya

4 Bnr. Seyyid Şerîf Elî b. Muhammed el-Curcanî, *et-Te'rifat*, (Stenbol: Metbea Es'ed Efendi, 1300), 22.

5 Bnr. Ferîd Hemed Suleyman, "et-Tewzîfu'd-delalî li'l-elfazi'l-e'cemiyye fi şîiri Ebî Nuwas", *Mecelletu Adabi Zîqar*, 5, (2012): 2-10; Kadri Yıldırım, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", *Kuvara Mulemma*, 1, (2013): 6-10.

6 Bnr. Salahaddin Bekki, "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", *I. Uluslararası Âşık Sümmâni ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, amd., Abdülkadir Erkal, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012), 487: 485-500.

7 'In'am 'Ekkawî, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fi 'Ulûmi'l-Belaxe*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 523; İmîl Bedî'Ya'qûb, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fi 'İlmi'l-'Arûd we'l-Qafîye we Funûni's-Şî'r*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 294-295.

8 'Elî Qehremânî, "Ensebu'l-Ewzan we Ecmeluha fi's-Şî'ri'l-Mulemme'", <http://www.alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=51356>, (10.09.2019)

vê gavê jî bi awayekî zanistî ji teref rexnegeran ve nehatiye qebûlkin, ⁹ mînakên heyin jî di nav edebiyata folklorîk de an jî di şî'ra amî de xuya dikin. ¹⁰

1.2. Mulemme' di Edebîyata Farisî de

Bêguman edebîyata Farisî edebîyateke dewlemend û serbixwe ye. Di dîrokê de hukum li edebîyata rojhilat kiriye. Zehf şair û hunermendên milletên rojhilat digel ku ne Faris bûne jî belê şûna ku hunerên xwe bi zimanê xwe yê taybetî bidine nîşandan bi Farisî dane nîşandan û weharengê alim, dîrokvan û hunermendan berhemên xwe yên ilmî jî bi Farisî nivîsandine.

Hunera mulemme'ê cihê xwe di edebîyata Farisî de girtiye. Heta em karin bêjin ku maka vê hunerê edebiyata Farisî ye. Di edebiyata Farisî de kesên ku yekem car behsa hunera mulemme'ê kirine Muhemmed bin Umer er-Raduyanî (w. 1088) ¹¹ û Reşîduddîn el-Watwat (w. 1177) ¹² têne hesibandine. Di edebiyata Farisî de kevintirîn mînak hunera mulemme'ê ya gihîştîye me qesîdeyên Şehîd el-Belxî (w. 937) ne. ¹³ Piştî Şehîd el-Belxî, Celaleddîn Romî (w. 1150) di *Mesnewî-yata* xwe de ev huner bi kar anîye, Mela Camî (w. 1486) û Se'diyê Şîrazî (w. 1292) û Hafîzê Şîrazî (w. 1390) jî ev huner bi kar anîne. ¹⁴ Wan şî'rên xwe bi Tirkî û bi Erebi xemilandine belê berê xwe nedane Kurdî.

1.3. Mulemme' di Edebîyata Tirkî de

Bi rasti mirov dikare bibêje di dewra Selçûqîyan de û di dewra Osmaniyan de edebîyata Tirkî hatiye ihmalkirin û çî hikmete nizanî edebiyata Farisî hatiye tercîhkirin. Belê cardin jî hinek şair derketine û edebiyata Tirkî ji mirinê xilaskirine, dane jiyandan û vejandine, weke Yûnus Emre (w. 1320), Fuzûlî (w.1556) û hwd.

Fuzûlî di dîwana xwe de ev hunera edebî bi hostayî bi kar anîye û mulemme'atên xwe bi Tirkî û Erebi û Farisî rêz kirine. Di heman demê de di mesnewîya xwe ya bi navê *Leylî û Mecnûn* de, di pir cihan de ev huner bi kar anîye. ¹⁵ Weharengê Elî Çelebiyê ku bi mexlesa Qinalizade (w. 1572) meşhûr e jî qesîdeyek di derbareyê pesnê Pêxemberê Xwedê Muhemmed (s.) de nezm kiriye. Qesîde ji 63 beytan pêk tê û sê kûşe ne. Ji her sê beytan beyta yekem bi Erebi ye, ya duyem bi Farisî ye û ya sêyem bi Tirkî ye. ¹⁶

1.4. Mulemme' di Edebîyata Kurdî de

Mulemme' bi awayê ku di şî'ra Kurdî de cih girtî ye û belav bûye di tu edebîyatên dîtir de cih negirtiye. Tu kîjan dîwana Kurdî ya klasîk vekî, çî kevin çî nû tu dinêrî wê ev huner bi kar anîye. Belê tu dikarî çend hebên weke Feqiyê Teyran (w. 1640) ji vê derîxîne.

Mixabin ji ber ku saziyên ku çand û huner û xebatên Kurdî biparêzin tunebûn destpêka şî'ra

9 Bnr. Qehremanî, Elî Esxer, "Fenu'l-Mulemme' "Heleqetu'l-Wesl Beyne's-Şî'reyn el-'Erebî we'l-Farisî", *Mecelletu Dîrasat fi'l-Luxeti'l-Erebiyye we Adabiha*, 6, (2011): 77-100.

10 Ji bo hunera mulemme'yê di edebiyata Erebi de û mînakên wê yên di folklor û di şî'ra 'amî de bnr: İbrahîm ed-Dağûqî, "el-Mulemme'at", *et-Turâsu's-Şa'bi*, 1/3 (Bexdad: 1963): 321-327, (321-329).

11 Muhemmed bin 'Umer er-Raduyanî, *Tercumanu'l-Belaxe*, (Tahrân: Şerîketê İntîsarâtê Esatîr, 1362), 107-108.

12 Reşîduddîn el-Watwat, *Heda'iqu's-Sihr fi Deqa'iqi's-Şî'r*, Tarîb, İbrahîm Emîn eş-Şewarîbî, (Kahîre: Matbaatu Lecneti't-Telif we't-Tercume, 1945), 163.

13 Bnr. er-Raduyânî, *Tercumânu'l-Belaxe*, 107.

14 Bnr. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 369; Qehremanî, "Fenu'l-Mulemme'", 84; İ'sad Ebdulhadî Qindîl, *Funûnu's-Şî'ri'l-Farisî*, (Beyrut: Daru'l-Endelus, 1981), 372-376.

15 Bnr. Fuzulî, *Fuzulî'nin Divanı*, Amedeyîya Kenan Akşüz û hevalên wî, (Ankara: Weşanên Akçağ, 1990), 149, 158, 244, 256.

16 Ji bo metna vê qesîdeyê bnr. Hasan Aksoy, "Kinalizade Ali Çelebi ve Mulemme' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi*, 5-6, (İstanbul, 1993): 125-144.

Kurdî bi sererastî nehatiye zanîn. Ji bo vê yekê destpêka hunera mulleme'ê di Kurdî de tam ne diyar e. Heta demeke nêzîk destpêka vê hunerê bi Melayê Cizîrî dihate zanîn. Lê li gor lêkolîna Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin yekem mînaka hunera mulemme'ê di şî'ra Kurdî de mulemme'a Mele Mehmûd e ku bi mexlesa Hemîdî tê nasîn. Li gor xebata wan, Mele Mehmûd Hemîdî pêşiya Herîrî û Melayê Cizîrî jiyaye.¹⁷ Heger ku nisbeta vê helbestê bal Hemîdî ve teqez be em dikarin bêjin ku mulemme'a Kurdî bi Hemîdî dest pê kiriye. Vêca piştî wî, mîna me li jor jî diyar kirî hema bêje tev şairên Kurdên klasîk şî'rên xwe bi vê hunerê xemilandine.

Wekî din, şairên Kurd, mulemme'at kafî nedîtine, rabûne di nav helbestên xwe de zehf qesîde xwerû bi zimanên dîtir nivîsandine. Hinek rabûne dîwaneke xwerû bi zimanekî dîtir nivîsandine.

Edebiyata Kurdî ya klasîk bi nezmê dest pê kiriye. Bi rastî jî Kurd di eslê xwe de tebîet nezm in, kesên pêşî dest bi nivîsandinê kirine şa'ir in. Heta di nav Kurdan de şa'irek heye bi şeş zimanî helbestên serbixwe nivîsandine, navê wî Şukrîyê Bitlîsî ye.¹⁸ Vêca em ê hunera mulemme'ê di helbestên çend şairên Kurd yên klasîk têne hesabê pêşkêş bikin. Belê lazim e were zanîn ku şa'irên hunera mulemme'ê bi kar anîne ne tenê ev in ên ku me mînak ji şî'rên wan dane. Gelek kesên din jî hene, me tenê ji ber ku pirtir têne nasîn ev weke mînak girtine. Weharengê ev huner di zaravayên Kurdî yên weke Soranî, Goranî û Zazakî¹⁹ de jî hene, belê me lêkolîna xwe li ser mînakên Kurmancî tenê ava kiriye.

1.4.1. Mele Mehmûd Hemîdî

Li gor lêkolîna Tehsîn İbrahim Doskî, Mele Mehmûd Hemîdî berî Eliyê Herîrî û Melayê Cizîrî jiyaye.²⁰ Hemîdî dostê hakimê Amêdiyê Sultan Husênê Welî (w. 1573) bûye. Digel zimanê xwe Kurmancî, wî bi Erebbî, Farisî û Tirkî di asteka bilind de zaniye. Her çiqas ji bilî mulemme'a wî ya ku di derbareyê wesfê koşka Sultan Husênê Welî de ye tu şî'rên wî negihaştibine me belê ji vê mulemme'ê tê fêhmê ku ew şa'irekî şareza ye. Mulemme'a Hemîdî ji çar zimanan pêk tê: Kurdiya Kurmancî, Tirkî, Farisî û 'Erebbî. Mulemme' bi tevayî 28 malik in. Mînakek ji mulemme'a wî ev e:

Ya Rebbî daîm mubarek bin li we dîwan û text
Cumleyê Kurmanc silavkêş bin bi pêş geştî xedar

'Adl û dadî taht û diwanî mubarek olalar
Zerrece olmaya gamdan koynunuzda bir gubar

Kaînat hest tarem sakinat-î şerq û xerb
Cumle-î ba tû ra ya Rab mubarek badîdar

Bareke'l-barî lekum eywanekum muddeî'z-zaman
Qed eradellahû fî exlaqîkum ne'te'l-weqar²¹

17 Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî: Şa'irê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemme' a Kurdî" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5/9, (2019): 43-61.

18 Bnr. Abdurrahman Adak, "Altı Dilde Şiir Yazan Bir Şair: Şükri-i Bitlîsî", *I. Uluslararası Dünden Bu Güne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Weşanên Beyan, 2008), 673-690.

19 Bnr. Murat Varol, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3/6, (2017): 51-65.

20 Tehsîn İbrahim Doskî, *Baxê Îrem Geştek li Nav Şî'ra Kurmancî ya Klasîk Amedekariya M. Zahir Ertekin*, (İstanbul, Weşanê Dara, 2020), 10-16.

21 Doskî, *Baxê Îrem*, rp. 16; Doskî û Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî", 57.

1.4.2. Melayê Cizîrî

Mele Ehmedê Cizîrî (w. 1640) yê ku bi navê Melayê Cizîrî meşhûr e, di qesîdeya bi navê “Mela me li Gerdena Dilber” de Kurdî û Erebi bi kar aniyê. Di qesîdeya bi navê “Min di Ber Qalûbela” de Kurdî, Erebi û Farsî bi kar aniyê.²² Di qesîdeya bi navê “Husna (Ehsenu’t-Teqwîm)” de, di her beytê de malika pêşî Kurdî ye û malika diduyan bi Erebi ye.²³

Qesîdeya bi navê “Ya Ramîye Qelbî” xwerû bi Erebi ye û yek ziman e.²⁴ Wekî din di zehf qesîdeyan de, cih cihan de cardin em liqayî malikên wan beytnên Erebi tên.

Mînakek ji mulemmê’a Kurdî û Erebi:

Dil bendê dama zulfekî keftî kemenda ulfekî

*Hel fî yedî’l-meftûni şey ew keyfe esne’ ya feta*²⁵

Nisbet perî zîba ye ew, wek nêrgiza yekta ye ew

*Ya men rea xillî fe hel yuşbî bi şey’in qameta*²⁶

Me j’buxçeya yar ziyetê, bêpîrs Melê destek çitê

*We bi ma ceneytu ceneytî elqet ‘eleyye cînayeta*²⁷

Mînakek ji mulemmê’a Kurdî, Farsî û Erebi:

Min di ber (qalûbela) batî vi wêra bû evin

Hêj li ser ehda (elestim) ta bi roja axirîn

Min divê lê eşkera kim carekê daxa nihîn

*Guftem ora ma dia goy tu em ey hûrieyn*²⁸

E’redet ‘ennî we qalet: ma du’au’l-kafirîn^{29, 30}

1.4.3. Ehmedê Xanî

Şêx Ehmedê Xanî cihê cudayî di edebiyata Kurdî de girtiye. Ew bi xwe tenê ne bi şîr û edebiyatê ve mijûl bûye, bi fikr, siyaset, dîn, perwerdehî û civakê ve jî eleqedar bûye. Ji lew ew xwediyê şexsiyetekî rengîn e. Em vê rengîntiya wî çawa di mijarên helbest û mebestên wî de dibînin em di zimanê helbestên wî de jî dibînin. Ev tiştê xuyayî ye hewceyî isbatê nîne. Çavnêrînek sere sere li helbestên wî besî hînbûna vê rastiyê ye.

Xanî, dîwana xwe bi çar zimanan xemilandiye: Kurdî, Tirkî, Farsî û Erebi. Qesîdeyek wî xwerû bi Tirkî heye³¹, qesîdeyek jî Kurdî, Erebi heye³² û qesîdeyek jî bi Kurdî, Tirkî, Farsî û Erebi heye. Em ê vê qesîdeya mulemmê’ bi temamî li xarê bi cih bikin û malikên ku ne Kurdî ne wergerînin Kurdî. Xanî bi awayekî balkêş pênc qesîdeyên xwe bi hunera mulemmê’ê xemilandine. Xanî di dawîya qesîdeya bi navê “Ey Wahidê Penhan” de malikek bi Kurdî û malikek bi Erebi bi kar aniyê û wiha gotiye:

22 Bnr. Mele Ehmed Cizîrî, *Diwana Melayê Cizîrî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, (Dihok: Weşanên Hukumeta Herêma Kurdîstana Iraqê, Wezaretê Rewşenbîrî, 2000), 192-194.

23 Bnr. Cizîrî, *Dîwan*, 260-262.

24 Bnr. Cizîrî, *Dîwan*, 271.

25 Ma çî ji destê meftûnê îşqê tê? Ma karim çî bikim ey cuwan?

26 Ey ew kesên dostê min dîtî! (ka bêjin) ma tiştê mîna bejna wî heye?

27 Ji ber yekê tenê ya ku min jê kirî, ez sucdar kirim.

28 Min jê re got ku em ji te re dua dikin ey horîeyn.

29 Berê xwe jî imin zivîrand û got: Dia kafîran çiyê?

30 Cizîrî, *Dîwan*, 193.

31 Tahsîn İbrahim Doskî, *Cewahiru’l-Me’ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, (Erbil: Daru Sipîrêz, 2005), 172-178.

32 Doskî, *Cewahiru’l-Me’ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, 72-83

Ew jî bi metaê xwe qumaşê te dixazit
(Subhaneke len tu'yise min rûhike ebda)
Ehmed ji senaya te nîda ket qe çû wesfa
(Ma e'cezenî hemduke en ehmede hemda)³³

Wekî din em hunera mulemme'ê cih û cih di *Nûbihara Biçûkan* de jî li bal Xanî dibînin. Baxusus di beşa Behra Muteqarib de ya ku beşa dawiyê ye di pirtûkê de. Belê ev di şiklê ku malika duduyan wergera malika yekan de ye. Mesela Xanî halo dibêje:

Fema xetbukum eyyuhelmurselûn
Gelî qasidan bo çi hatine hûn.
Linezheb we nel'eb we ne'kul mean
Biçin da bileyzin bi vêkra bixwun³⁴
Ji bilî van jî Xanî *Nûbihara* xwe bi şeş malikên bi Erebi bi xemlek balkêş qedandiyê.³⁵
Mulemme'a Ehmedê Xanî ya bi Çar Zimanî

Xanî qesîdeya xwe ya bi nav û deng ya çar koşe bi çar zimanî nivisandiyê û tev de bi behra remel rêz kiriye. Ji çar malikan her malikek bi zimanekî ye. Malika pêşî bi Erebi ye, ya duduyan bi Farsî ye, ya sisêyan bi Tirkî ye û ya çaran bi Kurdî ye. Vêca ji ber girîngî û balkêşî û huneriya vê qesîdeyê hinek şairên Kurd nezîreyên wê çêkirine. Wek mînak Şewqiyê Xanî (sedsala XIX) mulemme'êke çarzimanî û Seydayê Xasî (w. 1951) jî mulemme'êke pênczimanî nivîsîne.³⁶ Temamê çarkoşeya Xanî ev e: Fate 'umrî fî hewake ya hebîbî kulle hal³⁷

Ah û nalem hemdem şud der firaqet mah û sal³⁸
Ger benim kanim dilersen çoktan olmuştur helal³⁹
Mest û serxweş im ji işqê min nema eql û kemal
Ente fikrî fî fuadî ente rûhî fi'l-cesed⁴⁰
Leşkerê xemhayê tu mulkê dilem wîran kired.⁴¹
Dade geldim aşk elinden isterim senden meded⁴²
Van Tetaran kirne talan eql û dîn û milk û mal

Tale xemmî zade hemmî şa'e sirrî fi'l-mela⁴³
Tişneê camê wîsalim çûn şehîdê Kerbela⁴⁴
Yoksa sen divane oldun nice halin ey dila⁴⁵
Yan ji nûve eşweyek da min hebîba çav xezal

33 Ehmedê Xanî, *Dîwana Ehmedê Xanî*, Berhevkirina Tehsîn Îbrahîm Doskî, (Dihok: Sipîrêz, 2016), 16.

34 , Ehmed Xanî, *Nûbihar*, (Stenbol: Metbea Ehmed Kamil, 1323), 36.

35 Xanî, *Nûbihar*, 37.

36 Abdurrahman Addak, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên Wan ên Çarzimanî", *Nûbihar Akademî*, 5, (2016): 36-65.

37 Umrê min di işqa te de derbas bû ey dost! her dem.

38 Ji firqeta te, ah û nalînên min bi meh û salan di dome.

39 Heke te xwîna min bive ew zûde bûye helal.

40 Tu fikra minî di dilê min de, rihê minî di cesed de.

41 Leşkerê derdên te, dinya dilê min wêran kir.

42 Ji destê işqê hatime edaletê, hewara xwe didime te.

43 Hizna min dirêj bû, derdê min zêde bû û sirrê min belav bû.

44 Mîna şehîdê Kerbelayê tîyê visala te me.

45 An tu dîn bûyî, ev çi hale ey dil!

Bittu mehcûren hebîbî leste minnî 'alimen⁴⁶
Merdum ez derd fîraqet xafilî ez halê men⁴⁷
Can û dilden arz kildim halimi canane ben⁴⁸
Erzê hala min tu xafil qet nepirsî erzihal

Hel lena min ni'metî'l-wesli hebîbî min nesîb⁴⁹
Uftadem ber dert bê çare ser gerdan xerîb⁵⁰
Derdimin çok olduğundan ona yoktur hiç tabip⁵¹
Ey Tebîbê min dewayê derdê Xanî her wisal⁵²

1.4.4. Mele Huseynê Bateyî

Melayê Bateyî (w. 1750) di qesîda bi navê "Ey Ne'tê Tu Ez Erşî Heta Ferşî Şehîra" ya di derbarê pesnê Peyxember (s.) de her du malik ji şeş malikan bi Erebbî ne yên din bi Kurdî ne.⁵³

1.4.5. Şêx Ehmedê Feqîr

Şêx Ehmedê Feqîr (w. derdora 1840) jî di dîwana xwe de ev huner bi hostayî bi kar aniye û gelek qesîdeyên xwe bi Kurdî, Farisî û Erebbî xemilandine. Wî di derbareyê işq û şewqa Pêxember (s.) de qesîdeyek nivî bi Kurdî û nivî bi Farisî nezm kiriye.⁵⁴ Herwiha wî qesîdeyeke nivî Kurdî û nivî Erebbî jî heye.⁵⁵ Ji bilî qesîdeyên mulemmê' dîwana Şêx Ehmedê Feqîr ji sê pişkan pêk hatiye: Pişka Kurdî, Pişka Erebbî û Pişka Farisî, ango wî bi sê zimanan helbest nivîsandine.

Şêx Ehmedê Feqîr di dawiya qesîdeya ku nivî Kurdî û nivî Erebbî ye de wiha gotiye:

Ehmed kefa bedrî safa nexm û lefa da min cefa
Da min cefa mîr Mustafa sahib 'efa mîr şerefa
Hesbî kefa fî ma intefa ala's-sefa nefsî qe'ed.⁵⁶

1.4.6. Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda

Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî (w. 1924) yê ku bi mexlesa Şeyda tê nasîn, bi xêra lêkolînên van demên dawî, cihê xwe di nav rêza şairên Kurd de girtiye.⁵⁷ Dîwana wî ya ku ji 117 helbestan pêk hatî bi piranî Farisî ye, tenê 23 helbest bi Kurdî ne. Mijarên helbestên wî mîna piraniyê helbestên Kurdî yên klasîk tesewuf e. Lê di nav van helbestan de mersiyyek mulemmê' a çar zimanî heye ku tê de li ser şêxê xwe digirî. Helbesta mulemmê' ya Mele 'Ebdul'ezîz (Şeyda) ji 12 bendan pêk tê. Helbest bi çar zimanan (Kurdî, 'Erebbî, Farisî û Tirkî) hatiye hûnandin.⁵⁸

46 Şeva xwe bê kes derbas kirim, haya te ji min nîne ey dost!

47 Ez ji firqeta te mirîme. Belê te haj min nîne.

48 Ji can û dil min erza halê xwe ji evîna xwe re kir.

49 Ma wê nimeta wîsalê bigihe me jî ey dost!

50 Xerib, perişan û bêçare ketime ber derîye te.

51 Hingî derdê min zehfin nîne jêre tebîb.

52 Doskî, *Cewahiru'l-Meânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, 220.

53 Tehsîn İbrahim Doskî û Muhsin Doskî, *Melayê Bateyî Jîyan û Berhem*, (Hewlêr: Weşanên Sipîrêz 2005), 125-128.

54 Ehmedê Feqîr, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, (Hewlêr: Ekdîmiya Kurdî, 2017), 273-274.

55 Feqîr, *Dîwan*, 80-81.

56 Feqîr, *Dîwan*, 81.

57 Bnr. Nurettin Ertekin, *Tesewif Di Dîwana Şeyda De*, (Bingöl: Zanîngeha Bingölê, Enstituya Zimanên Zindî, Teza Mestera Neçapbûyî, 2018).

58 Ayhan Yıldız û M. Zahir Ertekin, "Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda/ (1855-1924) Mulemmê'a Wî ya Çar Zimanî", *Nûbihar*, 151, (2020).

Çar malik ji mulemme'a Şeyda ev in:

Lew dinalim her disojim ez ji derdê îftîraq
Mûm gibi yanar cigerim çoqe geldi ihtîraq
Subh û şaman her begoyem elfîraq û elfîraq
Lîştîdadil-huznî rebbî la qerare la menam ⁵⁹

1.4.7. Seyyid Eliyê Findikî

Seyyid Eliyê Findikî (w. 1968) jî di hinek qesideyên xwe de ev huner bi kar aniyê û wî jî cih cihan bi Kurdî û bi Erebi nivîsandiyê. Bo mînakê; qesîda bi hijmara 7an de beyta pêşî bi Erebi ye û yê mayî bi Kurdî ne. Ew wisa dibêje:

*Ela eyyuhe'l-ixwanu ma lî? * fe qad male ile'l-hicranî qelbî.*⁶⁰
Ji vî qasî gelek ketme ecêbê * ku hinde dil ji hubbê maye xalî⁶¹
Qesîda Findikî ya bi hijmara 13an û ya bi hijmara 47an xwerû bi Erebi ne.⁶²

1.4.8. Şêx Ebdurrehmanê Şawurî

Şêx Ebdurrehmanê Şawurî (w. 1974), di dîwana xwe de sê qesideyên mulemme' hene; yek bi navê "Ya Ehmedê Şemsa Şehîr" e ya ku di derbarê pesnê Peyxemberî de ye, ya duduyan bi navê "Cuztu'l-Erbe'în" û ya sisêyan jî bi navê "Şumûsu'l-'Esri Xabû" ye.⁶³

Mînakek ji mulemme'atên Şawurî ev e:

Cuzte'l-erbe'în exezte fecce'l-mucrimîn * La texfa 'elellah⁶⁴
Ferrette fe efrette reîse'l-muxlifîn * Qul estexfirullah⁶⁵
We'da te serê subhê ku bestê naçî êvar * Ey ehmeqê xêrxewar
Cehda te di gubhan wekî morê bûye işkar * Qul estexfirullah
Kullu'n-nasi yexdû mûbîqu ew mu'tiqu'n-nefsi * Sahi ixtenim xems^{66, 67}
Minakeke din jî ev e:
Ya seyyidê kullê enbiya mesken Medine
Enwarê te der erd û semaî kemmilîne
(Qed kunte nebiyyen qeble Ademe min sinîne)⁶⁸
Eflakê bed'û's-sun'i seb te xuluqîne
(Şukren leke) ya Rebbî ummeta wî Ehmedî ne
(Ma ursilte illa rehmeten li'l'alemîne)^{69, 70}
Wekî din nivê qesideyên diwana Şawurî Erebi ne û nivî Kurdî ne.

59 Yıldız û Ertekîn, "Mele Ebdul'ezîzê Bilîsî/Şeyda", *Nûbihar*, 151, (2020).

60 Gelfî hevalan! Ma çî bûye ji min? Dilê min ber hîcranê ve çûye.

61 Bnr. Seyyid Eli Findikî, *Dîwan*, Amedeyîya Selman Dilovan, (Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2000), 52.

62 Findikî, *Dîwan*, 96, 272.

63 Bnr. Şex Ebdurrehman Şawurî, *Dîwan*, Amedeyîya Muhemmed Muxlis Şawurî, (Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2013), 25-26, 125-127, 181-184.

64 Umrê te ji çilî bûrî, te rêya gunehkaran girtiye. Ev ji Xwedê xef nabe.

65 Tu ji heddê xwe dergetî te zêdegavî avêtin ey serokê nesozdaran! Bêje estexfirulah.

66 Her mirov, serê sibehan an nefsa xwe dike kole an jî azad dike. Hevalo! Qedrê pênc tîştan zanibe.

67 Şawurî, *Dîwan*, 125.

68 Tu berî Adem bi salan pêxember bûyî.

69 Tu tenê jibo bibî rehmet ji alemê re hatî şiyandin.

70 Şawurî, *Dîwan*, 13-14.

1.4.9. Şêx Muşerrefê Xinûkî

Şêx Muşerrefê Xinûkî (w. 2008) jî ji şairên Kurdên klasîk e ku yên bi çend zimanan helbest nivîsandine. Wî di dîwana xwe de digel helbestên Kurdî, helbestên xwerû Erebi⁷¹, Farisî⁷² û Tirkî⁷³ nivîsandine. Digel vê wî gelek qesîdeyên xwe yên Kurdî bi hunera mulemme'ê xemilandine. Wî beyt an jî malikên Erebi û Farisî di nav qesîdeyên xwe de bi hostayî bi cih kirine.⁷⁴ Xinûkî di bikaranîna hunera mulemme'ê de xwe weke pisporekî nîşan dide⁷⁵ lê belê mulemme'ên wî bi tevahî ji cureya mulemme'a şikestî ne.

Mînakek ji mulemme'ên Xunûkî:

Ya Eba Selman Suleyman ey bira û ey çira
Bo çi mektûban birê nakî ji bo dostan çira?
Hel tera înnî erakum qeble mewtî hel tera?⁷⁶
Yan evan derd û xeman dê bibne qebrê bi xwe ra
Ah! Ser û patêk helan ji vê firqetê ah firqetê!⁷⁷

Encam

Di netîceya vê lêkolînê de me dît ku bi tesîra Îslamê gelek edebiyat û çand nêzîktaî li hev kirine û bi hev re rengêkî cuda û nû derêxistine holê. Vêca hunera mulemme'ê rengvedaneke vê rewşê ye. Weharengê me dît ku hunera mulemme'ê ji bilî şî'rê, di tu warên dîtir de nehatiye bikaranîn, ango taybetiyê bi şî'rê ve ye û rexneran mulemme' di nav hunerên levz û şiklê qesîdeyê dixemilîne de hesabandine. Keza me tesbît kir ku exlebê mulemme'atan bi du zimanan in. Belê yên bi sê zimanan û bi çar ziman û bi pênc zimanan jî hene. Ev huner serê pêşî di edebiyata Farisî de, di qernê dehan de, derketiye holê û ji Farisî derbasî edebiyata Kurdî û Tirkî buye. Belê hêj ev huner di edebiyata Erebi de weke hunerekî nehatiye qebûl kirin. Bi rêya mînakên gihastin me hate dît ku yekem mînak di edebiyata Farisî de mulemme'ên Şehîd el-Belxî ne û di Tirkî de mulemme'ên Fuzûlî ne û di Kurdî de mulemme'a Mele Mehmûd Hemîdî ye. Di heman demê de ev huner di zaravayên Kurdî yên weke Soranî, Goranî û Zazakî de jî bi kar hatiye.

Çavkanî

- 'Ekkawî, In'am, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fî 'Ulûmi'l-Belaxe*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Adak, Abdurrahman, "Altı Dilde Şiir Yazan Bir Şair: Şükri-i Bitlisî", *I. Uluslararası Dünden Bu Güne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Weşanên Beyan, 2008, (673-690).
- Adak, Abdurrahman, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên Wan ên Çarzimanî", *Nûbihar Akademî*, 5, 2016: (36-65).
- Aksoy, Hasan, "Kınalızade Ali Çelebi ve Mülümme' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi*, 5-6, (İstanbul, 1993), 125-144.
- Bekki, Salahaddin, "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mülümme'", *I. Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, Amedeyiya Abdülkadir Erkal, Ankara: Weşanên Birleşik,

71 Bnr. Şêx Muşerrefê Xunûkî, *Şêx Muşerrefê Xunûkî û Şairên Malbata wî*, Amedekirina Xalid Sadîni û Tehsîn Doskî, (Dihok: Wezareta Rewşenbîrî û Lawan, 2013), 177-181.

72 Xunûkî, *Dîwan*, 83, 144-147, 159, 164, 170, 171,

73 Xunûkî, *Dîwan*, 108.

74 Xunûkî, *Dîwan*, 58, 69, 74, 127, 140, 175.

75 Nesîm Sönmez, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî Metn û Lêkolîn*, (Diyarbakir: Weşanên Seyda, 2018), 19.

76 Eceba ma ka ezê berî mirinê we bibînim eceba!

77 Sönmez, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî*, 280.

2012, 485-500.

Botî, Ebdulhadî, "Di Şî'ra Kurdî de Mulemme'/Pir-zimanî: Mînaka Ehmedê Xanî", *Nûbihar*, 107, (2012).

Cizîrî, Mele Ehmed, *Diwana Melayê Cizîrî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, Dihok: Weşanên Hukumeta Herêma Kurdîstana Iraqê, Wezaretê Rewşenbîrî, 2000.

Curcanî, Seyyid Şerîf Elî b. Muhammed, *et-Te'rîfat*, Stenbol: Metbea Es'ed Efendi, 1300.

ed-Daqûqî, İbrahîm, "el-Mulemme'at", *et-Turasu's-Şa'ibî*, 1/3, (Bexdad: 1963), 321-329.

Doskî, Tahsin İbrahim, *Cewahiru'l-Me'ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, Erbil: Daru Sipîrêz, 2005.

Doskî, Tehsîn İbrahim, *Bağê Îrem Geşteş li Nav Şî'ra Kurmancî ya Klasîk* Amedekariya M. Zahir Ertekin, (İstanbul, Weşanên Dara, 2020), 10-16.

Doskî, Tehsîn İbrahîm û Ertekin, M. Zahir, "Mela Mehmûd An Jî *Hemîdî*: Şa'îrê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemme' a Kurdî" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5/9, 2019: (43-61).

Doskî, Tehsîn İbrahim û Doskî, Muhsin, *Melayê Bateyî Jîyan û Berhem*, Hewlêr: Weşanên Sipîrêz, 2005.

Feqîr, Ehmed, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, Berhevkirina Tehsîn İbrahîm Doskî, Hewlêr: Ekdîmiya Kurdî, 2017.

Findikî, Seyyid Eli, *Diwan*, Amedeyîya Selman Dilovan, Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2000.

Fuzulî, *Fuzûlînin Divanı*, Amedeyîya Kenan Akyüz û hevalên wî, Ankara: Weşanên Akçağ, 1990.

İbn Menzûr, *Lisanu'l-'Ereb*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-'Erebî, 1995.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Weşanên Akçağ, 1989.

Qehremanî, 'Elî, "Ensebu'l-Ewzan we Ecmeluha fi's-Şi'ri'l-Mulemme'", <http://www.alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=51356>, (10.09.2019)

Qehremanî, Elî Esxer, "Fennu'l-Mulemme' "Heleqetu'l-Wesl Beyne's-Şi'reyn el-'Erebî we'l-Farisî", *Mecelletu Dîrasat fi'l-Luxeti'l-Erebiyye we Adabiha*, 6, (2011), 77-100.

Qindîl, Îs'ad Ebdulhadî, *Funûnu's-Şi'ri'l-Farisî*, Beyrut: Daru'l-Endelus, 1981.

Ertekin, Nurettin, *Tesewif Di Dîwana Şeyda De*, Bingöl: Zaningeha Bingölê, Enstituya Zimanên Zindî, Teza Mestera Neçapbûyî, 2018.

er-Raduyanî, Muhammed bin 'Umer, *Tercumanu'l-Belaxe*, Tehran: Şerîketê Întisaratê Esatîr, 1362.

Sönmez, Nesîm, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî Metn û Lêkolîn*, Diyarbekir: Weşanên Seyda, 2018.

Şawurî, Şex Ebdurrehman, *Diwan*, Amedeyîya Muhammed Muxlis Şawurî, Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2013.

Xanî, Ehmed, *Dîwana Ehmedê Xanî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahîm Doskî, Dihok: Sipîrêz, 2016.

Xanî, Ehmed, *Nûbihar*, Stenbol: Metbea Ehmed Kamil, 1323.

Xunûkî, Şêx Muşerref, *Şêx Muşerrefê Xunûkî û Şairên Malbata wî*, Amedekirina Xalid Sadîni û

Tehsîn Doskî, Dihok: Wezareta Rewşenbîrî û Lawan, 2013.

Varol, Murat, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3/6, 2017: (51-65).

el-Watwat, Reşîduddîn, *Heda'iqu's-Sihr fî Deqa'iqi's-Şî'r*, Tarîb, İbrahîm Emîn eş-Şewaribî Kahire: Matbaatu Lecneti't-Telîf we'^t-Tercume, 1945.

Ya'qûb, İmîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufessel fî 'İlmi'l-'Arûd we'l-Qafiye we Funûni's-Şî'r*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.

Yıldırım, Kadri, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", *Kuvara Mulemma*, 1, 2013: (6-10).

Yıldız, Ayhan û Ertekin, M. Zahir, "Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda/ (1855-1924) Mulemme'a Wî ya Çar Zimanî", *Nûbihar*, 151, 2020.

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 23-44

DESTNIVÎSÊN MECMÛ‘EYÊN KURD (21-22-47) ÊN DI KOLEKSÎYONA ALEXANDRE JABA DE (NÛBAR Û EQÎDEYA ÎMANÊ)

Kenan SUBAŞI

KURTE

Nûbar û Eqîdeya Îmanê du berhemên gelek girîng in di prosesa perwerdeya klasîk de û herwiha piştî xwendina Qur’anê xwendina van herdu berhemên di nav Kurdan de weku çandeke berbelav tê dîtin. Lewma piştî telifê gelek nusxeyên van berhemên di nav Kurdan de hatine îstînsaxkirin. Destnivîsên ku di koleksiyona Kurdî ya Alexandre Jaba de bi navên *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47* hatine tomakirin, berhemên Ehmedê Xanî yê bi navê *Nûbar û Eqîdeya Îmanê* ne. Me di vê xebatê de van destnivîsên navborî nasandin û analîz kirin. Nasandina destnivîsan bi du awayî; ji aliyê teşe û naverokê ve hatiye kirin. Ji hêla teşeyê ve sernav, cins û rengê kaxizê, rengê nivîsê, kesê ku destnivîs îstînsax kirî ango mustensix, tarîxa destnivîsê, rêzik, sitûn, rengê murekebê, agahiyên li ser bergê berhemê, hecm û xisûsiyetên bi vî rengî hatin ravekirin. Ji hêla naverokê ve jî di nav mecmû‘eyan de kîjan berhem cih girtibin, mijarên wan, sernav û beşên wan, jêrenot, pasajên destpêk û dûmahîka wan hatin ravekirin. Berî ku ev danasînên teknîkî bînin kirin, weku destpêk me di vê xebatê de qala Alexandre Jaba û serpêhatîya wî ya tomakirina van destnivîsan kir. Herwiha piştî ku danerê van berhemên; Ehmedê Xanî hat nasandin, di bin sernavekî din de me derbarê destnivîs û çapên *Nûbara Biçûkan* de yê ku ji berê ta niha hatine peydakirin û zêdekirin, hin agahî parve kirin. Herî dawî me van destnivîsên ku bi awayekî teknîkî hatin nasandin, ji hêla şewaz û tarîxa îstînsaxa wan, ji hêla kêmasî û zêdehiyên wan ve berawird kirin. Me hin manendî û cudahiyan wan di encama vê berawirdkirinê de destnîşan kirin û li gorî vê yekê me destnivîsa tekûztir û ya bêtir nêzî ya resen, li gorî wan encaman dîyar kir.

Bêjeyên Sereke: Destnivîs, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

23

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 02.04.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 02.04.2020
Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Türki-
ye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü
Anabilim Dalı, kenanendo@gmail.com ORCID
0000-0001-7744-1646
DOI: 10.5281/zenodo.3895042

Atf: Subaşı, K. (2020). “Destnivîsên Mecmû‘Eyên Kurd (21-22-47) ên di Koleksiyona Alexandre Jaba de (Nûbar û Eqîdeya Îmanê)”. *Kurdiyat*, 1, 23-44.
Citation: Subaşı, K. (2020). “Corpus of Kurd (21-22-47) in Alexandre Jaba’s Manuscripts Collection (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)”. *Kurdiyat*, 1, 23-44.

ÖZET

Alexandre Jaba'nın Elyazmaları Koleksiyonundaki Kurd (21-22-47) Mecmualarının Tanıtımı (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)

Nûbar ve *Eqîdeya Îmanê* klasik eğitim modelinde çok önemli iki eser olarak görülmektedir ve özellikle Kürtler arasında Kuran-ı Kerim okunduktan sonra bu iki eserin de okunması adeta bir geleneğe dönüşmüştür. Bu nedenle bu eserler telif edildikten sonra çok fazla istinsah edilmişlerdir ki günümüzde birçok farklı nüshası bulunmaktadır. Alexandre Jaba'nın Kürtçe koleksiyonundaki *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47* numaralı arşivleri Ehmedê Xanî'nin *Nûbar* ve *Eqîdeya Îmanê* isimli eserlerine dairdir. Bu çalışmada adı geçen elyazmaların tanıtımı ve incelemesi yapıldı. Tanıtım şekil ve içerik itibarıyla ele alındı. Şekilsel olarak klasik bir elyazmanın başlık, kâğıt cinsi, rengi, elyazmayı kaleme alan şahıs, eserin yazıldığı tarih, satırlar, sütunlar, kullanılan mürekkep renkleri, kapak üzerindeki bilgiler, ebat ve benzeri açılardan özellikleri aktarıldı. İçerik olarak da mecmuada yer alan eserlerin hangileri olduğu, konuları, başlık ve bölümleri, dipnotları, eserlerin başlangıç ve bitiş formları ve içerdikleri başka birkaç husus hakkında da ilgili bilgiler verildi. Bu teknik tanıtımlar yapılmadan önce girizgâh olarak öncelikle Alexandre Jaba ve onun bu elyazmalarını toplama serüveniyle ilgili bir kısım genel bilgi paylaşıldı. Ayrıca elyazmalarda geçen eserlerin asıl yazarı ve icracısı olan Ehmedê Xanî tanıtıldıktan sonra bir başlık altında *Nûbara Biçûkan* adlı eserin tarihten günümüze çoğaltılan elyazmaları ve son dönemdeki basımları ile ilgili veriler paylaşıldı. Son olarak teknik olarak tanıtılan bu el yazmaların istinsah tarihleri, yazılış biçimleri, eksik olup olmamaları gibi özellikleri bakımından benzerlikleri ve farklılıkları göz önünde bulundurularak karşılaştırılmaları yapıldı ve hangisinin daha düzgün ve orijinaline yakın olduğu, zikredilen sonuçlar da göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: El Yazması, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

ABSTRACT

Corpuses of Kurd (21-22-47) in Alexandre Jaba's Manuscripts Collection (Nûbar and Eqîdeya Îmanê)

Nûbar and *Eqîdeya Îmanê* are seen as two very important works in the classical education model, and especially after reading the Qur'an among Kurds, it has become a tradition to read these two works. For this reason, these works have been very much copied after compiling, and there are many different manuscripts today. In this study, handwritten manuscripts were archived in the Kurdish collection of Alexandre Jaba under the names *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*. The presentation was handled in terms of form and content. The characteristics of a classical manuscript, such as title, paper type and color, manuscript, date of writing, lines, columns, used ink colors, information on the cover, size and so on, are illustrated. In the content context, information about the subjects of handwriting, topics, titles and sections, footnotes, start and end forms of works and their contents are given. Prior to making these technical introductions, information about Alexandre Jaba and his collection of these manuscripts was first shared as a prolog. In addition, Ehmedê Xanî, who is the main writer and performer of the works in the handwriting, was introduced and then under a headline, a collection of handwritten manuscripts of *Nûbara Biçûkan* and recent editions of its were shared. Finally, by comparing these handwritten manuscripts which were introduced technically, it was tried to find out which is more smooth and close to the original.

Key Words: Manuscript, Alexandre Jaba, *Kurd 21*, *Kurd 22*, *Kurd 47*, Ehmedê Xanî, *Nûbara Biçûkan*

DESTPÊK

Rojhilatnasê polonî û konsolgerê rûsî Auguste an jî bi navê xwe yê din Alexandre Jaba¹ (1803-1894) di warê kurdnasiyê de pir xebatên girîng û hêja kirine. Bi taybetî di serdema xwe ya konsolgeriya Erziromê û Îzmîrê (1836-1869) de ji aliyê Akedemiya Bala ya Zanista Petersburgê ya li Rûsyayê û bi rêya rojhilatnasê Almanî Bernhard Dorn (1805-1881) ve jê hatiye xwestin ku çend destnivîsên kurdî kom bike û li ser wan lêkolînan çêbibe. Jaba di serê sala 1856an de bi Mela Mehmûdê Bayezîdî² (1797-1867)³ û çend melayên Kurd ên din⁴ re hevnas bûye. Di nav van melayan de Jaba zêdetir bi M. Mehmûdê Bazîdî re xebitiye û jê dersên kurdî jî girtiye û bi hev re gelek destnivîs û xebat amade kirine. Ji van xebatan sê destnivîsên weku mecmû'eyên Kurd (21-22-47) di arşîva Jaba de qeydkirî ne ku du berhemên Ehmedê Xanî (1650-1709) yê bi navê *Nûbara Biçûkan* û *Eqîdeya Îmanê* tê de cih digirin. Di vê gotarê de dê danasîna van mecmû'eyan û berheman bê kirin. Berî ku em derbasî mijara eslî bibin, lazim e derbarê Ehmedê Xanî de jî nasandinek bê kirin.

Ew di sala 1061/1650-51an de li Bazîdê ji dayîk bûye û malbata wî ji aliyê devera Hekarîyê koç kiriye. Xanî pêşî li cem birayê xwe Mela Qasim dest bi perwerdeya xwe ya medreseyê kiriye û paşê çûye Mûradyeyê û li wir di Medreseya Gulgûnê de xwendiyê ku navê wî di nav lîsteya telebeyên sala 1661an a wê medreseyê de hatiye qeydkirin.⁵ Ji bilî vir li cihên weku Xelatê, Bilîsê û Rihayê jî perwerde dîtiye. Wextekî li Cizîrê maye û li derên weku Bexda, Misir, Hîcaz û Stenbolê jî geriyaye. Îcazeta xwe li Xoşabê di Medreseya Ataiyyeyê de ji Mela Camî (sedsala 17an) girtiye. Paşê vegehiyaye Bazîdê û li wir medreseyek ava kiriye û herwiha katîbiya Mîr Muhemmedê Pîrbelalî (?-1681) jî kiriye. Xanî bi navê *Mem û Zîn* mesnewiyek, bi navê *Nûbar* ferhengê manzûm, bi navê *Eqîdeya Îmanê* eqîdenameyek û ji bilî van, her çiqas murettêb nebe jî *Dîwanek* nivîsiye. Tê gotin ku di sala 1707 an jî 1709an de li Bazîdê wefat kiriye.⁶

1. ÇAP Û BELAVBÛNA NÛBIHARA BIÇÛKAN A EHMEDÊ XANÎ

Piştî Ehmedê Xanî çend kesên mîna Şêx Marûfê Nodehî (1752/3-1837/8), Şêx Muhemed Kerbelayî (1886-1939), Mela Ebdulkerîm Muderrîs (1905-2005) ferhengên menzûm nivîsandin. Heta van kesan herçiqas berhemên serbixwe nivîsîbin jî di vî warî de ew ji tesîra Xanî xelas nebûne ku

- 1 Ji bo agahiyên derbarê jiyana A. Jaba de binêrin: Ferhad Pîrbal, *Kurd Le Dîdî Rojhelatnasekanewe* (Silêmani: Endêşe, 2009), 39-48. Murat Çelik, *Adat û Rûsumûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, (Mardin: Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Masterê ya Çapnebûyî, 2015), 28-43.
- 2 Ji bo agahiyên derbarê jiyana Mela Mehmûdê Bayezîdî de binêrin: Ferhad Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, (Erbil: Weşanên Aras, 2000). Ziya Avcı, "Mele Mehmûdê Bazîdî 1799-1867", *Kovara Bîr*, Hejmar: 10, (Zivistan 2009), 31-54. Murat Çelik, *Adat û Rûsumûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, 44-65.
- 3 Derbarê sala jidayikbûn û wefata Mela Mehmûdê Bayezîdî de çend gotinên cuda hene. Lê derbarê vê agahiyê de di nav çavkaniyan de ya herî meqbûl, teza Murat Çelik e. Lewra me jî li gorî wî nivîsî. Bnr: Murat Çelik, *Adat û Rûsumûnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*, 44-45.
- 4 Ferhad Pîrbal di xebata xwe ya bi navê *Kurd Le Dîdî Rojhelatnasekanewe* de navên van melayên ji bilî M. Mehmûdê Bazîdî wiha rêz dîke: Bnr: r.42. "Şêx Nîzar (Stran û hin destnivîsên din nivîsîne); Mela Mistefa (Şêxê Senan û Zembîlfiroşê nivîsiye); Mela Mûsayê Hekarî (di zimanê farisî de ji bo Jaba kar kiriye); Muhemmed Harîb Îbnî Silêman (Mem û Zîn nivîsiye); Feyrûz Efendî, Muhemmed Muksî, Tehayê Hacî Ebdulezîz, Hesenê Hekîmbaşî, Tahirê Îbnî Ebbas Efendî, Feyzûllah û kesên din."
- 5 Kadri Yıldırım, *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan* (İstanbul: Avesta, 2014), 13.
- 6 Ji bo agahiyên berfrehtir bnr. Yıldırım, *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan*; Abdurrahman Adak *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (Stenbol: Nûbihar, 2013).

bixwe jî vê yekê anîne zimanî.⁷ Îcar di medreseyên kurdan de weku daxwaz û hêviya Xanî,⁸ piştî kitêba pîroz *Quranê*, zarokan bi *Nûbihara Biçûkan* xwendina xwe domandiye û di nav ferhengên menzûm de jî ya herî zêde hatiye xwendin û belavkirin ev berhema Xanî bixwe ye. Ji ber vê yekê gelek destnivîsên wê yên cuda û herwiha çapên wê yên cuda derçûne. Di vê gotarê de berî ku em her sê destnivîsên di koleksiyona *Jaba* de, bidin nasîn, me xwest em çend destnivîs û çapên din ên *Nûbihara Biçûkan* jî li vir nîşan bidin. Tişta ku me di çapên vê berhemê de dîtî ew bû ku gelek ji wan ji ber destnivîsa Mela Mihemedê Wanî hatine zêdekirin. Nûbiharên ku heya niha çap û belav bûne wiha ne:

Li gorî ku Malmisanij vediguhezîne Kemal Fuad di kitêba xwe ya bi navê *Kurdische Handschriften* de ligel destnivîsên kurdî yên din behsa gelek nusxeyên destnivîs ên *Mem û Zînê* û yên *Nûbara Biçûkan* dike ku di kitêbxaneyên Almaniyayê de hene. Mesela behsa destnivîseke Nûbarê dike ku yek ji wan sê nusxeyan e ku di Kitêbxaneyê Marburgê ya Dewletê de ne, di sala 1121ê Hîcrî de (1709-1710ê Mîladî) ango du sê sal piştî mirina Ehmedê Xanî li Hîzanê hatiye nivîsîn.⁹

Di sala 1147/1736an de destnivîseke ku hatiye nivîsandin heye. Ev destnivîs di “Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi/Pirtûkxaneyê Giştî ya Bajarê Amedê” de li ser nimreya “21 Hk 751/2” hatiye arşivkirin. Mustensixê vê destnivîsê kesekî bi navê Mela Mustefayê kurê Îsmail e.¹⁰

Di sala 1166/1752yan de destnivîseke Nûbiharê dîsa di “Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi/Pirtûkxaneyê Giştî ya Bajarê Amedê” de li ser nimreya “21 Hk 961/4” hatiye arşivkirin. Mustensixê vê destnivîsê jî kesekî bi navê Osmanê kurê Mela Muhemmedê Bayezîdî ye.¹¹

Du destnivîsên din jî hene ku di pirtûkxaneyê taybet a Mela Hemdiyê Selefî de veşartîne. Destnivîsa yekem di sala 1230/1814an de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Ebdullahê kurê Huseyn e. A duyem di sala 1353/1933yan de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Ebdulhemîd e.¹²

Destnivîseke din a ku di pirtûkxaneyê taybet a Huseyn Şemrexî de heye, di sala 1337ê Hîcrî de hatiye nivîsîn û mustensixê wê kesekî bi navê Mustefa Helîm e.¹³

Li gorî ku Huseyn Şemrexî dibêje destnivîseke pir tekûz heye ku li Qahîre-Misirê bi navê *Lugatit-Timuriye 46* hatiye arşivkirin. Li gorî Şemrexî, bi îhtîmaleke mezin dibe ku ji ber destnivîsa muelifê Nûbiharê, Ehmedê Xanî hatibe zêdekirin. Lêbelê ji ber ku dîroka îstînsaxê li ser vê dest-

7 Bnr: Ramazan Pertev, *Ferhenga Kerbelayî: Mîrsad'ul-Etfal/Şahrahê Kûdekan*. (Stenbol: Nûbihar, 2012), 193.

Me her wek Newbuharî Şêxî Xanî
Esasê wî ji bo etfalî danî

8 Bnr. Ehmedê Xanî, “Haza Kîtabun Nûbar”, Petersburg: *Zanista Akademiyê ya Petersburgê*, Koleksiyona Alexandre Jaba, Arşiv No: Kurd 47. (wr. 2 – r. 1-2).

Wekî ji Quranê xilas bîn
Lazim e li siwadi çavnas bîn

Da bi wan çend reşbelean
Li wan tebiyetmelekan

Derî zihni vebîtin
Herçî dixwinin zehmet nebîtin

9 Mehmet Malmisanlı, “Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Sayı 54, (Haziran 1988), 62.

10 Huseyn Şemrexî (amd.) *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, (Stenbol: Nûbihar, 2014), 18.

11 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

12 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

13 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

nivîsê nîne, mirov bi rahatî nikare vê angaşte teqez bike.¹⁴

Destnivîsek jî di pirtûkxaneya taybet a Mela Sibxatûllah de veşartîye û di sala 1306ê Hîcrî de hatiye nivîsîn. Mustensixê vê destnivîsê jî Şêx Ebdulqadirê Zoqeydî ye.¹⁵

Di sala 1887an de bi pêşengiya A. Von. Le Coq ji aliyê Mela Muhemmedê Wanî ve destnivîseke Nûbiharê hatiye nivîsandin.¹⁶

Di dawiya ferhenga Yusif Diyaeddîn Paşa el-Meqdîsî ya bi navê *el-Hediyettu'l-Hemîdiyye fi'l-Luxeti'l-Kurdiyye* de di sala 1310/1894¹⁷an de *Nûbihara Biçûkan* li Stenbolê di çapxaneya bi navê "Şirket-i Mürettibiye Matbaası" de çap bûye.¹⁸

Di sala 1903an de ji aliyê A. Von Le Coq ve li bajarê Berlînê di nav berhema bi navê *Kurdische Texte (Tekstên Kurdî)* de li ser navê *Kitabi Nubarû'l-Ehmed el-Xanî* diweşîne. Ev berhem ji ber destnivîsa Mela Muhemmedê kurê Mela Ehmedê Wanî hatiye zêdekirin.¹⁹

Di sala 1332/1917an²⁰ de dîsa li Stenbolê li gorî ku Veysel Aydeniz dibêje di çapxaneya Ehmed Kamil de ji aliyê Şefîq Arvasî ve tê weşandin û piştê gelek çapên vê berhemê ji ber vê çapa wê tên zêdekirin.²¹

Di sala 1970yan de Sadiq Bahaddînê Amidî bi navê *Nûbihara Seydayê Mezin Ehmedê Xanî* ev berhem çap kiriye. Weku Huseyn Şemrexî diyar kiriye, li gor vê berhemê du kesên din jî li ser xebitîne û çapkirine ku yek ji van *Nûbihara Necmeddîn* a din jî *Nûbihara Yûsifê kurê Ebdullah* e.²²

Di sala 1984an de Ehmed Hîlmî el-Koxî jî şerhek li ser Nûbiharê dike û bi navê *Gulîzara Hemûkan Şerha Nûbehara Biçûkan* çap dike. Li Bakurê Kurdistanê gelek çapên vê berhemê çêbûne û di nav feqî û talebeyan de belav bûne. Weku mînak çapa niha ya ku "Îhsan Yayınları/Weşanên İhsan" belav dike ev berhema el-Koxî ye.²³

Di sala 1986an de Zeynelabidin Zinar cara yekem Nûbiharê ji tîpên erebî vediguhezîne tîpên latînî û li Stockholmê di nav weşanên Roja Nû de belav dike.²⁴ Vê berhemê di sala 1992yan de li Stenbolê di nav weşanên Fırat Yayınları de dubare çap dike.

14 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelilê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

15 Şemrexî, *Nehcu'l-Enama Mela Xelilê Sêrtê û Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*, 18.

16 Ehmedê Xanî, *Nûbihara Biçûkan*, Amd. Huseyn Şemrexî, (Stenbol: Nûbihar, 2008), 12. Weku din bnr: Ehmedê Xanî, *Nûbar*, Amd. Zeynelabidin Zinar, (İstanbul: Fırat Yayınları, 1992), 6.

17 Di tarîxa mîladî de hin çavkanî bi awayekî şaş neqil kirine û weku 1794 nişan dane ku jixwe wê çaxê siltanê Osmanî Abdulhamîdê Duyem tunebûye. Di berhema Kadri Yıldırım de bnr. *Nûbehara Biçûkan* Stenbol: Avesta, 2008), 115-128. vê şaşîyê dest pê kiriye û kesên weku Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 228. û M. Zahir Ertekin, "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR)*, Volume:9, Issue: 1 (April, 2017), 94-100. di berhem û gotarên xwe de ev şaşî domandiye. Ji bo çavkanîya yekem binêrin: M. Emin Bozarlan, *Yusuf Ziyaeddin Paşa Kürtçe-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Çıra Yayınları, 1978), 7-15. Weku din ji bo nusxeya çapa wê ya di Şirket-i Mürettibiye Matbaası de binêre: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Kayıt No: 75551.

18 Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (Stenbol: Nûbihar, 2013), 228.

19 Bnr: Zinar, *Nûbar*, 6; Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 228. Herwiha li ser înternetê jî binêre: Mûrad Ciwan "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" (Östersund-Swêd, 1997).

<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)

20 Li ser bergê yekem a vê çapê weku hicrî 1332 dinivîse û di dîroka çapa vê berhemê ya hicrî de tu müşkîle tune. Lêbelê di veguhastina vê dîrokê ya ji bo mîladî de dibe ku şaşî hebe. Lewra weku me hesap kir, teqabûlê sala 1914 an jî 1915an dike. Ji bo dîroka çapê ya hicrî binêre: Veysel Aydeniz, *Seyyid Şefîk Arvasî* (İstanbul: Nûbihar, 2013), 134.

21 Aydeniz, *Seyyid Şefîk Arvasî*, 46.

22 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*, 12.

23 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*, 12. Herwiha lê binêre: Mûrad Ciwan "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" (Östersund-Swêd, 1997).

<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)

24 Zinar, *Nûbar*, 5.

Di sala 1367ê Hîcrî Şemsî de ango Mîladî di sala 1988an de Perwîz Cîhanî li bajarê Êrmiyê bi navê *Ferhenga Nûbiharê* bi rêya Navenda Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî (Întîşarati Selaheddîn Eyyûbî) digel destpêkeke li ser jiyana Ehmedê Xanî û nivîsîna wî ya Nûbiharê ev berhem da weşandin.²⁵

Di sala 2008an de Huseyn Şemrexî gelek destnivîsên Nûbiharê berawird kirin û weku xebateke nû di Weşanxaneyê Nûbiharê de li bajarê Stenbolê çap kir. Di vê xebatê de şîretên di serê her beşê de hatine şirovekirin.²⁶

Dîsa di sala 2008an de Kadri Yıldırım li ser Nûbiharê xebateke lêkolînî kiriye. Weku destpêkeke dirêj li ser naverok û şêwaza vê berhemê çend nirxandin kirine û paşê bi kurdî tîpên erebî û latînî û ligel wergera wê ya bi zimanê tirkî di weşanxaneyê Avesta de bi navê *Nûbehara Biçûkan; Ehmedê Xanî Külliyyatı* çap kiriye.²⁷

Heya niha kêma û zêde çap û belavkirina Nûbiharê hat vegotin. Gelek destnivîs û çapên vê berhemê belav bûne. Me bi qasî ku dikaribû, li vir parve kir. Niha jî em ê her sê destnivîsên Nûbihara Ehmedê Xanî yên ku di koleksiyona Alexandre Jaba de cih digirin, ji aliyê ruxsarî û naverokê ve bidin nasîn.

2. DANASÎNA DESTNIVÎSAN

Arşîv No: Kurd 21

Zimanê Destnivîsê: Kurdî û Erebi

Navê Nivîskar: Ehmedê Xanî

Navê Berhemê: Nûbara Ehmedê Xanî

Qeyda Temetê: (wr. 14b²⁸- r. 26) “1266 fi senetî sîttetun we sîttune we mîteynî we elf ... / 1266 في سنتي سنت و ستون ومائتين و الف ...” Di dawîya rûpelê de ev qeyd hatiye nivîsîn, lêbelê ji ber ku ev qeyd ji nivî ve hatiye qutkirin, nivê wê yê din nayê xwendin. Dibe ku navê mustensix jî tê de hatibe nivîsandin. Lê ji ber ku nayê xwendin mirov nikare tiştekî bibêje.

Dîroka Îstinsaxkirinê: Hîcrî Qemerî 1266 û Mîladî 1850.

Zanyariyên Li Ser Berga Ewil (Ji aliyê hundur): Li ser berga ewil tu zanyarî tuneye bi tenê weku ceribandî, ji hev cuda û dîr hin herf hatine xêzkirin. Dibe ku bi giştî mirov bide ber hev, wateyeke weku “Allah Kafi / الله كافي” jê derkeve.

Zanyariyên Li Ser Berga Dawî (Ji aliyê hundur): Li ser berga dawî bi zimanê erebî duayek weku kurtemunacatekê hatiye nivîsandin.

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê zereke girtî û tarî ye û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin.

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke zer û sade ye. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin. Bi tenê di milên çepê yên wereqan de jimara rûpelan hatiye nivîsîn lê li milên rastê jimarên rûpelan nehatine nivîsîn.

25 Ehmedê Xanî, *Ferhenga Nûbiharê*, Amd. Perwîz Cîhanî, (Êrmiye: Întîşarati Selaheddîn Eyyûbî, 1367/1988).

26 Şemrexî, *Nûbihara Biçûkan*.

27 Yıldırım, *Nûbehara Biçûkan*.

28 Herfên ku me li cem hejmara wereqan (wr.) weku “a” û “b” nişan dane ji bo diyarkirina rûpelan e. Herfa “a”yê di wereqê de milê rastê nişan dide û herfa “b”yê jî di wereqê de milê çepê nişan dide.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 15 wereqan pêk tê. Du wereq ji bo bergan hatiye terxankirin û sêzdeh wereqên din jî ji bo naveroka berhemê ye.

Jimara Rûpelan: Her du berg ne tê de bi tevahî ji 26 rûpelan pêk hatiye.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 349 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 12 heya 17an diguhere.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernav û jimarekirina peyvan bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 13x19 cm

Zanyariyên Derkenarê:

(wr. 2b - r. 2) Di vir de dema ku qala her çar xelîfe û îmaman tê kirin, bi murekkeba sor di binê rûpelê de navê her çar xelîfeyan hatiye nivîsîn. Herwiha di heman rûpelê de kunyeya navên her çar îmaman bi dirêjî di binê rêza navê wan de bi murekkeba sor wiha dinivîse: *“Îmam Şafî Mûhemmed İbnî İdrîs, Îmam Malik Mes’ûd bîn ‘Ebdûllah, Îmam Henbel Ehmed bîn Hemîd bîn Bexdadî, Îmam Ebû Xefer N’uman Nabit”*

(wr. 12b – r. 22) Di vê rûpelê de ji bo deşîfrasyona tarîxa nivîsandina berhemê, gotinên ku Ehmedê Xanî gotiye, mustensix jî wergerandiye erebî. Ji bo mînak gotina serî: *“Bifkire li kitêba san”* wiha wergerandiye erebî: *“أى الالف الثانى”* û gotinên din jî bi heman awayî di derkenarê de hatiye wergerandin bo erebî.

Destpêka Nûskeyê: (wr. 2a – r. 1)

* Mebdeê her ‘ilmek e navê ‘elîm * hemd û sena û şukranî * ji bo wî Xaliq û Rehmanî *

Dawiya Nûskeyê: (wr. 14b – r. 26)

*Min û cumle ummeta Mustefa * bibî cennetê tabî’ê Mustefa*

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû’eyek e û tê de du berhem hene berhema yekem *Nûbihara Ehmedî Xanî* ye û ya duyem jî *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşek û du serenavan pêk tê. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 18 serenavan pêk tê.

Berhema Yekem Nûbihara Ehmedê Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Di wereqa duyem de cih digire. Serenaveke vê beşê heye ku ew jî bi zimanê erebî ye û wiha ye: *“Haza Kîtab Nûbara Ehmedî Xanî Bîsmillahî-r Rehmanî- r Rehîm we bîhî neste’în وبه نستعين هذا كتاب نوبار احمد خانى بسم الله الرحمن الرحيم”*

Beşa Bingheîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 serenav hene. Ji wereqa yekem û rûpela duyem ango milê çepê dest pê dike heya wereqa 10an rûpela yekem ango milê rastê didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava *“فى بيان الإيمان”* dest pê dike. Beşa duyem bi sernava *“فى بيان الإسلام”* dest pê dike.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh serenavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dîke. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hin beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin bi murekbeba sor. Lê di sernavên hin beşan de yan navê kêşê daye yan jî cureyê wê nîşan daye ango herdu bi hev re nenivîsiye. Yê ku bi vî şiklî ne; beşa 8an (wr. 7b – r. 12), beşa 9an (wr. 8a – r.13), beşa 10an (wr. 9a – r.15), beşa 11an (wr. 9b - 16), beşa 13an (wr. 10b – r. 18) in. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê sernav û kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Mekfûfi'l-Mehzûf

Heta tu dewr û dersan nekî tîkrar û mesrûf***di dunyayê tu nabî*

ne meşhûr û ne me'rûf* Mefailun Feûlun Mefailun Feûlun

*çi xweş wezn e bibîtin***hezec mekfûf û mehzûf***

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyi'l-Mecnûn

*Perde ku rabin ji ber arizê dilistan e xoş***dil ji xeman ku bîte der*

** bilbilê gulistan e xoş*Mufteilun Mefailun Mufteilun Mefailun

*behra recez ku xebn û tey**ger bibitin rewane xweş*

el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf

*Arifê ku bi qencîyî me'rûfî bit*dê helîm û sabir û mewqûfî bit*

Failatun Failatun Failatun

*wezn e ev e hîna remel mehzûqe bit*dê helîm û sabir û mewqûfe bit*

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim

*Ger dê te meqsûdek hebî*lazim divê lê bî bilez*xesma te me'bûdek hebî*emrê*wî da daîm bibe*

Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun

*salim musemmen her ev e*ey talib û behra recez*

el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel

*her çi bi ilmê cehl kir mubeddel*sifrîyê xwe kir wî bi zîr mukellel**

Mustefilatun Mustefilatun

behra recez bo çi ye xweş mureffel

el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb

*Ey tu yê ku kibr daîm*te ji bo xwe kiriye merkeb*ewwl tu bê bike yê *paşê**bigêre merkeb*

Mefûlu Failatun Mefûlu Failatun

*xweş wezn e*bê melal e*ger bit mezari' ehzeb*

el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen

*Şêxî, softî*keramet*ilm e xwendin*emel*xelwet e hucre*terîqat e*şerîet bê xelet*

Failatun Failatun Failatun Failatun

*xweş tu vê behrê bixûn*lewra ke xweş çûne remel*

*Ger te divêtin*bibî mîr, ser û muteber*kizb û xilafê mebêj*ger te dikîn*ker bi ker*

Mufteilun Failun Mufteilun Failun

*Metwîy ye behra besît e*Îlê bike carek nezer*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
*Herçî ku ji dunyayê*berdaşte damen bû*bê şubhe*di nêv amê*evraşte gerden bû*wezna
hezeca ehzeb*ev renge musemmen bû*
*Ger te divêtin ku beraber nebitin*kes bi te ra*ilmê bixwîn*hem 'emelî tu bike sin'et**ji xwe
ra Ev receza metwîy ye Muftailun Muftailun Muftailun Muftailun
*ev receza metwîy ye*da qenc bizanî tu bira*
*Her çî kesê 'ilmekî*qenc xwendiyê*dewlet e ger wî*bi esil zanîye*
Muftailun Failun Muftailun Failun
*behra serî'e*çi ye xweş metwîy ye*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimî'l-Musemmen
*di fesla nûbeharê*digel dilberê biçî geştê*ji ew xweştir 'umr nabit*li min ew hal*qewî xweş
tê* Mefailun Mefailun Mefailun Mefailun
*hezec salim musemmen bû*li teb'an xweş muneqqeş tê*
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
*muellim bila dil wekî ber bitin*divêtin ku şagird*dilber bitin*teqarib xweş e*ger muqesser
bitin*

Di naveroka destnivîsê de di (wr. 3b – r. 4) û (wr. 4a – r. 5) de peyvên kurdî erebî yên hevmane bi nimreyan hatine destnîşankirin. Ev nimre bi murekkeba sor, di binê peyvên de di navbera 1 ta 9 diguherin. Weku mînak: (wr. 3b – r. 4) *“jin merat û zewcet û nîsa**walid bab*walide da**”* di binê jin, merat, zewcet û nîsa de ji ber ku di heman komê de cih digirin bi reqema 4an di bin de hatine îşaretkirin, walid û bab ji ber ku komeke din in ew jî bi reqema 1ê hatine îşaretkirin û weku din walide û da jî di komeke cuda de bi reqema 2 hatine îşaretkirin. Ev rêbaza îşaretkirina reqeman ji bo peyv neyên tevlihevkerin hatiye danîn û di vê destnivîsê de bi tenê di van herdu wereqên diyarkirî de hene.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe û di bin du serenavan de di dawiya destnivîsê de ye. Ji 72 rêzan an jî ji 71 beytan pêk tê. Ji nivê wereqa (12b) dest pê dike heya dawiya wereqa (14)an dewam dike.

Serenava Yekem: Her çiqas ev berhem eşkere xuya ye ku Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî ye jî di serenava ewil de ji aliyê mustensix ve ev gotin hatine nivîsîn: *“Haza Beytun Nûbara Ehmedî Bîsmîllahî-r Rehmanî- r Rehîm Xanî”*

Serenava Duyem: Di wereqa (14a)yê de weku serenavek bi nivîsa sor hatiye nivîsîn û bi vî şiklî ye: *“Bêjim te fuzela û eshabêd resûl * Bi can biked bawer bi dil ke qebûl”*

Destpêka Berhemê: (wr.12b – r. 22)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab *Dihî gote min hativî bê hîcab*

Dawiya Berhemê: (wr.14b – r. 26)

*Min û cumle ummeta Mustefa * bibî cennetê tabî'ê Mustefa*

Arşîv No: Kurd 22

Zimanê Destnivîsê: Kurdî û Erebi

Navê Nivîskar: Ehmed Efendî Xanî

Navê Berhemê: (Li ser berga ewil ji hundur ve) [wr.1]

Bi Erebî: Haza Kîtab Nûbehar (هذا كتاب نوبهار)

Bi Frensî: Noubehar vulguirement del noubar

Navê Mustensix: Mehmûd Efendî Bayezîdî

Qeyda Temetê: (wr. 71 - r. 139) "تمت كتاب نوبهار احمد افندی خانی؟... الفقير محمود" 1274 " [Aui de luire de noubehar d' ahmad Effendi Khani, - copie eb aététiré Par le favour Mahmoud Effendi

Bayazidi pour M'Jaba Concul De Russie à Erzeroum l'an 1274]

Dîroka Îstinsaxkirinê: Hîcrî Qemerî 1274 û Mîladî 1858.

Zanyariyên zehriyeyê ji aliyê hundur ve: (wr. 1b – r. 1) Haza Kîtab Nûbehar Ehmed Efendî Xanî 1274 / هذا كتاب نوبهار احمد افندی خانی / 1274 [Noubehar, vulguirement del noubar, par Ahmad Effendi Khani (copie' en 1274)]

Zanyariyên di dawiya nusxeyê de: (wr. 71 – r. 139) Qeyda temetê bi zimanê erebî û frensî hatiye nivîsîn û bi zimanê frensî der barê Mela Mehmûdê Bayezîdî de zanyariyeke kurt hatiye dayîn û bi vî şiklî ye:

Temmet kitab Nûbehar Ehmed Efendî Xanî

...? ²⁹ el- feqîr Mehmûd Efendî Bayezîdî

Lî-eclî Mösyö Jaba Qonsolî Rûsî

...? Rûsî Erzrûm

Senne 1274/1858

fin du livre de noubehar d' ahmad

Effendi Khani, - copie en a été tiré

Par le fakir Mahmoud Effendi

Bayazidi pour M'Jaba Concul

De Russie à Erzeroum l'an 1274

M. Mellah Mahmoud Bazidi qui prit

Plus tard le nom de Mahmoud Effendi,

sachant mon départ d'Erzeroum contre

son principe, signa ce manuscrit qu'il a copié

pour me le donner en souvenir et comme marque

de sa reconnaissance³⁰

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê şîneke girtî û tarî ye û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin. Rûpelên piştî berga ewil û dawî jî kaxezên reng şîn in.

29 Ev îşaret tîn wê wateyê ku me ev der nikaribûye bixwînin.

30 Maneya wê: "Mela Mehmûdê Bazîdî ku piştî navê Mehmûd Efendî li xwe girtî dizanibû ku ez Erziromê terk dikim, her çiqas li dijî prensîbên xwe be jî ev destnivîsa ku kopî kiribû ji bo min weku diyarî û nîşaneyê hurmetê îmze kiriye."

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke spî û şefaf e. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 72 wereqan pêk tê.

Jimara Rûpelan: Wereqa yekem ne tê de bi tevahî ji 142 rûpelan pêk hatiye. Di wereqan de rûpelên rastê nivîsandiye û rûpelên çepê vala ne. Bi tenê di (wr. 8 – r. 13-14), (wr. 63 – r. 123-124) û (wr. 72 – r. 141-142) de her du alî jî vala ne û ji bilî hejmara rûpelan tu nivîs tê de tune. Di wereqan de li milê rastê li quncikê jor û destê rastê û li milê çepê jî li quncikê jor û destê çepê hejmarên rûpelan hatine danîn. Weku din tenê di rûpelên milên çepê yê wereqan de bi reqemên ereba rojavayî hejmara rûpelan hatine danîn û mîna ku me berê jî got vala ne. Dibe ku A. Jaba xwestibe li wir hin şerh an jî wergerên bi zimanê din dayne lê wisa xuya ye ku neghiştîye.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 562 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 7 heya 10an diguhere. Lê piranî di her rûpelekê de 8 rêz hatiye bikaranîn.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernav û jimarekirina peyvên bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 15x20 cm

Zanyariyên Derkenarê:

(wr. 51 – r. 99) Di vê rûpelê de ji bo deşîfrasyona tarîxa nivîsandina berhemê, gotinên ku Ehedmedî Xanî gotiye, mustensix jî wergerandiye erebî. Ji bo mînak gotina serî: *“Bifkire kitêba sanî”* wiha wergerandiye erebî: *“أي الألف الثاني”* û gotinên din jî bi heman awayî di derkenarê de hatiye wergerandin bo erebî.

Destpêka Nûsxe: (wr. 2 – r. 1)

Mebdeê her 'ilmek e navê 'elîm * hemd û sena û şukranî *

Ji boy Xaliq * Rehmanî *

Dawiya Nûsxe: (wr. 70 – r. 137)

*Min û cumle ummeta *Mustefa *

Bibî cennetê tabî'ê Mustefa*

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû'eyek e û tê de du berhem hene berhema yekem *Nûbehara Ehedmedî Xanî* ye û ya duyem jî *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşek û du serenavan pêk tê. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 18 serenavan pêk tê.

Berhema Yekem Nûbihara Ehedmedî Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Ji wereqa duyem dest pê dika heya wereqa çarem. Serenaveke vê beşê heye ku ew jî bi zimanê erebî ye û wiha ye: *“Haza Kîtab Nûbara Ehedmedî Xanî we bîhî neste’in”* هذا كتاب نوبار احمد خاني وبه نستعين

Beşa Bingehîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 serenav hene. Ji wereqa

4an û rûpela 5an heya wereqa 49an rûpela 95an didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava “*فى بيان الإسلام*” dest pê dike. Beşa duyem bi sernava “*فى بيان الإيمان*” dest pê dike. Piştî beşa duyem di (wr. 51 – r. 99)an de qismê tarîxa nivîsandina kitêbê cih digire.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh serenavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dike. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hin beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin bi murekkeba sor. Lê di sernavên hin beşan de yan navê kêşê daye yan jî cureyê wê nîşan daye ango herdu bi hev re nenivîsiye. Yên ku bi vî şiklî ne; beşa 6an (wr. 17 – r. 31), beşa 8an (wr. 22 – r. 41 / wr. 23 – r. 43), beşa 9an (wr. 26 – r.49), beşa 10an (wr. 28 – r. 53), beşa 11an (wr. 30 – r. 57 / wr. 31 – r. 59), beşa 13an (wr. 38 – r. 73) in. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê sernav û kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Mekfûfi'l-Mehzûf
Heta tu dewr û dersan*nekî tîkrar û mesrûf***
Di dunyayê tu nabî*ne meşhûr û ne me'rûf***
Mefaîlun Feûlun Mefaîlun Feûlun
Çi xweş wezn e bibîtin*hezec mekfûf û mehzûf***
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyi'l-Mecnûn
Perde ku rabin ji ber ariz*dilistan e xoş***
Dil ji xeman ku bîte der*bilbilê gulistan e xoş*
Muftailun Mefailun Muftailun Mefailun
Behra recez ku xebn û tey***ger bibitin rewane xweş*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf
Arifê ku bi qencîyî me'rûf bit*
Dê helîm û sabir û mewqûf bit*
Failatun Failatun Failatun
Wezn ev e hîna remel mehzûf bit*dê helîm û sabir û mewqûf bit*
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim
Ger dê te meqsûdek hebî***lazim dibî lê bî bilez*
Xesma te me'bûdek hebî***daîm di emrî da bibez*
Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun
Salim musemmen her ev e***ey talibî behra recez*
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel
Her çî bi ilmê cehl kir mubeddel***sifrîyê xwe kir wî bi zîr mukellel*
Mustefilatun Mustefilatun
*behra recez bo çî ye***xweş mureffel***
el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb
Ey tu yê ku kibr daîm te ji bo xwe kiriye merkeb***
Ewwel tu b ê bike y ê paşî*bigîr merkeb*

Xweş wezn bê melal e ger bit muzari' ehzeb*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen
Şêxî, sofitî, keramet 'ilm e*xwendin 'emel***
Xelwet e hucre terîqat e*şerî'et bê xelet*
Failatun Failatun Failatun Failatun
Xweş tu vê behrê bixûn***lewra ku xweş çûne remel*
Ger te divîtin ku bibî mîr, ser û muteber***
Kizb û xilafî mebêj ger te dikin ker bi ker***
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
Metwîy ye behra besît***lê bike carek nezer*
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
Herçî ku ji dunyayê*berdaşte damen bû*bê şubhe di nêv amê evraşte gerden bû*
Wezna hezeca ehzeb***ev renga musemmen bû***
Ger te divîtin ku beraber nebitin kes*bi te ra***
'ilmê bixwûn hem 'emelî tu bike*sin'et ji xwe ra*
Mufteilun Mufteilun Mufteilun Mufteilun
Ev receza metwîy ye da qenc bizanî tu bira***
*Her çî kesê 'ilmekî*qenc xwendî***
Dewlet e ger wî*bi esil zanîye*
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
*behra serî'e*çi xweş metwîy ye***
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimi'l-Musemmen
Di fesla nûbeharê*digel dilberê biçî geştê*
Ji ew xweştir 'umr nabit*li min ew hal qewî xweş tê*
Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun
Hezec salim musemmen bû*li teb'an xweş muneqqeş tê*
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
Muellim bila dil wekî ber bitin*divêtin ku şagird dilber bitin*teqarib xweş e*ger muqesser bitin*

Di naveroka destnivîsê de ji beşa duyem ango ji (wr. 7 – r. 11)an heya beşa sêzdehan ango (wr. 48 – r. 93) an peyvên kurdî û erebî yê hevmane bi heman nimreyan weku komekê hatine destnîşankirin. Ev nimre bi murekkeba sor, di binê peyvan de di navbera 1 ta 9 diguherin. Weku mînak: (wr.47 – r.91)

“ ‘eleyke li ser te* ‘eleyye li min*
‘eleyh li ser wî***minnî ji min*”

peyvên “‘eleyke” û “li ser te” bi reqema 1ê ji bin ve bi murekkeba sor hatine îşaretkirin, peyvên “ ‘eleyye” û “li min” bi reqema 2yan, peyvên “ ‘eleyh” û “li ser wî” bi reqema 3yan, peyvên “minnî” û “ji min” bi reqema 4an hatine îşaretkirin. Ev rêbaz di beşên qalkirî de hatiye tetbîqkirin û ji bo ku peyv neyên tevlihevkerin hatiye danîn û di vê destnivîsê de di beşa yekem de ji bilî reqa-

mên 1 û 9ê hejmarên cuda hatine bikaranîn. Bi rastî di (wr. 33 – r. 63)yan de jî hejmarên cuda hene. Îcar di van her du deran de jî armanca vê cudahiye ew e ku di wir de bi nivîsê hejmar hatine nivîsandin û bi awayekî reqamî jî di bin wan de hatine îşaretkirin. Mesela di (wr. 6 – r. 9)an de dibêje: “*ji şêstan pêncih sê*borî di Mekkeyê da**” di binê şêstan de 60 û di binê pêncî û sêyan de jî hejmara 53 weku îşaret hatiye danîn. Di (wr. 33 – r. 63)yan de jî dema ku jimareyên erebî û kurdî berawird dike wiha dibêje: “*sed miat* û elf hezar ey ciwan*****” di vir de jî di binê peyvên “*sed*” û “*miat*”ê de hejmara 100 û di binê peyvên “*elf*” û “*hezar*”ê de jî hejmara 1000ê hatiye danîn.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe û di bin du serenavan de di dawiya destnivîsê de ye. Ji 143 rêzan ango ji 71 beytan pêk tê. Ji wereqa 52yan ji rûpela 101an dest pê dike

Serenava Yekem: Di vê destnivîsê de ji ya berî xwe zelaltir nîşan daye ku ev berhem eqîdeya îmanê ye û serenav bi vî şiklî ye: “Haza Beytun Nûbehara Ehmedî Xanî. Fi’l-‘Eqa’id”

Serenava Duyem: Di wereqa 65an û rûpela 137an de weku serenavek bi nivîsa sor hatiye nivîsîn û bi vî şiklî ye: “Bibêjim te fuzela û eshabê resûl * Bi can bike bawer bi dil ke qebûl”

Destpêka Berhemê: (wr.52 – r. 101)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab *Dihî gote min hativî bê hîcab*

Dawiya Berhemê: (wr.70 – r. 137)

*Min û cumle ummeta *Mustefa *

Bibî cennetê tabî’ê Mustefa*

Arşîv No: Kurd 47

Zimanê Destnivîsê: Kurdî, Erebi û Frensî

Navê Nivîskar: Ehmedê Xanî

Navê Berhemê: (Li ser berga ewil ji hundur ve) [wr.1]

Bi Erebi: Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî

(احمدى خانى هذا كتاب نوبار)

Bi Frensî: Noubar par Ahmed Khani

Navê Mustensix: Nehatiye nivîsandin.

Qeyda Temetê: (wr. 19 - r. 34) “Temmet Kîtabun Nezmiyetten Nûbihar Ehmedî Xanî Neww-erellahû Qebrehû we Ce’ele’l-Cennete Meswahû Allahûmexfir lina we Lehûm amîn amîn amîn / ”*مثنوا اللهم اغفر لنا و لهم آمين آمين آمين كتاب نظميته نوبهار احمد خانى نور الله قبره و جعل الجنة تمت*”

Dîroka Îstinsaxkirinê: Nehatiye eşkerekirin.

Zanyariyên zehriyê ji aliyê hundur ve: (wr. 1b) Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî / هذا كتاب نوبار / احمدى خانى [Noubehar par Ahmed Khani], [notes et explications à la marge en français sont faites par Auguste Jaba.]

Zanyariyên di dawiya nusxeyê de: (wr. 20) ev wereq di dawiya nusxeyê de cih digire û agahi-yên tê de bi frensî ye û qala destnivîsê dike. Lêbelê ne weku berga paşî dixuye ne jî weku rûpelek ji kitêbê. Di binê rûpelê de bi reqemên romayê “1” hatiye nivîsîn. Yanî tam ne dîyar ev rûpel di ku derê pirtûkê de cih digire û zanyariyên li ser bi zimanê frensî wiha hatiye nivîsîn:

No 47.

Noubar autrement
Noubehar
par
Ahmed Khani
à l'usage de la
jeunesse Kurde,
ce manuscrit acquiert un
certain prix à cause des
notes et explications en
français, faites à la
marge sur chaque page
par Auguste Jaba.³¹

Taybetiyên Bergê: Rengê bergê zer e û bi kartonê hatiye çêkirin û bi rûpelan ve hatiye dirûtin.

Taybetiyên Kaxezê: Kaxezeke spî ye.

Jimara Wereqan: Ev destnivîs bi tevahî ji 22 wereqan pêk tê.

Jimara Rûpelan: Bi tevahî ji 41 rûpelan pêk hatiye. Her du wereqên dawî ku ji kitêbê cuda ne di 4 rûpelan de cih girtiye. Ji aliyê hundur ve di bergê ewil de (wr. 1a) rûpelek û di dawiya kitêbê de (wr. 19a – r. 34) vala ne. Di (wr. 20)an de bi tenê rûpelek heye. Weku din naveroka berhemê di 34 rûpelan de hatiye danîn. Di wereqan de li milê rastê li quncikê jor û destê rastê û li milê çepê jî li quncikê jor û destê çepê hejmarên rûpelan bi reqemên erebî yên rojhilatî hatine danîn. Weku din tenê di rûpelên milên çepê yên wereqan de bi reqemên erebî yên rojavayî hejmara rûpelan hatine danîn.

Jimara Stûnan: Her rûpel yek sitûn e. Ji bo nivîsê tu xêz û stûn nehatine xêzkirin. Ji bilî her du wereqên dawî (wr. 21 û wr. 22) ku ew jî weku lîsteyeke peyvane ku bi frensî, kurdiya latînî û kurdiya erebî di sê stûnan de hatine berawirdkirin.

Jimara Rêzan: Bi tevahî li ser hev ji 660 rêzan pêk tê. Di her rûpelê de jimara rêzan ne standart e. Lê bi giştî di her rûpelê de jimara rêzan di navbera 17 heya 22an diguhere.

Rengê Murekkebê: Di vê destnivîsê de du cure reng hatiye bikaranîn. Nivîs bi gelemperî bi murekkeba reş hatiye nivîsîn. Lêbelê sernavên beşan bi murekkeba sor hatiye nivîsandin.

Hecma wê: 13x20 cm

Zanyariyên Derkenarê:

Di vê destnivîsê de ji bilî (wr. 1, 20, 21, 22) di hemû wereqên din de li derkenarê hin nîşe û şîrove hatine danîn. Ev nîşe û şîrove bi zimanê frensî û kurdiya latînî ji aliyê Auguste Jaba ve hatine nivîsîn. Her çiqas tevlihev be jî mirov pê derdixe ku kêma û zêde li beramberî her beytekê ev nîşe hatine danîn. Weku mînak: (wr. 4 – r. 5) di vê rûpelê de di malika serî de li ser lêkera “تنىله” nîşeyek li jora bergê bi kurdiya latînî û frensî daniye ku ew jî wiha ye: “ *imp. helinit inf hilanin, le ser choubki, comme, à l'istar d'un mail -*” bi vî şiklî di vê destnivîsê pir zêde şîrove û nîşe hene li derkenarê.

31 Maneya wê: “Nûbar an jî Nûbehar ku ji aliyê Ehmedê Xanî ve bo îstifadeya xortên kurdan. Ev destnivîs bi qedir û qîmet e. Lewra li ser haşiyeya her rûpelek şîroveya fransî ya Auguste Jaba heye.”

Destpêka Nûsxejê: (wr. 2 – r. 1)

Bîsmîllahî-r Rehmanî- r Rehîm

Mebdeê her 'ilmekî navê 'elîm

Dawîya Nûsxejê: (wr. 70 – r. 137)

Min û cumle ummeta Mustefa

Bibî cennetê tabî'ê Mustefa

Beşên Destnivîsê: Ev destnivîs weku mecmû'eyek e û tê de sê berhem hene berhema yekem *Nûbehara Ehmedî Xanî* ye û ya duyem *Eqîdeya Îmanê ya Xanî* ye û ya sêyem jî ferhengek e ku bi îhtîmaleke mezin ji aliyê Jaba ve weku ferhengoka destnivîsê hatiye amadekirin. Di berhema yekem de beşeke destpêkê heye û 13 beşên naverokê hene. Ji bilî van beşan du beşên din di xelasiya berhemê de li ser şertên Îslamê û Îmanê hatine nivîsîn. Berhema duyem jî ji beşekê pêk tê û weku du sernav ji hev cuda nebûye. Bi tevahî li ser hev ev destnivîs ji 17 beşan û sernavan pêk tê. Ji bilî van beşan di wereqên (21) û (2106)an de weku ferhengeke Kurdî-Fransî hatiye amadekirin.

Berhema Yekem Ango Nûbihara Ehmedê Xanî û Beşên Wê

Beşa Destpêkê: Ji wereqa duyem dest pê dike û destpêka wê wiha ye: “*Bîsmîllahî-r Rehmanî-r Rehîm * Mebdeê her 'ilmekî navê 'elîm*”.

Beşa Bingehîn/Mijara Sereke: Naverok ji 13 beşan pêk tê û tê de 13 sernav hene. Ji wereqa 3an û rûpela 2yan heya wereqa 14an rûpela 25an didome û li wir derbasî beşên xatîmeyê dibe.

Beşên Xetîmeyê/Encamê: Bi tevahî ji 2 beşan pêk tê. Di encamê de beşa yekem bi sernava “*اركان الإسلام في بيان*” dest pê dike. Beşa duyem bi sernava “*في بيان الإيمان*” dest pê dike. Piştî beşa duyem di (wr. 15 – r. 26)an de qismê tarîxa nivîsandina kitêbê cih digire.

Zanyariyên Naverokê: Naverok bi giştî ji sêzdeh beşan pêk tê. Di bin sêzdeh sernavan de û di serê her beşê de bi şîreteke pedagojîk dest pê dike. Ji bilî van şîretan ji bo her beşê kêşa erûzê ya wê beşê jî hatiye eşkerekirin. Îcar di hemû beşan de navên kêşa erûzê bi erebî hatiye dayîn û cureya wê jî pê re hatiye vegotin. Hin sernav bi murekeba sor hatine nivîsandin û hin ji wan jî bi tenê bi xetê sor cihên wan hatine destnîşankirin ango sernav bixwe bi murekeba reş hatine nivîsandin. Di vê destnivîsê de sêzdeh beşên naverokê; sernav, kêşên wan û herwiha şîretên li serî bi vî şiklî ne:

el-Qit'e fi Behri'l-Hezec

el-Mekfûfi'l-Mehzûf

Heta tû dewr û dersan

nekî tekrar û mesrûf

Di dunyayê tu nabî

ne me'rûf û ne meşhûr

Mefaîlun Feûlun Mefaîlun Feûlun

Çi xweş wezn e bibîtin

hezec mekfûf û mehzûf

el-Qit'e fi Behri'r-Recez

el-Metwîyyi'l-Mecnûn

Perde ku rabin ji ber arizi dilistan e xoş
Dil ji xeman ku bête der bilbilê gulistan e xoş
Mufteulun Mefailun Mufteulun Mefailun
Behra recez ku xebn û tey ger bibîtin rewane xoş
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Mehzûf
Arifê ku bi qencîyê me'rûf bit
Dê helîm û sabir û mewqûf bit
Failatun Failatun Failat
Wezn ev e hîna remel mehzûf bit
El-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Musemeni's-Salim
Ger dê te meqsûdek hebî lazim devî lê bî bilez
Xasima te me'bûdek hebî di emrî wî da daîm bibe
Mustefilun Mustefilun Mustefilun Mustefilun
Salim musemmen her ev e ey talibê behra recez
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Mureffel
Her çî bi ilmê cehl kir mubeddel
Sifrîyê xo kir wî bi zîr mukellel
Mustefilatun Mustefilatun
Behra recez bo çî ye xoş mureffel
el-Qit'e fi Behri'l-Muzari'i'l-Ehzeb
Ey tu yê ku kibr daîm te ji bo xo kiriye murekkeb
Ewwel tu bê bike yê paşî bikîre merkeb
Mefûlun Failatun Mefûlun Failatun
Xoş wezn e bê melak e ger bit muzari' ehzeb*
el-Qit'e fi Behri'r-Remeli'l-Meqsûri'l-Musemmen
Şêx û sofitî keramet 'ilm e xwendin 'emel
Xelwat e hucre terîqat e şerî'et bê xelet
Failatun Failatun Failatun Failatun
Xoş tu vê behrê bixûn lewra ku xoş çûne remel
el-Qit'e fi Behri'l-Besîti'l-Metwîyyu
Ger te divîtin ku bibî mîr ser û muteber
Kizb xilaf mebêj ger te bikin ker bi ker
Mufteilun Failun Mufteilun Failun
Metwîyy e behra besît lê bike carik nezer
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci'l-Ehzebi'l-Musemmen
Herçî ku ji dunyayê berdaşite damen bû
Bê şubhe di nêv amê evraşte gerden bû
Mefûlun Mefailun Mefûlun Mefailun
Wezna hezeca ehzeb ev renga musemmen bû
el-Qit'e fi Behri'r-Recezi'l-Metwîyyu
Ger te divîtin ku beraber nebitin kes bi te ra
'ilmê bixwûn hem 'emelî tu bike sin'et ji xwe ra
Mufteilun Mufteilun Mufteilun Mufteilun
Ev receza metwîyy e da qenc bizanî tu bira
el-Qit'e fi Behri's-Serî'i'l-Metwîyyu

Her çî kesê 'ilmekî qenc xwendîye
Dewlet e ger wî bi esil zanîye
Mufteilun Mufteilun Failun
Behr e serî'e çî xoş metwiyy e
el-Qit'e fi Behri'l-Hezeci's-Salimi'l-Musemmen
Di fesla nûbeharê da digel dilberê biçî geştê
Ji ew xweştir 'umr nabit li min ew hal qewî xoş tê
Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun
Hezec salim musemmen bit li teb'an xweş muneqqeş tê
el-Qit'e fi Behri't-Teqarubi'l-Meqsûr
Muellim bila dil wekî ber bitin
Divêtin ku şagird dilber bitin
Feûlun Feûlun Feûlun Feûlun
Teqarub xweş e ger muqesser bitin
Di vê nûsxeşê de peyvên kurdî û erebî bi îşaretek an jî bi reqemek ji hev nehatine cudakirin.

Berhema Duyem Ango Eqîdeya Îmanê

Weku beşeke serbixwe di dawiya destnivîsê de ye. Ji bo vê beşê tu serenav nehatine danîn. Ji 144 rêzan an jî ji 72 beytan pêk tê.

Destpêka Berhemê: (wr.15 – r. 27)

Li ba te muheqeq bitin ev cewab
Dehî gohte min hativî bê hîcab

Dawiya Berhemê: (wr.19 – r. 34)

Min û cumle ummeta Mustefa
Bibî cennetê tabî'ê Mustefa
Berhema Sêyem (Feheng)

Di wereqa 21an de rûpelên 54 û 55 ên vê ferhengê cih digirin û di wereqa (21o6)an de jî rûpelên 53 û 56 cih digirin. Lewma wisa dixuye ku ev qîsmêke biçûk a vê ferhengê ye. Her çî çîşekî der barê ferhengê de nahatibe diyarkirin jî. Bi ihtîmaleke mezin dibe ku ji aliyê Jaba ve ev beş weku ferhengoka berhemê bi şêwazeke modern hatibe amadekirin.

Destpêka Berhemê: (wr. 21 – r. 54)

sourcils bourou, on dit aussi: bûri, وروب

Dawiya Berhemê: (wr. 21o6 – r. 53)

vrille, tir-bouchon – bourghi, بورغى

بوریری

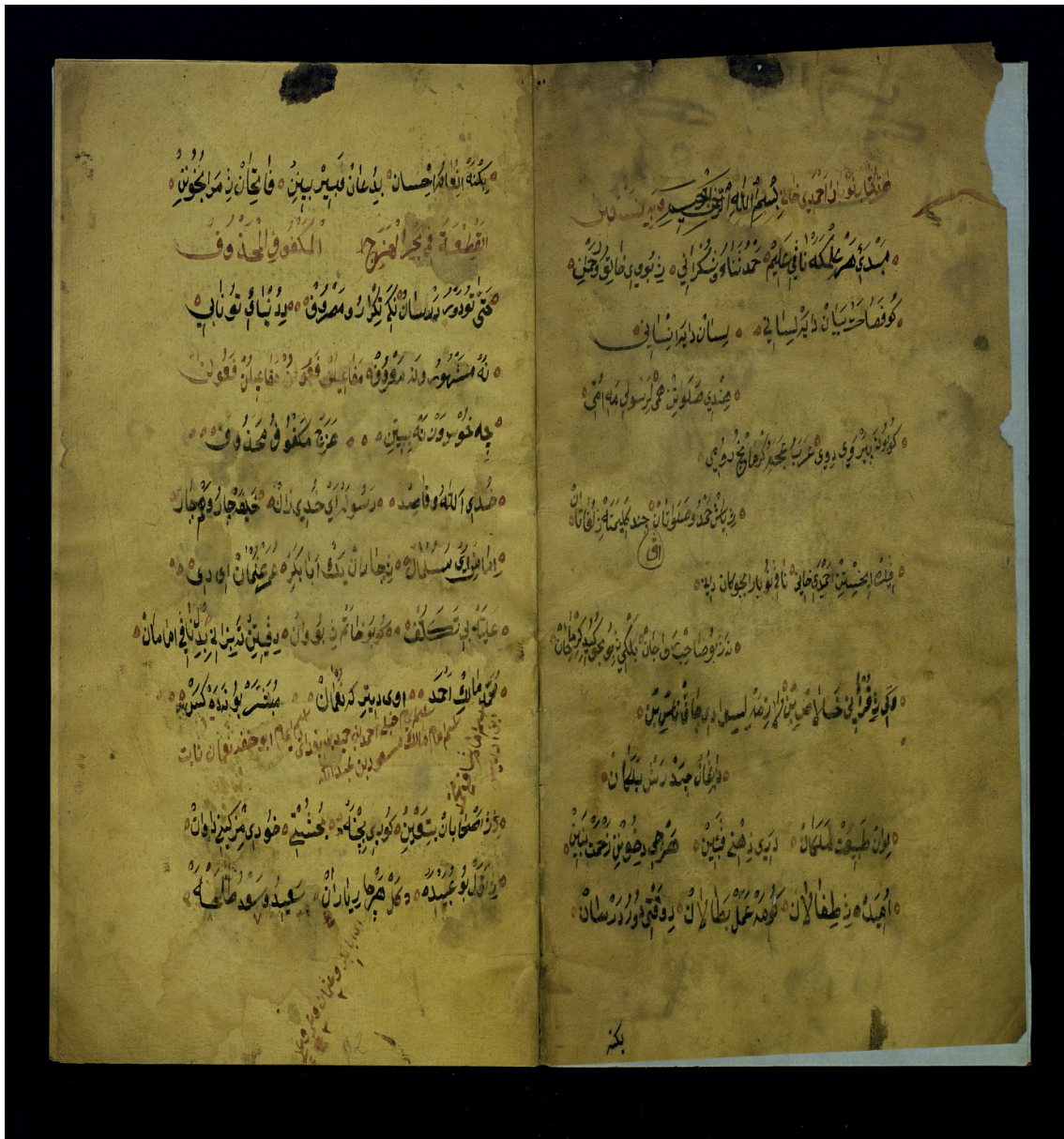
ENCAM

Mirov weku çend gotinên dawî dikare bibêje ku di her sê destnivîsan de jî ne tenê Nûbara Ehmedê Xanî, herwiha du beşên li ser rîknên îslam û îmanê û beşeke serbixwe jî berhema bi

navê Eqîdeya Îmanê di xwe de di hewîne. Yanî bi rêzê Nûbar, rîknên îslamê, rîknên îmanê, Eqîdeya Îmanê di her sê destnivîsan de cih girtine. Di destnivîsa "Kurd 47"an de ji bilî van berhem û beşan qismekî bi qasî du wereqan weku ferheng hatiye amadekirin. Lê ev ferheng ne bi temamî, bi tenê qismekî biçûk jê di nav destnivîsê de ye. Lewma me ev destnivîs weku mecmû'e nîşan dan. Tarîxa îstînsaxkirinê ya "Kurd 21"ê weku mîladî 1850 û ya "Kurd 22"yê weku 1858 û ya "Kurd 47"ê jî ne-hatiye diyarkirin. Lewma ji aliyê kronolojiyê tiştêkî teqez nikare bê gotin. Ji bo ku mirov bizanibe kîjan destnivîs li ber kîjanê hatiye nivîsandin, divê dîroka îstînsaxkirinê û navên mustensixan ji bo hersê destnivîsan hatibe dayîn. Ji ber ku dîrok û nav tam ne zelal û eşkere ne, berawirdkirineke bi wî rengî jî bawer nakim durist be. Belkî mirov bikare bigihêje wê qinaetê ku di nav her sê destnivîsan de ji aliyê temambûna xwe ve, şerhên li ser, eşkerekirina beş û kêşên erûzê ve destnivîsa herî tekûz û xwedî nirx, destnivîsa bi navê "Kurd 47" e.

ÇAVKANÎ

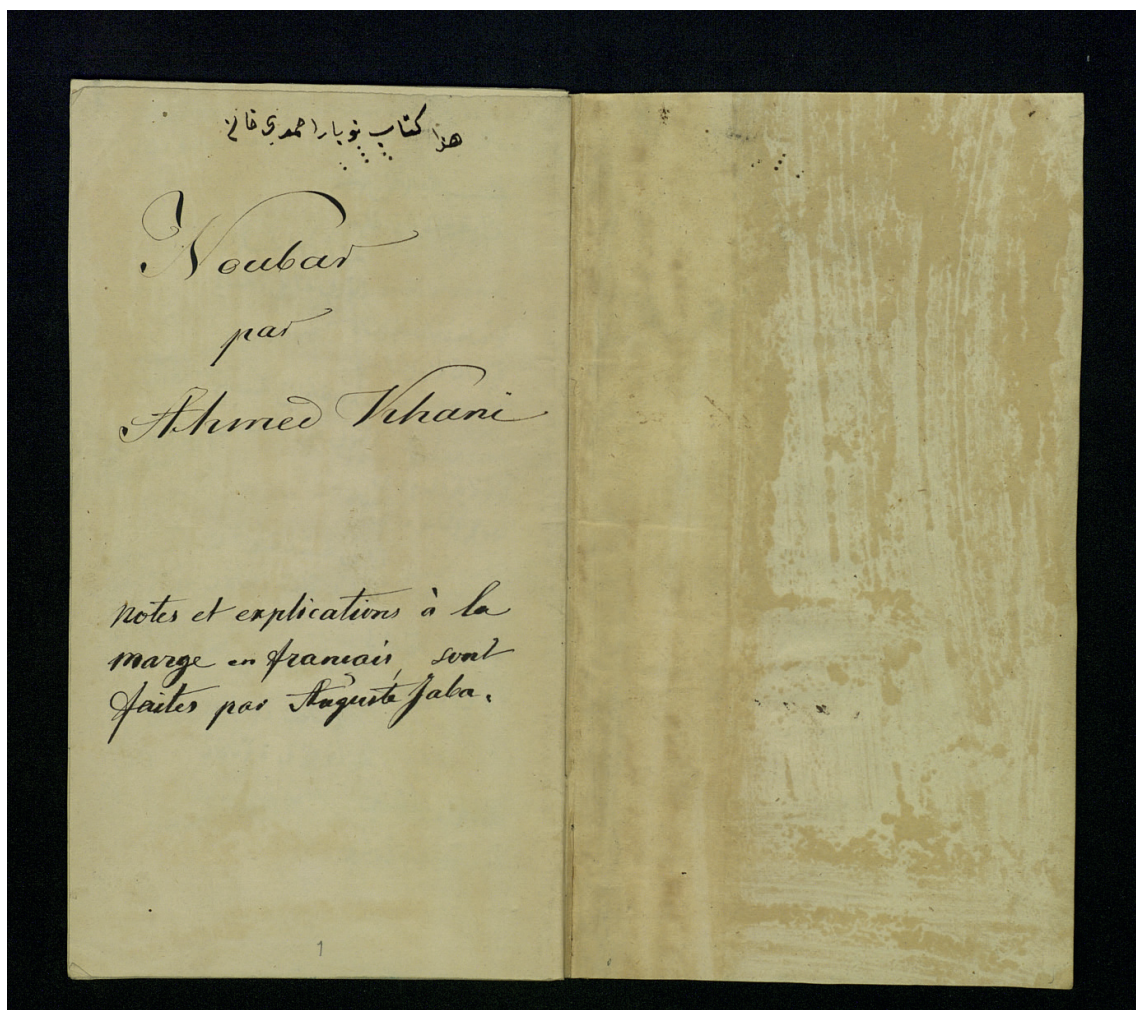
- Adak, Abdurrahman. *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Stenbol: Nûbihar, Çapa 3yem, 2013.
- Avcı, Ziya. "Mele Mehmûdê Bazîdî 1799-1867". *Kovara Bîr*, Hejmar 10, Zivistan (2009), 31-54.
- Aydeniz, Veysel. *Seyyid Şefîk Arvasî*. İstanbul: Nûbihar, 2013.
- Bozarslan, M. Emin. *Yusuf Ziyaeddin Paşa Kürtçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1978.
- Ciwan, Mûrad. "Xebatên li ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî" *Östersund-Swêd*, 1997.
<http://web.telia.com/~u63802125/Xaneper/Hemsida/pirtuk/xani/xebatxani.html> (03.05.2017)
- Çelik, Murat. *Adat û Rûsûmûnnameya Tewayîfê Ekradiyeya Mela Mehmûdê Bazîdî (Metn-Lêkolîn)*. Mardin: Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Masterê ya Çapnebûyî, 2015.
- Ertekin, M. Zahir. "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR)*, Volume: 9, Issue: 1/17 (2017), 89-106.
- Haza Kîtab Nûbehar. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 22, 1a-72b.
- Haza Kîtab Nûbar Ehmedî Xanî. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 47, 1a-22b.
- Malmisanlı, Mehmet. "Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Sayı: 54 (Haziran 1988).
- Nûbara Ehmedê Xanî. St. Petersburg: Koleksiyona Aleksandre Jaba ya Destnivîsên Kurdî, Kurd 21, 1a-15b.
- Pertev, Ramazan. *Ferhenga Kerbelayî: Mîrsad'ul-Ûfal/Şahrahê Kûdekan*. Stenbol: Nûbihar, 2012.
- Pîrbal, Ferhad. *Mela Mehmûdê Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*. Hewlêr: Weşanên Aras, 2000.
- Pîrbal, Ferhad. *Kurd Le Dîdî Rohelatnasekanewe*. Silêmanî: Endêşe, 2009.
- Şemrexî, Huseyn. (amd.) *Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtê-Eqîdeya Îmanê ya Ehmedê Xanî*. Stenbol: Nûbihar, 2014.
- Xanî, Ehmedê. *Ferhenga Nûbiharê*. Amd. Perwîz Cîhanî, Ûrmiye: Întişarati Selaheddîn Eyyûbî, 1367/1988.
- Xanî, Ehmedê. *Nûbar*. Amd. Zeynelabidin Zinar, İstanbul: Fırat Yayınları, 1992.
- Xanî, Ehmedê. *Nûbihara Biçûkan*. Amd. Huseyn Şemrexî, Stenbol: Nûbihar, 2008.
- Xanî, Ehmedê. "Haza Kîtabun Nûbar". Petersburg: *Zanista Akademiyê ya Petersburgê*, Koleksiyona Alexandre Jaba, Arşîv No: Kurd 47.
- Yıldırım, Kadri. *Nûbehara Biçûkan*. Stenbol: Avesta, 2008.
- Yıldırım, Kadri. *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV: Dîwan*. İstanbul: Avesta, 2014.

Pêvek 1: Ji destnivîsa Kurd 21, wereqa (2a-2b) piştî berga hundur tê ku destpêka berhêmê ye.

Pêvek 2: Ji destnivîsa *Kurd 22*, wereqa (1b) ku bergê hundur e û navên berhemê bi Erebî û Fransî hatiye nivîsîn.

Pêvek 3: Ji destnivîsa Kurd 47, wereqa (1b) ku navê berhemê bi Erebî û Fransî hatiye nivîsîn û herwiha hatîye destnîşankirin ku şerh û îzahatên li derkenarê ji aliyê Auguste Jaba ve hatine kirin.

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 45-57

STRANÊN EHLÊ 'ILM Û 'IRFANÊ: QESÎDEBÊJÎ

Müslîh SEZER

Kurte

Qesîdebêj, weke dengbêjan rûhekî dide peyvê û bi mûzîk û guftayên xwe ulûhiyetekî dide gotinên xwe. Qesîdebêjî, di nav Kurdan da wek kevneşopiyeye pîroz û qedirbilind cihekî taybet hilgirtiyê. Bi sedan sal e, ev kevneşopî ji layê qesîdebêjan ve di mekanên cuda da tê îcrakirin.

Ev cure dengbêjî bingeha xwe ji çand û ramana Îslamî hildigre, lewra qesîde wek şeklekî li ser kesayetiyan dînî radiweste. Ew qesîdeyên ku di vê derbarê de hatine nivîsîn, bi hinek amûrên mûzîkê (def, 'erbane, blûr...), ji layê qesîdebêjan ve tê strandin. Medrese, xankah, tekya û mekanên terîqetan cihê qesîdebêjan e. Ew hem di van mekanan de perwerde dibin hem jî di van mekanan de hûner û me'rîfetên xwe îcra dikin.

Qesîdebêjî wek cureyê stranê tete dîtin, lê em dibînin ku bi şêwaz, gotin û îcrakirinên xwe ve ji wî cudatir e. Em pey deng û awaz û guftayên qesîdebêjan ketin me dît ku bi bingeh û armanca xwe ve wan ji xwe ra hinek regez çêkirine û di rêya xwe de dimeşe. Di vê xebatê de; qesîdebêjî çawa derketiyê, çî distre, li ku derê gotin û awazên xwe îcra dike, me beyan kir. Ew kesên ku di civakê de wek qesîdebêjî û qewlibêjî dihêne naskirin, em li pey dengên wan û guftayên wan ketin, me analîza stranên/qesîdeyên wan kir ku ehlê 'ilm û terîqetê ev kar îcrakirine. Armanca vê xebatê ew e ku qesîdebêjî çî ye, çawa derketiyê, bingeha xwe ji çî digire, çawa tê îcrakirin, ji stranbêjiyê çî awayan ve cuda ye, bê beyankirin.

Peyvên Sereke: Qesîdebêjî, Qesîde, qesîdebêj, medrese, dîwanxane.

45

Article Types / Makale Türü:
Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 30.04.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 30.04.2020
Xwendevanê Doktoraya Ziman û Edebiyata Kurdî, Zanîngeha Bîngol, muslihsezer@gmail.com.
ORCID 0000-0001-7744-1646
DOI: 10.5281/zenodo.3895054

Atf: Sezer, M. (2020). "Stranên Ehlê 'Ilm û 'Irfanê: Qesîdebêjî". Kurdiyat, 1, 45-57.
Citation: Sezer, M. (2020) "The Songs of Knowledge and Comprehension People: The Art of Singing Qaside". Kurdiyat, 1, 45-57.

Özet

Kasîdehanlar/meddahlar, dengbêjler gibi söze ruh üfleterek, müzik ve güfte ile beraber sözlerine bir ulvîlik bahş ederler. Kasîde okuma geleneği Kürtler arasında kutsal bir gelenek olarak kabul edilmiş ve toplumda kendine değerli bir yer edinmiştir. Yüzlerce yıldır, bu geleneksel doku, kasîdehanlar tarafından farklı mekânlarda icra edilmektedir.

Bu dengbêjlik çeşidi kaynağını İslamî kültür ve düşünceden almaktadır çünkü kasîde bir nazım şekli olarak dinî şahsiyetleri medh etmeye yeltenmiştir. Bu konuda yazılan kasîdeler, bazı müzik aletleri ile (def, arbane, kaval...) kasîdehanlar tarafından okunmaktadır. Medrese, hankâh, tekke ve tarikatların diğer mekânları kasîdehanların icra mekânlarıdır. Onlar hem bu mekânlarda eğitim görmüşler hem de buralarda hüner ve marifetlerini sergilemişlerdir.

Kasîde okuma, bir dengbêjlik çeşidi olarak görülmemektedir fakat görülüyor ki söylem ve icra metodlarıyla ondan farklıdır. Kasîdehanların ses, beste ve güftelerinin izini sürerek, kasîdehanların kendilerine amaçları doğrultusunda temelde bazı kaideler yaptıklarını ve bu yolda çalışmalarını icra ettiklerini gördük. Bu çalışmada; kasîde okuma geleneği nasıl ortaya çıktı, ne terennüm ediyor, beste ve güfteleri nerede icra ediyor, açıklamaya çalıştık. Toplumda qasîdehan ve kıssahan olarak tanınan kişilerin söz ve güftelerinin izini sürerek, kasîdelerini analiz ederek bunların ilim ve irfan ehline ortaya çıkarıldığını tespit ettik. Bu makalenin amacı; kasîde okumanın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, hangi kaynaktan beslendiği, nasıl icra edildiği, stranlardan ne şekilde farklı olduğunu açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kasîdehanlık, kasîde, kasîdehan, medrese, dîwanxane.

Abstract

Qasida singer gives a soul to words like folk musicians by means of his/her voice and lyrics. It is very common and very crucial among kurds and kurdish folklore. This tradition has been realized for a long time by qasida singers in many different places.

This kind of art gets its background from islamic idea and culture, because it has been written onto religious. The qasides which have been written about those matters have been sung by some instruments such as tambourine, flute by qasida musicians. Madrasa, caravan-sary, dervish lodges and tariq places are qasida singers' platforms. They both get education in these places and demonstrate their artificial abilities.

Singing of qasida is seen as a kind of ballad. However we see that it differs from it in terms of its style, realizing and singing. After we have searched the voice and lyrics of qasida singers, we have seen that they have some original different aspects and follow their ways. We have stated how qasida musicians come out, what they sing and especially where they they do this affair. After having found the works about this topic, we have tried to make analyses about them which the men of knowledge and tariq realized. This article aims to explain when and how qasida music and musicians have come out. And also what background it depends and how it is realized is another matter of this present.

Key Words: Qasida, Qasida teller, Qasida Musicians, Madrasa, diwankhane.

Destpêk

Qesîdebêjî, di hişmendiya gel de wek strandinê tê qebûlîkirin û di bin sîya wî de maye. Ji ber vê, li ser qesîdebêjiyê xebatên zanistî zêde nehatine kirin. Xebatên hatî kirin jî li ser vê meseleyê lokal mane û bi taybetî li ser strandinê rawestane. Pêwîst e, qesîdebêjî jî li her aliyan ve bê lêkolînkirin ka çî ye, çawa derketiye, li ku derê û çawa tê icrakirin.

Qesîdebêjî herçend wek cureyekî dengbêjiyê bête hesêbandin jî, bi îcrakirin, naverok, şexsên îcrakirinê û mekanên îcrakirinê ve ji wê cudatir e. “Ew bazirganê gotinan in, bi hedîsên pêxember, bi hîkayeyên eshaban, bi meseleyên ûxrewî û bi îlahiyên mestdar ku insan bi wan ji hiş diçûn, ji dengbêjan cudatir in.”¹ Qesîdebêjî di nav xwe da hest, raman û hişmendiya netewekê dihewîne. Kultura netewekê ya maddî û me’newî pêşkêş dike, ji dîrokê melzemeyên xwe hildigre weke pirekê di navbera duh û îro da ragihandinê çêdike. Bi îcrakirinê xwe hişmendiya netewekê tîne teslîmê nîfşên îro dike. Çawa dengbêj dîroknasek be, qasîdê mîletê xwe be, qesîdebêjî jî, kesayetî, sembol û razên ku ketine bin bêjînga jiyane hildigre diparêze û bi îcrakirina xwe dipereşîne nav netewa xwe.

Bi vegûherîna zemanê ve çawa ku Herakleîtos jî gotî her tişt vedigûhere û li ser demekî namîne. Hest, raman, kevneşopî jî vediguhêrin û carinan jî êdî nayên xûyakirin û li nav civakê bardikin û diçin. Dengbêjî û qesîdebêjiya kurdan ku ji her aliyê ve kodên kevneşopiya wan di nav xwe de dihewînin, êdî weke bîst sî salên berî nayêne îcrakirin. Lewra amûrên teknolojiyê, perwerdehiya çûda, kultura populer wek astengekî ketiye pêşiya vê kevneşopiyê.

Herçendê ev îcrakirinê çand û kulturî bi ber wendabûnê ve jî biçin dîsa ji layê hinek kesên welatparêz û muhafazakar (yên ku naxwazî ‘esliyet û bîngeha xwe wenda bikin) ve tete berde-wamkirin û îcrakirin.

1. Dîroka Teşeya Nezmê a Qesîdeyê û di Edebiyata Kurdî da Qesîde

Qesîde peyvêkî ‘erebî ye tê me’na “qesd kirinê, berê xwe dana cîyekî û nîzikbûnê.” Weke peyvêkî terîmî jî qesîde ew e ku helbesta ji bo armancekî hatî gotin, li ser hatî tefekkur kirin û helbasta li ber çavan ra hatî derbas kirin e.² Di edebiyata kurdî da ji bo pesn û mezinahiya Xweda, kesayetiyên dînî yê mezin û navdar û ji bo kesayetiyên rêvebiran tê nivîsîn. Qesîde cara yekem di edebiyata Ereban de derketiye meydanê û li wê derbasê edebiyata farisan, tirkan û kurdan bûye. Ev cure cara yekem, ji terefê helbestvanê ‘Ereb Muhelhil b. Rebi’e et-TeXlibî ve, pênc esir beriya hicrete hatiye nivîsîn.³ Di wê serdemê da şa’îran mîhrîcan li dar dixistin û pêşbazîya helbestnivîsînê dikirin. Helbesta ku yekem bihata bijartin di dîwarê Ke’bê ve dihat dalaqandin. Ji wan helbestan ra “mu’elleqa” digotin. Ji heft qesîdeyên navdar ra “Mu’elleqayên Seb’a / Heftên Daliqandî” digotin. Ji nav van heft qesîdeyan da ya herî navdar ya Îmru’l-Qeys (w.645) bûye.⁴

Di edebiyata farisan da qesîdeya herî kevn ku heta îro hatiye ya şa’îrê farisan yê seraya Samaniyan Rûdekî ye. (w. 329/940-41) û Rûdekî qesîde bi şikl û naverokî ve xurt kiriye. Di edebiyata farisan da edebiyatnasên weke Hakanî (w. 1198?), Nîzamiyê Gencewî (w. 1207), Senaî (w. 1150), Se’diyê Şîrazî (w. 1291-1294), Selmanê Sawecî (w. 1376), Hafîzê Şîrazî (w.1388) di vê zeviyê da namdar bûne. Di edebiyatên gelên Misilman da ji ber ku desthilatdarî pergala patronajiyê

2 Ahmet Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 79-80.

3 Abdurrahman Adak, *Teşeyn Nezmê* (İstanbul: Nûbihar, 2019), 113.

4 İskender Pala, “Bürde”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 78; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 2009), 122; Hüseyin Elmalî, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mart 2019).

hebûye pesn û medhên padişah û reîs û desthilatdaran derketine pêş. Lêbelê di edebiyata Kurdî da ji ber ku pergala patronajiyê zêde tunebûye qesîde bi naveroka xwe ve tewhîd, munacaat û na't in û ji bilê van bi gelemperî li ser şêx, seyda û melayan hatine nivîsîn. “Qesîde cara pêşî di sedsala 16.ê de di kurdiya kurmancî de hatiye bikaranîn.”⁵ Di edebiyata kurdî da şa'irên mutesewif ên weke Hemîdî (ss.16.)⁶, Feqiyê Teyran (1563-1632), Melayê Cizîrî (1570-1640)⁷, Şêx Şemseddînê Exlatî (1588-1674), Melayê Bateyî (1680-1760), Şêx Ehmedê Feqîr (1770?-1850?), Hacî Qadirê Koyî (1815-1897), Şêx Evdîrehmanê Aqtepe (1850-1905), Mehwî (1831-1906), Seyîd Qedrî Haşimî (1898-1961), Mela Zahirê Tendûrekî (1882-1966) Seyîd Eliyê Findikî (1892-1967), di qesîde nivîsînê da derketine pêş.

Qesîde, bi taybetî li ser wesf û pesnê sekiniye,⁸ ji bilî pesnê Xweda û yê Pêxember, dema di derbarê pesindayîna desthilatdarekî bihata nivîsîn ji terefê memduhê (yê hatî pesindan) ve ca'ize ji pesindar ra dihate dayîn. Ev kevneşopî ji dewra Pêxember ve heta niha hatiye. Herwekî Ke'bê kurê Zuheyr (wefat, z. 24/m. 645 [?]), qesîdeyek pêşkêşê Pêxember kiriye û Pêxember weke berdîla wî (mukafat) cubbeyê xwe jê ra kiriye xelat. Ji ber ku navê sakoyê/cubbeyê Pêxember “burde” bûye, ev weke “Qesîdeya Burde/Banet Suad” hatiye bi nav kirin.⁹

Mewlûdxwendin jî karê qesîdebêjan e û mekanên îcrakirinê de dema mewlûd tête xwendin ew kesên ku di nav gel de wek qesîdebêj derketine pêş, vê karê jî îcra dikin. Bi naverok, gufte û besteyên xwe ve mewlûdxwendin jî weke qesîdexwendinê taybetiyeke dixwaze û di vê derbarê de nîzikê hev in.

Piştî qesîdeyên di derbarê Pêxember da bi şiklê mesnewiyan mewlûdname jî hatine nivîsîn. Mewlûd, bi cara yekem di edebiyata ‘Ereban de derketiye û berhema yekem ya Ebu'l-Ferc el-Cezwî (w. 1200) ya bi navê Mewlûdû'n-Nebî (el-Arûs) ye.¹⁰ Pîrozkirina rojbûna Pêxember weke mersîmekî di dewra Dewleta Fatimiyan da di serdema Mu'îz Lidînillah (972-975) da bi resmî hatiye birêxistin.¹¹

5 Abdurrahman Adak, *Teşeyên Nezmê* (İstanbul: Nûbihar, 2019), 116.

6 Hemîdî (Mela Mehmûd), di edebiyata kurdî de kesê yekem e ku qesîde nivîsiye, lewra wî qesîdeyek bi navê “Wacib û lazîm li her kes kin ji bo mirê kubar” di sala 1573yan de nivîsiye (Adak, *Teşeyên Nezmê*, 116; Tahsîn İbrahîm Doskî, *Baxê İrem* (Diyarbakır, Weşanên Dara, 2020), 13-14.

7 Qesîdeya Melayê Cizîrî ya bi navê “Allah sehergeha ezel...” ji 143 beytan pêk tê û di edebiyata kurdî da qesîdeya herî dirêj e. (Melayê Cizîrî, *Dîwan*, thk. Tahsîn İbrahîm Doskî (İstanbul: Nûbihar, 2019), 35.

8 Bi gorî mijarê cureyên Qesîdeyê ev in: 1. Tewhîd: Qesîdeya ku hemd û sena, mezinahî û yekîtiya/wehdeniyeta Xwedê ji xwe ra dike mijar “tewhîd” e. 2. Munaca'at: Mijar û naveroka qesîdeyan ber bi hewar û gazî, daxwaz û lawahiyên ji Xwedê Te'ala ra be “munaca'at” e. 3. Ne't: Ji pêxemberê me Hz. Muhammed ra medh û pesn bîna nivîsîn jê re “ne't” tê gotin. 4. Medhiye: Mijara qesîdeyê li ser medihkirina şexsekî desthilatdar, siyasî, dînî be ev qesîde medhiye ye. 5. Hicwiye: Qesîde, li ser diyarkirina aliyên nebaş ên yekî an jî civatekî be ew qesîde dibe hicwiye. 6. Mersiye: Qesîde li pey wefata şexsekî namdar û heskirî bîna nivîsîn û xemgîniyan bîna ziman dibe mersiye. Qesîdeyên ku derketina padişahan ya li ser text dikin mijar “culûsiye”, ji bo pîroz kirina eyda memduhê “îydiyye”, meha remezanê, “remezaniye” û ji bo newroza memduhê bi navê “newroziye” qesîde hatine nivîsîn. (Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009), 122-123.

9 M. Arif Karakaya, *Kaside-i Bürde* (İstanbul: Kardelen Yayınları, 1993), 17; Kenan Demirkayak, “Kasidetü'l-Bürde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mart 2019).

10 İskender Pala, “Mevlid”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 312-313.

11 Di alema İslamê de mewlûda menzûm ya yekem “Kîtabût-Tenwîr fî Mevlîdî's-Sîracî'l-Mûnîr” ya alimê hedîsê yê Endûlûsî İbn Dihye (w. 1235) ye û mewlûda İbnü'l-Cezerî (w.1249) jî berhemeke giring e. (İskender Pala, “Mevlid”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 312-313). Di edebiyata kurdî da mewlûda yekem ya Mela Hesenê Bateyî ye. Mela Ehmedê Bateyî (1680-1760), mewlûda xwe, wek şiklê mesnewiyê nivîsiye û berhem ji 16 beş û ji 557 beytan pêk tê (M. Xalid Sadîni, *Molla Huseyin-i Bateyî Mevlîd-i Şerîf/Mewlûda Nebî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2015), 11.

Heta niha bi kurdî gelek Mewlûdname hatine nivîsîn. Bi goreyê tespîtkirina îro, “34ê wê aîdî kurmancî, 8 jê zazakî û 18yê wê ji soranî-hewramî serhev 60 mewlûdname hatine tesbîtkirin.” (M. Zahir Ertekin, “Kurtedîroka Mewlûdnameyên Kurdî”. *Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (14-17 Eylül 2017)*. ed. Mehmet Bilen vd. 149- 155. Diyarbakır: Şarkiyat Vakfı Yayınları, 2017.)

2. Têgeha Qesîdebêjîyê

Têgeha qesîdebêjîyê, ji peyva “qesîde” û “bêj”ê pêk tê. Qesîdebêj jî weke dengbêjê, deng û rihekî dide peyvê/qesîdeyê û weke meslekekî vî karê îcra dike. Qesîdebêjî bi rihê kesayetiyekî dîndar ve girêdayî ye. Ew weke îbadetekî vî karê pêk tîne û bi vî îcrakirinê hem kêfekî, demxweşiyekî hem jî hişyariyekî dide guhdar û civakê. Bi taybetî ji ber ku ev îcrakirin di serî da bi qesîde xwendinan pêk hatiye ev usûl weke qesîdebêjîyê namdar bûye. Ji bilê vî têgehê di cihê qesîdebêjîyê da termên weke “qewlikbêj û kilambêj” jî hatine bikaranîn.

Qesîde weke formekî dînî di camî, xankah û tekyeyan da ji ber ku wesf û pesnên Xweda, Pêxember û mezinên dînî dida, ji bo ku hurmet û evîna wan bête nîşandan weke helbestê hatiye xwendin. Qesîde caran di derbarê exlaqê, îbadetê, îqazkirin û hişyarkirina dînî û tesewîfî da jî hatine nivîsîn û ev jî weke çeşnekê muzîkê bê amûrên muzîkê hatine gotin/strandin. Qesîde bi îrtîcalî û îlhamî weke formekî muzîka dînî hatine û têne bestekirin. Helbestên ku pesnê Xweda û Pêxember didin bi şiklê nezmê yên weke qesîde, xezel, mesnewî, murebba, muxemmesê... hwd têne nivîsîn. Di serî da ev xwendinî bi teşeyê qesîdeyê dest pêkiriye ji ber vî yekê bi navê “qesîdebêjî”iyê hatiye binavkirin. Qesîdebêj, dengbêjên terîqetê ne. Ew li tekyaya, xankah û medreseyan da perwerde bûne û derketine pêş civakê.¹²

Qesîdebêj ew kes in ku ji nav hafîz û zikirkaran/zakîran derketine û dengê wan xweş in, xwediyê zanista muzîkê ne, di hifza wan da têra xwe qesîde hene. Qesîdeyên xwe xankah, tekyaya, medrese û cihên munasib da jî pêşkê dikin û caran jî di şev û rojên pîroz da jî vî karê pêk tînin. Qesîdebêjî xweyî taybetmendiyekî ye û îcrakirina wan car caran Mewlîdxwendinan de jî tê kirin. Di pîrozbahiyên mewlûdan da, caran piştê aşîr/Qur’anxwendin û tewşîhê¹³ (selatên li ser pêxember) mewlîdxwan qesîdeyekî dixwîne û dest bi xwendina mewlûdê dike. “Pêşiya mewlîdxwendinê, ewilê ayeta 56ê ya sureya Ehزابê¹⁴ tê xwendin. Ev ayet xwendin bûye ‘edet. Di navber û dawîya mewlûdê da qesîde tê xwendin.¹⁵ Ji bo qesîde xwendinê pêwîst e navbera gufte û meqamê da wekhevîyek hebe. Qesîdexwendin lazîm e hestên guhdaran yên wecdî û zuhdî bîne coş û xurûşê û dîsa lazîm e meqam nekeve bin tesîra muzîka sekuler. Qesîdexwan, bi goreyê naveroka gufteya qesîdeyê ku di eslê qesîdeyê da tune, hevokên weke “Allah, Hû Allah, meded ya Rebbel’alemîn, meded ya Kerîm Allah, meded ya nebiyallah, şefa’at ya Resulullah...hwd” têne bikaranîn.¹⁶

3. Mekanên Pêkanîna Qesîdebêjîyê

Mekanê îcrakirinê ji ber ku li ser vebijêrê/qissexan û vegotinê tesîrdar e, gelek girîng e. Vegotin, di nav civata vebijêr û guhdaran da pêk tê. Cihê ku ev herdu hêman hebin armanc hasil dibe. Cihêkî taybet yê ku bi taybetî qesîdebêjî tê îcra kirin tune ye. Qesîdebêjî, dîwanxane, tekyaya/xankah û medreseyan da tê îcra kirin. Ev cih jî ne ji bo vî îcrakirinê hatine avakirin, lê belê qesîdebêjî jî, bi gorî armanca xwe bi van ve girêdayî ye. Mekanên ku qesîdebêjî tê îcrakirin bi gelemperî ev in:

12 Canser Kardaş, *Aşîğîn Sazî Dengbêjin Sesî* (Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 2017), 33.

13 Tewşîh: (ji wişahê tê), (cem’ê wê: tewşîhat). 1. Cilê neqîşandî lê berkîrin, neqîşkirin, neqîşandin. 2. Bi gorî usûl û qaîdeyê, Qur’an xwendin. 3. Terîm: Bi navê kesayetiyekî mezin û namdar, berhem neqîşandin. (Abdullah Yeğîn vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul: Sebat Yayın Dağıtım, 2006), “tevwîh”, 1001.

14 “Bi rastî Xweda û melayîketên wî li ser pêxember selewatan dixwînin. Gelî bawermendan, hun jî li ser wî selewatan bixwînin û bi teslîmbûneke bi temamî selamê bidinê.” (*Qur’ana Pîroz, Kurdî-Tirkî, Meala wê ya İcmalî*, wer. Abdulkarîm Bingöl- Muhammed H. Feyzi, (İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2009), Sûreyê Ehزاب 33/56.

15 Mehmet Tıraşçı, “Cizre Çevresinde Kürtçe Mevlidler ve Müzikal Olarak Günümüzde İcra Ediliş Tarzları”, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre, Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, ed. M. Nesim Doru, (İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 507.

16 İsmail Hakkı Özkan, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mart 2019).

Xankah/Tekye: Terîqetên weke Qadirî, Rufa’î, Xelwetî, Suhrewerdiye û Neqşebendî di nav Kurdan da belavbûne û bi sedan salan bûne qeteki jiyana kurdan. (Tenik, 2015:23). Di jiyana kurdan ya rojane da van terîqetan jî ji xwe ra cihek peyda kirine û xwestine kesayetiyên dînî derkevin pêş û ji dinyaya uxrevî bêpar nemînin. Hicre û odayên terîqetê jî hatine avakirin û muntêsîbê wan di van mekanan da zikr, ta’et û ‘îbadetên xwe pêk anîne. Cihê ku zikrê diken jê ra “xankah, tekye yan jî meclis dibêjin.¹⁷ Qesîdebêjên ku ji tekyayên terîqetên weke Xelwetî, Qadirî û Neqşebendîyan ve girêdayî ne, ayîna terîqetê ji bo Pêxember, mu’min û pêşengên Îslamê, bi ‘erebî du’ayê dest pê diken û ji bo şecera sîlsîleya terîqetê berdewam dike. Piştî du’aya xwendinê derwêş, bi xelîfeyê xwe ra dest bi zikrê diken. Derwêşekî dengxweş bi dengê yê xweş û bi hêz, pêşdariyê dike û zikrê kanalizê dike ku zikr tê çend caran û çawa bête kirin.¹⁸ Ev qesîdebêj xwediyê kesayetiyekî dînî ne û di nav terîqetan da weke kesekî wezîfedar bi cih girtine. Piştê zikrê dengê kudûmê/defê disekine û dema navberek têtê dayîn çay tê vexwarin û derwêşek defê lê dixê û îlahî û qesîdeyan dibêje. Caran bi vê gotinê ra jî hinek derwêş têne wecdê. Di vê navberê da qesîdeyên derbarê pêxember û mezinên terîqetê têne gotin û ev jî kefxweşî û şahiyekî dide derwêşan.

Medrese: Dînê Îslamê gelek giringî daye perwerdehiyê û pêxemberê dînê Îslamê li kêleka camiye medrese (eshabê suffa) ava kirine û misilman li vê derê da perwerde kirine. Dema ku îslamiyet belavbûye li Erebiistanê, li Rohhilatanavîn, Îranê û di nav memleketên misilmanan ên din da medrese hatine avakirin. Medrese li welatê kurdan da jî hem li bajarên û hem jî li gundan hatine ava kirin. Li gundan seyda û melayan odayek yan jî cihekî piçûk çêdikirin û dersê didane feqeyan. Medreseyên Kurdan yê namdar ev in: “ Medresa Sitrabasê (Amed), Medresa Sor (Cizîra Botan), Medresa Bazîdê, Medresa Şemzînan, Medreseyên Bedlîsê/Îxlasiye/Katibiye/Şukriye/Şemsiye, Medresa Hîzanê, Medresa Miksê a Mîr Hesênê Welî, Medresa Bêdarê, Medresa Finika Botan, Medresa Aqtepê, Medresa Norşînê, Medresa Oxînê, Medresa Qerekoyê, Medresa Çûxreşiyê, Medres Farqînê, Medresa Hawêlê, Medresa Sêrtê, Medresa Heskîfê, Medresa Amêdiyê, Medresa Paloyê...”¹⁹ Di van medreseyan da mela û alimên hêja derketine. Di medreseyan da telebe, mela û seydayên dengxweş car caran ji bo kêfxweşî û dembihorinekî xweş, qesîde digotin. Bi taybetî di medreseyan da helbestên Melayê Cizîrî, Seyîd ‘Eliyê Findikî, Feqiyê Teyran dihatin xwendin. Herwekî Melayê Cizîrî bi xwe jî dîwan û civata mîrê Cizîrê da medhiye/qesîde gotine.

Dîwanxane: Dîwanxane yan odayekî mala serok’êşîr e, yan di gund da odeya mixtar e, yan li waran çadira kesê dewlemend e, yan jî odeya mela û heciyên xweyî terîqet in. “Ev dîwanxane weke meclisekî biçûk in û di wan da pirsgerikên civakî tên nîqaşkirin, ji ber vê yekê di van mekanan da hinek regez û qaîde pêk hatine.” Xweyê dîwanxanê pêwîst e ji aliyê aboriyê ve yan jî bingehmalbatê ve û ilm û zanîne ve xweyîhurmet bibe. Xweyîhebûna dîwanê heysiyet û şerefek e ji bo xweyî. Di van dîwanan dengbêjî jî tê îcrakirin û ev mekan, dibe cihê serxweşiyên/te’ziyeyê, pêşwazîkirin û starindina/hewandina mêhvanên qelebalix. Bi gelemperî jî ev mekan ew cih e ku nîqaşkirina pirsgerikên ciwakî tên nîqaşkirin û çareserkin.²⁰ Pispör û porspiyên gund, tax û bajarên di van dîwanxaneyan da di serê dîwanê da rudinin û dengbêj yan jî qesîdebêj ji bo hurmetekî li rexê wan cih digrin û hunera xwe pêşkêş dikin.

17 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 348.

18 Martin Van Bruinessen di sala 1973yan da diçe Mehabadê di wê derê da daxilê ayînekî terîqeta Qadiriyê dibe li wê ayîne da behsa derwêşekî kor ê dengxweş dike ku ew derwêş caran di kolanên Mehabadê da parsekiyê jî dike lê belê ne weke parsekên ji rêzê yê din. Di ayîne da cil û bergên xwe yê nû ber dikir, her wekî xwe ji bo vê ayîne amadekiriye û di hengama ayîne da jî weke şexsekî bi heybet û vakûr di xankahê da cihê xwe digirta. Vî derwêşê bi şaşa/kefiya serê xwe yê spî daye nişan ku wî perwerdehiyekî dînî jî tamam kiriye û wî bi tesbîh kêşandinê kelîmeyên zikrê (laîlahêillallah) dihejmart. (Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 350.)

19 Zeynelabidin Zinar, “Kürt Medresesinin Kürt Edebiyatındaki Rolü”, *İnatçı Bir Bahar*, haz. Vecdi Erbay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 258.

20 Kardaş, *Aştığın Sazı Dengbêjin Sesi*, 35-36.

4. Berhemên Qesîdebêj Pêk Tînin

Berhemên Qesîdebêjên Gernas: Hinek qesîdebêjên gernas/seyyah hene ku debara xwe bi vê karê qezenc dîkin û weke gernasekî gund bi gund, wilayet bi wilayet digerin. Ev qesîdebêjê gel in û bi taybetî ev qesîdebêjên gernas, girêdayê terîqetên weke Qadirî, Neqşebendî, Xelwetî û Rifa’iyê ne. Ji yê girêdayê terîqeta Qadiriyê bin jêra “derwêş” jî tê gotin. Ji murîdên terîqeta Neqşebendiyî ra jî “sofî” tê gotin. Guhdarê van derwêşan bi taybetî ehlê tesewufê ne û caran di gundan da di sohbetên malan da jî qesîdeyên xwe dibêjin.

Derwêş, bi navekî amîyane dengbêjên/qesîdebêjên parsek in. Di destê wan da ‘erbaneya wan heye û qesîdeyan dibêjin (beytên dînî) û guhdarê wan ku bi gelemperî ehlê tesewifê ne jî berdîla wan didin û ew jî bi vê awayê debara xwe qezenc dîkin. Ev cure qesîdebêj “bi taybetî bihar û payîzan derdikevin gerê. Ji cihên dûr digerin, bi rehbertiya şêxekî, bi rîtma ‘erbanê îlahiyî dibêjin, defa xwe lê dixin, bi muzîka xwe ya uxrewî ve digerin. Jiyana pêxember qîsse dîken; ‘eşqê duwanzdeh îmaman, macerayên xulefayê raşîdîn, şerê kelha Xeyberê, şerê Uxûd û Xendekê... hwd wek medhiyan dixwînin.”²¹

Hinek qesîdebêjên gerok/derwêş di medrese û tekyayan da perwerde dîtine, yan jî perwerdehî terk kirine caran jî di sohbetan da mane û zanîsta xwe ya di derbarê dînî jî şêx û melayan hilgirtine û hinek qesîde û qewl ji ber kirine û bi vê awayê bûne qesîdebêj. Zanîsta wan ya di derbarê dînî da zêde kûr nîne û heman çend qesîde û metnên dînî jî ber dîkin û wan îcra dîkin.

Heta salên nodî, bi gelemperî Kurd diçûne zozanan, ev derwêşên gerok bi taybetî havînan berê xwe didane zozanan û li wê derê jî berhemên xwe îcra dikirin û zozanjinan jî weke heqê wan rûn û nîvişk didane wan ku dema barê xwe digirtin ji zozanan vediqetiyên. Qesîdebêj bi taybetî qesîdeyên xwe bi defê/erbaneyê ra gotine. Li heleqa gergefê ‘eyar dihate kêşan û milekî defê dibû cihê derbê û milek jî vala dima weke tepsiyekî/sîniyekî dima. Di şahiyên weke dîlan û nîşanan da erbanejenê hem def lê dida hem jî qesîde/beyt digotin û ‘erbane wekî tepsiyekî di nav mirovan da digerand û beşîş berhev dikir. “Ger beşîş pîrbûya ‘erbane lêdixistin û li ser camêriya wan beyt û qesîdeyên xweş digotin. Dema ku beşîş hindik bûya beyt û gotinên tinazker digotin.”²²

Qesîdebêjên gernas bi taybetî bi beyt û qewlên ku bi mijar û naveroka xwe ve tesîrdar in digotin û bi vê awayê vegotin û mijarê li ser guhdaran zêde bandor dihişt. Beyt û qewlên li ser mirin û axîretê, hesabdayîna xêr û gunehan, medhê murşîd û şêxan...hwd, ji van mijaran in. Pêwîst e, murîd û derwêş, ebdal her daîm nefsa xwe terbiye bike û mirinê tu carê bîr neke. Ji bo terbiyeya nefse ev hedîs di baweriyaya terîqetê da dustûrekî giring e: “Hûn mirina ku tama tiştê xirab dike pîr bînin bîra xweku xwe.”²³ Bi vê yekê, ‘ebdal/derwêş, xwe bi dinyayê ve girê nade ku bikeve xefletê. Ev murebbeya jêr ku weke qesîdeyan tê îcrakirin, di derbarê jî xefletê hişyarbûnê û fanîbûna dinyayê da ji bo pend û nesîhetê giring e.

Murebba

Gelî dost û hevala
Ehlê sewm û selatê
Dinyakî pîr betal e
Kes namîne l’heyatê

21 Kızılkaya, *Kayıp Diwan*, 18.

22 Mehmet Bozkoyun, *Beytên Erbanê* (İstanbul: Weşanên Nûbihar, 2016), 12.

23 İmamê Newewî, *Riyadu’s-Salihîn/Baxê Qencan*, wer. Mela Salihê Dihî (İstanbul: Nûbihar, 2017).

Ey ehlê vî zemanê
Mala me çû mîratê
Dîn çû em pê nizanin
Îman ku çû nema tê (neqerat)

Dinyakî bê feyde ye
Lewra mirin tê heye
Îro sub dora me ye
Kesek nake xebatê

...

Anonîm

Berhemên Ehlê Terîqetê: Di îcrakirina qesîdebêjîyê da ji xeyrê qesîdebêjên gerok/gel, du cure qesîdebêj jî hene. Yek ew qesîdebêjên ku girêdayê tekyayan in û bi taybetî li ser şêxên xwe, yan jî li ser kesayetiyên navdar yê sîlsîleya terîqeta xwe da qesîdeyan dibêjin. Berhemên îcra dikin caran anonîm, caran yê şêxê wan, caran yê wan bi xwe ne. Qesîdeyên ku qesîdebêj dixwînin, bi goreyê naveroka xwe dibin çend cure. Tewhîd û ne't, medhê kesayetiyên terîqetê û mijarên tesewîfî yê weke pend û nesîhet (adabên terîqetê, mirin, axîret... hwd.) dibin mijarê van cureyan. Qesîdeyên tekyayê bi vegotinên xwe kifşe dibin ka nivîskarê vê qesîde û beytan ka girêdayê kîjan terîqetê ye. Bi taybetî Qadirî neqerata beyt û bendên xwe bi gelemperî navê Şêx Ebdilqadirê Geylanî tînin û Neqşebendî navê Şahê Neqşebend tînin û hwd...

Qewlê Terîqeta Rifa'î

Çi şahêkî mezin e xewsê min 'abidî ye
Ew neslê hebîbî ye navê wî Rifa'î ye
Rifa'î Rifa'î hîmmeta mirîdan î
Rifa'î Rifa'î hîmmeta dewrêşan î

...

Qewlê Terîqeta Qadirî

Çûm Bexdayê li ber çem e
Çûm xopanê li ber çem e
Alyek 'ereb yek 'ecem e
Qadirî ya Qadirî ena dexîlek Qadirî²⁴

...

Qesîdeyên Ehlê Medresê: Qesîdebêjên vê beşê bi gelemperî mela ne û yan jî perwerdehiya medreseyê qedandine. Ev kesayetî bi gelemperî helbestvan in û wan jî qesîde nivîsîne. Qesîdebêjên vê cureyê hem qesîdeyên xwe hem jî yê şa'îrê namdar weke Melayê Cizîrî xwendine. Van qesîdebêjan bi taybetî tewhîd, munacaat û na't îcra kirine. qesîdeyên ku herî zêde hatî îcra kirin yê Melayê Cizîrî ne. Ji ber ku Melayê Cizîrî kesayetiyekî mutesewîf bûye û hemû berhemên wî li ser dîn û tesewîfê ne û hema bêje hemû berhemên wî ji terefê qesîdebêjan ve hatine ji ber kirin û îcrakirin.

Qesîdebêj, ehlê medresê ne û li wê derê bi perwerdehiyê bûne xweyî ilm û zanîstekî xurt. Agahiya wan ji edebiyata Kurdî ya klasîk jî heye bi hêsanî berhemên klasîk dixwînin û îcra dikin. Ji

24 Bozkoyun, *Beytên Erbanê*, 62,133.

bilê Kurdî, ji ber ku medreseyê da perwerde bûne erebî û farisî jî dizanin û caran bi van zimanan jî qesîdeyan dixwînin. Ev qesîdebêj bi taybetî qesîdeyên Melayê Cizîrî dixwînin ji ber ku Mela “Pîrê Evînê” ye û di helbestên/qesîdeyên wî da kûrahiyekî dînî û tesewîfî heye û di vegotina edebî da jî asta herî bilind da nin. Ji van hinek qesîdebêj hene ku dîwana Mela hemû ji ber kirine û ji ehlê irfan û medreseyê ra xwendine. Qesîdebêjên ehlê medresê bi taybetî qesîdeyên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Melayê Bateyî, Ehmedê Xanî (Mem û Zîn û qesîdeyên wî), Şêx Ehmedê Feqîr²⁵, Seyîd Eliyê Fındîkî, Mela Mihemedê Lîceyî, Mela Zahirê Tendûrekî²⁶, Seyîd Qedrî Haşîmî (1898-1961) xwendine. Van îcrakaran caran Mem û Zîn û Mewlûda Bateyî jî xwendine. Piştî ku ev berhem jiberkirine û xwendine, rê û rêbaza qesîdenivîsînê hîn bûne û wan bi xwe jî car caran qesîde nivîsîne.²⁷ Ji bilê qesîdeyan, di medreseyan da mewlûd xwendin jî weke kevneşopiyekî dînî hatiye îcra kirin. Lew ra yên dest bi xwendina medreseyê dikirin, piştî Qur’an xitme dikirin û ‘eqîde dixwendin, dest bi mewlûdxwendinê dikirin.

Edebiyata gelên Misilmanan da mewlûd xwendin jî cihekî taybet hildigre û ji bo ku evîndariya pêxember bidin nîşan bi navê “hîlye, Muhaemmediye, siyer, şefa’etname, şemaîl û mewlud” berhem hatine nivîsîn di şev û rojên pîroz de weke qesîdeyan hatine xwendin û îcra kirin. Mewlûdên kurdî jî bi taybetî bi şiklê mesnewiyê hatine nivîsîn. Di vê derbarê da Mewlûda Mela Huseynê Bateyî²⁸ (1680-1760), Mewlûda Mela Ehmedê Xasî, Rewdne’îm a Şêx ‘Evdirehmanê Aqtepe²⁹ û Gulzar a Şêx Tahirê Şoşî³⁰ bi naverok û şêwaza xwe ve derketine pêş. Ev qesîdeyên jêr, ji naverok û vegotina edebî pêşketî û namdar in, di nav ehlê medreseyê da tene îcra kirin.

Ji wan qesîdeyan nimûneya çend beytan:

Tu bû murşîd di nêv alem ela ya Hezretê Seyda
Te em hîştin yetîm û jar em in mecnûn û hem şeyda

Ela ya sahibê namûs li ser qelban tu bû casûs
Di ilmê dîn tu bû qamûs di xwumxanî te pir mey da

...

Mela Zahirê Tendûrekî³¹

(Bi hemdillahî we’l-minne) ji lutfê Heyyê subhanî
Şodem ‘aşîq bi zîkrê Hey derê erkanê Geylanî

25 Şêx Ehmedê Feqîr: (1770?-1850?), di dîwana xwe de cih daye 28 qesîdeyan. (Hayrullah Acar, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr* (İstanbul: Weşanên Nûbiharê, 2016), 84-85)

26 Mela Zahirê Tendûrekî: (1882-1966 li Kopê wefat kiriye). Qesîdeyên wî hema bêje tevahî li ser şêxê wî Şêx Ziyaeddîn e (1855-1922). Piştî mirina şêxê xwe dest bi qesîdenivîsînê dîke. (Mela Zahirê Tendûrekî, *Dîwan*, thk. Mela Abdurrahman Biçici (İstanbul: 2007), 5-6.

27 Kardaş, *Aşîğın Sazı Dengbêjin Sesi*, 33.

28 Mewlûd bi taybetî li ser jiyana pêxemberê me Hz. Muhemmed disekine û hatina wî ya dinyayê, mucîzeyên bi hatina wî re çêbûyîn, bûyerên ku ji pêş û paşê nubûwetê derbas kirî û wefata wî bi şiklekî edebî bi menzûm beyan dîke.

29 Rewdne’îm, di 1884an da hatiye nivîsîn. Di nav berhemên Şêx Evdîrehman (1850-1910) da ya herî giring e. Ev berhem bi şiklê mesnewiyê hatiye honandin û ji 35 beşan pêk tê, bi taybetî li ser ehlaq û tebî’eta Hz. Pêxember sekiniye. (Şêx Evdîrehmanê Axtepî, *Rewdneîm*, Stockholm: Weşanên Yekîtiya Nivîskarên Kurd, 1991).

30 Gulzar, destan û dîroka Misilmanetiye û jiyanameya Pêxember e. Bi şiklê mesnewiyê hatiye nivîsîn. (Şêx Tahirê Şoşî, *Gulzar*, Dihok: Weşanê Yekîtiya Nivîserên Kurd, 2012)

31 Tendûrekî, *Dîwan*, 17.

Ji lutfê Ehmed û Heyder Huseynê hezretê Zehra
Şah’im şahê Buxara destegîr’im Xewsê Geylanî

...

Qedri Haşimî³²

Ummîd e ji rehma te em î n zêde tu rehîm î
Racî ne ji lutfê te tu her şahê ‘ezîm î

Weslê tu bide canê me mehcûr û birîn e
Derman tu bike canê me lewma tu hekîm î

...

Şêx Ehmedê Feqîr³³

5. Xusûsiyetên Berhemên Qesîdebêjîyê

Mijara qesîdeyan pesindarî ye. Pesnê Xweda, yê Pêxember yê kesayetiyan dînî û tesewifî, di van berheman da cih digrin. Hemû heyîn ji bo ku ji heyîna Xweda bihesin û wî nas bikin hatine afirandin. Ins û cin jî ji bo ku ‘îbadetê ji Xwedê ra bikin hatine afirandin û pêwîst e ev heyîn her daîm dîrekt an jî andîrekt di zikrekî îlahî de bin. Mewcûdatên gerdûnî yê ji xeyrê insanan jî bi zimanê halê (lîsanê hal) xwe Xweda zikir dîkin. Ji ber ku armanca xuluqandinê ev e, pêwîst insan jî her daîm di zikrekî da be.³⁴ Ehlê tesewifê ji ber van dusturan xusûsiyetekî didin hal û hereketên xwe û vegotinên xwe (dusturekî tesewifê ye: yan bi xêr bipeyive yan jî bêdeng bimîne.). Qesîde û qewlên ku têne xwendin bi qafiye û wezn in. Di wan da têgehên dînî, tesewifî cih digrin. Bi taybetî di van metnên dînî da ya herî giring ew e ku vegotin di nav xwe da sembol û razekî bihewîne û dema ehlê terîqetê wê bibihîse bête wecdê, yan jî kelecaneke di guhdaran da peyda bibe. Metnên ehlê terîqetê da rêzên neqeret ku di dawiya bend û çarrêzan da tîn dubarekirin bi redîfên navên kesayetiyan tesewifî pêk tînin û ev jî şêx û sîlsîleya terîqetê tîne bîr û li ser guhdaran tesîrekî mezin çêdike. Emê li jêr çend nimûneyên qesîdebêjîyê bidin ku ev nimûne ji şeklê nezmê qesîde û murebbayên gelêrî pêk tînin.

Qesîde

İsmê te ye mektûbî di dîwanê qîdem da
Herfek qelemê ‘ilmê bi teqîmê reqem da

Eşkal û xetên daireyê nuqtayê ‘ilm in
Ev neqş û misâlên di xeyalatê ‘edem da

Mîm metle’ê şemsa ehed ayînesifet kir
Lamî’ ji ‘Ereb berqê li fexxarê ‘ecem da

Da şahidê esma bi hemî wevhî binasîn
Yek mestê Semed kir bi yekî neqşê senem da

32 Seyîd Qedri Haşimî, *Dîwana İrfan*, thk. M. Nesim Doru (İstanbul: Weşanên Nûbiharê, 2016), 165.

33 Acar, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, 488.

34 Mertebe ya herî bilind ya tesewifê “wehdetu’l-wicûd” e. Kesên ku bixwazin bigihin vê mertebeyê û bibin kesayetiyeke kamil, pêwîst e nefsê xwe terbiye bikin û van merheleyan derbas bibin: 1. Merîfet 2. Terîqet 3. Şerî’et 4. Heqîqet (Wehdetu’l-wicûd).

Yek girtîye zulfê we yekî xalê numaî
Ayîne bi Eskenderî û camê bi Cem da

...

Minnet ji Xudayê ku bi ‘ebdê xwo Melayî
İksîrê xemê ‘işqê, ne dînar û direm da
Melayê Cizîrî³⁵

Mûrebbaya Gelêrî

Hatim ber dergahê rehmet
Ya resûlullah medet
Ya bi şefqet ya bi rehmet
Ya hebîbellah meded

Tu sukanê enbiyan î
Melceyê her asiyan î
Mustexasê esfiyan î
Ya resûlellah meded

...

Anonîm³⁶

6. Qesîdebêj

Qesîdebêj îro jî bi îcra kirina berheman ve mijûl in û di medreseyên weke Menzîl, Tîllo, Cîzre, Norşîn, Arwas, Mîr Hesênê Welî da qesîdexwendinê îcra diken. Qesîdebêjên ehlê medresê hem qesîdeyên şa’îrên Kurd yên namdar ji ber dikin dixwînin hem jî qesîdeyan dinvînin û dixwînin. Yek ji van herêma ku herî zêde qesîdebêj jê derketine li Cizîrê Seyîd Muhammed Beşîr Doru (1934-1996) ye. Wî Dîwana Melayê Cizîrî, Mem û Zîn a Xanî, Dîwana Seyîd Qedîrî Haşimî, Dîwana Seyîd Eliyê Findikî û Mewlûda Melayê Bateyî jiber, weke qesîdexwendinê îcra kiriye. Bi taybetî herêmên ku medrese lê heyî û yê ku terîqetan xwe lê cih kirî da qesîdebêjî jî lê belav bûye qesîdebêjên weke Şêx Selheddîn Korkutata, Mela Silêmanê Şirnexî, Cemîlê Hafîz, Fetahê Mamedê Racî, Şêx Mihemed Yasîn, Mihemed Senan, Mela Mihemedê Tajdîn derketine.³⁷ Ji bilê van Şêx Me’şûqê Arwasî (Payîzava), Hacî Salihê Egîd (Westan/Kawaş), Mela Salihê Dihî (li Wanê nîştêcih e), Mela Mehmûdê Biligî (Şirnex), Mela Evdilkerîm, Mela Silêmanê Kercewsî (li Stenbolê nîştêcih e), Mela Tehsînê Miksî (li Wanê nîştêcih e), Aşiq Zulkîfê Amedî ...hwd. di herêmên xwe da qesîdebêjên namdar in.

Encam

Qesîdebêjî weke formeke dengbêjîyê hatiye îcrakirin û ev jî dewlemendiya zargotina kurdan nîşan dide. Qesîdebêjî bi armanc, vegotin û îcrakirina xwe ve ji stranbêjîyê cudatir e. Lêbelê herdu jî behsa hest û hişmendiya mirov û mirovahiyê diken û qesîdebêjîyê jî weke amûrekî jiyane di navenda heyatê da ji xwe ra cihêk peyda kiriye. Qesîdebêjî jî weke stranbêjan dengê didene peyvê û bi dengê xwe yê xweşik vegotinê dixemilîne û bi vê awayê vegotinê li ser guhdaran tesîrdar dike.

35 Melayê Cizîrî, *Dîwan*, 18.

36 Celîlê Celîl, *Keşûla Kurmancî* (İstanbul: Doğa Basın Yayım Dağıtım, 2004), 200.

37 Kardaş, *Aştığın Sazı Dengbêjin Sesi*, 34.

Medh û qesîdexwendin ji berî ve di nav jiyan, kultur û kelepura kurdan da hebûye û îro jî di mekanên xwe da îcrakirina xwe berdewam dike. Dîsa ehlê tesewifê bi dengê xwe yê herikbar tîne coş û xuruşê û kêfekî xweş û me'newî dide ehlê dilan. Qesîde, qewl û medhiyeyên edebî û bijare dîsa di dîwanan da tê xwendin û dîwanê diêxe di nav hewayekî dilaramî û me'newî. Herçendê navê îcrakirina vê karê "qesîdebêjî" be jî berhemên ku têne îcrakirin bi teşeya xwe ve ne tenê qesîde ne. Şeklê nezmên ku têne îcrakirin bi taybetî qesîde, murebbeya gelêrî ne. Qesîdebêjên gernas bi gelemperî murebbeyên gelêrî dixwînin û ehlê tekye û yên medresê jî piranî şeklê qesîdeyê bikartînin.

Qesîdebêj di 'eslê xwe da di navbera edebiyata klasîk û ya gelêrî da wezîfeya pîrekî dibîne. Qesîdebêj, bi medh û qewlên mela, seyda û helbestvanên mutesewif, îcrakirina xwe çêdike, kesayetiyên dînî û medreseyê bi bîr tîne, wan têxe hişmendiya guhdaran û wan berhemên îcrakirî di nav ciwatê da zindî dihêle. Ji ber ku qesîdebêjî jî weke dengbêjiyê duh û îro da rolekî ragihandinê dileyze, pêwîst e xebatên berfirehî zêdetir li ser vê îcrakirinê bêne kirin ku giringiya vê hunerê derkeve meydana.

ÇAVKANÎ

- Acar, Hayrullah. *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*. İstanbul: Nûbihar. 1. Basım, 2016.
- Adak, Abdurrahman. *Teşeyên Nezmê*. İstanbul: Nûbihar. 1. Basım, 2019.
- Axtepî, Şêx Evidirehmanê, *Rewdneîm*. Stockholm: Weşanên Yekîtiya Nivîskarên Kurd, çapa 1., 1991.
- Bruinessen, Martin Van. *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları. 8. Basım, 2013.
- Bozkoyun, Mehmet. *Beytên Erbanê*. İstanbul: Nûbihar. 1. Basım, 2016.
- Celîl, Celîlê. *Keşkûla Kurmancî*. İstanbul: Doğa Basın Yayın. 1. Basım, 2004.
- Demirkayak, Kenan. "Kasidetü'l-Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mart 2019. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24008047.pdf>
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları. 2009.
- Doskî, Tehsîn İbrahîm. *Baxê Îrem*. Diyarbakır: Weşanên Dara. 1. Basım, 2020.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mart 2019. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24016157.pdf>
- Ertekin, M. Zahir-Ertekin, Nurettin. "Kurtedîroka Mewlûdnameyên Kurdî". *Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi/International Congress of Social Science (Diyarbakır, 14-17 Eylül 2017)*. Ed. Mehmet Bilen. 149- 155. Diyarbakır: Şarkiyat Vakfı Yayınları. 1. Basım, 2017.
- Îmamê Newewî, Riyadu's-Salihîn/Baxê Qencan, wer. Mela Salihê Dihî, İstanbul: Nûbihar, çapa 2., 2017.
- Karakaya, M. Arif. *Kasîde-i Bürde*. İstanbul: Kardelen. 1. Basım, 1993.
- Kardaş, Canser. *Aşğın Sazı Dengbêjin Sesi*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları. 1. Basım, 2017.
- Kızılkaya, Muhsin. *Kayıp Dîwan*. İstanbul: İletişim Yayınları. 1. Basım, 2000.
- Mela Zahirê Tendûrekî. *Dîwan*, thk. Mela Abdurrahman Biçici. İstanbul: Nûbihar. 1. Basım, 2007.

- Melayê Cizîrî. *Dîwan*, thk. Tehsîn Îbrahîm Doskî. İstanbul: Nûbihar. 2. Basım, 2019.
- Mermer, Ahmet vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 14. Basım, 2017.
- Özkan, İsmail Hakkı. “Kaside”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mart 2019. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24016160.pdf>.
- Pala, İskender, “Bürde”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 14. Basım, 2005.
- Qur’ana Pîroz, Kurdî-Tirkî, Meala wê ya Îcmalî*, wer. Abdulkemim Bingöl-Muhammed H. Feyzi. İstanbul: Tenvir Neşriyat, 1. Basım, 2009.
- Sadinî, M. Xalid. *Molla Huseyin-î Bateyî Mevlid-i Şerif/Mewluda Nebî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1. Basım, 2015.
- Saraç, Yekta. *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Şoşî, Şêx Tahirê, *Gulzar*, Dihok: Weşanê Yekitiya Nivîserên Kurd, çapa 1., 2012)
- Tıraşçi, Mehmet. “Cizre Çevresinde Kürtçe Mevlidler ve Müzikal Olarak Günümüzde İcra Ediliş Tarzlari”, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre, Uluslar arası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildileri*, ed. M. Nesim Doru. 501-508. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları. 1. Basım, 2012.
- Tenik, Ali. *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar. 1. Basım, 2015.
- Yeğîn, Abdullah vd. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul: Sebat Yayım Dağıtım. 1. Basım, 2006.
- Zinar, Zeynelabîdîn. “Kürt Medresesinin Kürt Edebiyatındaki Rolü”, çev. Gökhan Erbeyi. *İnatçı Bir Bahar*, haz. Vecdi Erbay, 257-263. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2012.

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 59-81

ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ Û KESAYETA WÎ YA EDEBÎ

Nesim SÖNMEZ

PUXTE

Şêx Muşerrefê Xinûkî di sala 1926an da li bajarê Sêrtê li navçeya Berwarîyê li gundê Xinûkê ji dayîka xwe dibe. Di zaroktîya xwe da di medresa bavê xwe da bi hînbûna Qurana Pîroz dest bi xwendina xwe dike. Paşê di gelek medreseyan da dixwîne û îcazeta xwe digire. Piştî wergirtina îcazeta vedigere gundê xwe, hem dest bi melatîyê hem jî seydatîyê dike, ew di medresa xwe da gelek feqîyan perwerde dike, wan dixê rêya dînê Îslamê û miletê xwe. Ew ji ber hinek sedemên sîyasî ji bakûr derbasî başûr dibe û bi qedere du salan li Zaxoyê disekine. Di heman deme da diçe Hewlêrê û bi Şêx Kemalettînê Erbilî ra hevnasîyê datîne û dikeve terîqeta wî û dibe xelîfê wî. Xinûkî di sala 2008an da emrê Xwedê bi cih tîne û wefat dike.

Temenê Xinûkî di qada xwendin û nivîsandinê da derbas dibe û wî li pey xwe gelek berhemên payebilind hiştine û ew berhem dîyarîyî qada zanistîyê û miletê xwe kirine. Şêx Muşerrefê Xinûkî ne zimanê kurdî tenê zimanê erebî, farisî û tirkî jî bi têra xwe zanîbûye. Mirov dema berê xwe dide berhemên wî vê agahîyê bi awayekî zelal dibîne. Xinûkî kesayetek miletperwer û kurdîhez e. Ew di derheqê parastina zimanê kurdî da xemxar e, lewra wî berhemên xwe bi piranî bi zimanê kurdî nivîsandîye. Ji berhemên wî ya herî girîng dîwana wî ye. Xinûkî dîwana xwe bi çar zimanî yanê bi kurdî, erebî, farisî û tirkî nivîsandîye.

Di vê gotarê da emê jiyan, berhem û kesayeta edebî ya Şêx Muşerrefê Xinûkî bi hûrgulî bidin nasîn û bi taybetî jî li ser dîwana wî bisekinin û binirxînin.

Peyvên Kilîfî: Şêx Muşerrefê Xinûkî, Dîwan, Sêrt, Berwarî, Medrese

59

Article Types / Makale Türü:
Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 22.04.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 22.04.2020
Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan
Diller Enstitüsü nesimsonmez@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6315-6075>
DOI: 10.5281/zenodo.3895068

Atrf: Sönmez, N. (2020). "Şêx Muşerrefê Xinûkî û Kesayeta wî ya Edebî". Kurdiyat, 1, 59-81
Citation: Sönmez, N. (2020). "Sheikh Muşerref Khinokian and His Literary Personality". Kurdiyat, 1, 59-81

Şeyh Muşerref Hınûkî'nin Edebî Kişiliği

Özet

Şeyh Muşerref Hınuki 1926 yılında Siirt iline bağlı Pervari ilçesinin Hınuk Köyünde dünyaya. Tahsil hayatına babasının medresesinde Kur'an okumakla başladı. Daha sonra bir çok medrese de öğrenim görüp icazetini alır. İcazetini aldıktan sonra köyüne döner ve orada imamlık yapar. İmamlık görevinin yanında açtığı medreseler de öğrencilerin eğitimi ile meşgul olmak sureti ile halkına faydalı olacak bir çok insanın yetişmesine vesile olmuştur. Siyasi bazı nedenlerden dolayı genç yaşta Irak Kürdistanı'na göç eder ve Zaxo'da iki yıl kalır. O sıralarda Erbil'e de gider ve nakşibendi tarikatının Halidi Kolunun şeyhi olan Şeyh Kemalettin Erbilî ile tanışır. Daha sonra nakşibendi tarikatına girer ve Şeyh Kemalettin Erbilî'den icazet alır. Şeyh Muşerref Hınuki 2008 yılında vefat eder.

Ömrünün çoğunu okuma ve yazmaya vererek geçiren Hınuki ardında bir çok kıymetli eser bırakarak ilim ve edebiyat dünyasına katkı sağlamıştır. Kürtçe, Türkçe, Farsça ve Arapça bilen Hınuki'nin eserlerine bakıldığında onun hamiyetperver ve Kürtçe sevdalısı biri olduğu anlaşılmaktadır. Kürtçenin korunması ve geliştirilmesi konusunda çok hassas olan Hınuki'nin sorumluluk duygusu nedeni ile eserlerinin çoğunu Kürtçe yazmıştır. En önemli eserlerinden biri olan divanını ise Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere dört dil ile yazmıştır.

Bu makale de Şeyh Muşerref Hınuki'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğine dair ayrıntılı bilgiler verilecek ve Divan'ı edebî açıdan irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muşerref Hınuki, Divan, Siirt, Pervari, Medrese

DESTPÊK

Rewşa Medreseyên Herêmê

Medrese, peyveke 'Erebî ye û ji lêkera "de-re-se" yê hatiye dariştin û tê wateya cihên ku têda ders tên dayîn¹. Bingeha medreseyê bi teqez kengê destpê kiriye hetanî vê gavê diyar nebûye, lê mirov dikare bibêje bingeha medreseyê xwe digîhîne serdema destpêkirina dîne Îslamê. Bi awayekî rêkûpêk cara yekem di serdema Dewleta Selçûqîyan da li Bexdayê ji aliyê Nîzamu'l-Mulk va Medreseya Nîzamiyeyê (1066–1067) tê avakirin û têda perwerde destpê dîke². Medreseyên ku di herêmên Kurdistan da hatine avakirin, binyada xwe ji serdema destpêkirina Îslamê va digirin.

Di medreseyên Kurdistan da zimanê perwerdehiyê zimanê Kurdî bû. Ew kitêbên ku di medre-

SHEIK MUŞERREFÊ XINÛKÎ AND HIS LITERARY PERSONALITY

Abstract

Sheik Muşerrefê Xinûkî was born in Xinuk, a village of Pervari in Siirt in 1926. He began his education by reading Quran in his father's madrasa when he was a kid. Then he became a pupil in many madrasas and got his licence. After that he returned to his village and started to teach educate pupils so that they can be good mullahs for Islam doctrine and his nation. Because of some political reasons he went to Başûr and stayed in Zaxo nearly for two years. Meanwhile he met Sheik Kemalettin Erbilî in Hewlêr and attended his religious path. After a short time he became his calif. Finally he was died in 2008.

His life was full of educative affairs and many religious and literary works were after him. Not only kurdisch, he knew some other languages very well such as turkish, arabic and persian. When looking into his works, it is very possible to be able to see that he was full of love for his nation and native language. As he was sensitive about his mother language, he produced many of his works in kurdisch. His Dîwan is the most important of his works. He created his Dîwan in four languages- kurdisch, arabic, persian and turkish.

Through this present we will introduce his literary personality with his life and works in a detailed way, especially evaluate about his Dîwan.

Key Words: Şêx Muşerrefê Xinûkî, Dîwan, Siirt, Pervari, Literature, Madrasa

1 İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lîsanu'l-Arab*, (nşr. Abdullah Alî Kebîr, Muhammed Ahmed Hesbullah, Haşim Muhammed eş-Şazilî), Daru'l-Mearif, Qahîre, XV, 1360.

2 M. Halil Çiçek, *Doğu Medreselerinin Serencamı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, r. 15; Ziya Kazıcı, *İslam Eğitim Tarihi*, MÜİF Vakfı Yayınları, Çapa 4an, İstanbul 2016, r. 18.

seyên Kurdan da dihatin xwendin piraniya wan bi Erebî, hinekên wan jî bi Kurdî bûn, lê xwendin û şîrovekirina dersan ji sedî sed bi Kurdî bû. Seyda, kitêb bi Kurdî ji feqîyan ra şîrove dikirin û feqîyan jî bi Kurdî dixwendin û dersên xwe ji seydayên xwe ra vedigotin. Şêx Muşerref jî di medreseyan da bi Kurdî xwendiyê û bi Kurdî ders daye.

Mirov dema berê xwe dide rewşa medreseyên herêma Kurdan dibîne ku medrese di nava sê merheleyan da derbas bûne û ev merhele jî ji evxalên jêrê ne:

Medrese bi alîkariya rêveberên mîrektîyên kurdan, xizmeta perwerdehiyê berdewam kirine.

Alîkariya rêveberên dewletê ji bona medreseyan roj bi roj kêr bûye.

Alîkariya rêveberên dewletê bi temamî xilas bûye û medrese hatine qedexekirin³.

Dema ku medrese azad bûne û bi alîkariya rêveberên mîrektîyên Kurdan derketine, berhemên giranbuha diyarî dinyayê û Kurdan kirine. Bo nimûne; Îbn'î-Esîr (1160-1233) û Îbn'u'l-Îz Îsamîl Îbn Rezzaz el-Cezerî (?- 1206) ji van kesanin.

Medreseyên herêmê bi alîkariya rêveberên mîrektîyên Kurdan xebatên xwe berdewam kirine. Lê belê dema ku dever dikeve bin destê Dewleta Osmaniyan, karûbarên perwerdehiyê ji aliyê hikûmeta navendî va tête domandin û bi piranî deverên ku nêzîkî paytext bûne, wan zêdetir alîkarî ji hikûmetê girtine. Bo nimûne herêmên Rojava û Anatolyaya Navîn para herî mezin girtine. Ji aliyê din va di serdema Osmaniyan da ew kesên ku li herêmê desthilatdar bûne wan jî ji bo medreseyan û perwerdehiyê, alîkariyên xwe roj bi roj kêr kirine. Ji ber van sedeman medreseyan êdî, hêdî hêdî xwe ji bajaran vekişandine û berê xwe dane gundan. Mirov ji ber van sedeman ji bona vê serdemê jî dikare bibêje serdema paşdamayîna medreseyan⁴.

Li Tirkîyeyê, piştî îlankirina Cumhûriyetê di warê perwerdehiyê da gelek gavên hişk têne avêtin. Dev ji fikra azîneya rojhilatîyê tê berdan û azîneya rojavayîyan têne pejirandin. Mirov dikare bibêje dev ji fikr û ramana dîndariyê têne berdan û azîneyeke laîk û netewetî têne pejirandin. 3yê Adara 1924an da qanûnek bi navê "Tevhid-i Tedrisat/Yekserkirina Perwerdehiyê" tê derxistin û bi vê qanûnê Şer'îyê û Ewqaf Wekaletî/Wezareta Karûbarê Dîn û Weqfan û medreseyên têda perwerde dihatine kirin, têne girtin. Sedema girtina medreseyan ew bûye ku rêveberên Cumhûriyetê digotin perwerdehiya di medreseyan da perwerdehiyêke dînî ye û li dijî fikra rojavayî û Laîsizmê ye. Wezareteke bi navê Wezareta Perwerdehiya Neteweyî têne sazîkirin û bi tevahî sazîyên perwerdehiyê bi vê wezaretê va têne girêdan.

Bi derxistina qanûna "Tewhid-i Tedrisat"ê û bi awayekî fermî girtin û qedexekirina medreseyan li herêma Kurdan zirareke mezin dide pergala perwerdehiyê. Li bajarê Sêrtê xwendina di medreseyan da gelek pêş ketibû û li her deverê belav bibû. Bi vê qanûnê çawa ku herêm zirarê dibîne, were jî bajarê Sêrtê zirarê dibîne. Hukûmeta Enqereyê, bi şiklekî taybet, medreseyên vî bajarî dişopîne û mufetişên ku ji aliyê Enqereyê va hatibûn wezîfedarkirin, bi raporên xwe herdem wan agahdar dikin. Lê belê her çiqas ev zor û zehmetî hebûn jî perwerdehiya di medreseyan da bi temamî xelas nebû. Hinek medreseyan guhertin di nav xwe da çêkirin û karên xwe berdewam kirin û hinekê wan jî li ser formata berê perwerdehiya xwe domandin⁵. Mirov dikare bibêje ev merheleya hanê jî merheleya sisêyan bû ji bona medreseyên Kurdan.

Êdî medrese nikarîbûn pergala xwe taze bikirana û di warê ilm û zanistê da tiştên di dinyayê

3 Çiçek, "es-Sî'irdî, Molla Halil b. Hüseyin b. Halid el-Ömerî", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir 2007, r. 372.

4 Çiçek, "es-Sî'irdî, Molla Halil b. Hüseyin b. Halid el-Ömerî", r. 372-373.

5 M. Edîp Çağlayan, "Siirt ve Çevresindeki Medrese Eğitimi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir 2007, r. 669.

da diqewimîn kêr xebera wan jê çêdibûn. Medrese êdî bi tenê mabûn cihê serf û nehwa zimanê Erebi yanê ilmên fennî nedihatîn xwendin. Ev jî ji aliyê perwerdehiyê va bû sedema paşdemayîna Kurdistanê.

Ev guhertinên ku ji aliyên hukûmeta Enqereyê va di aliyê perwerdehiyê da têne çêkirin, di derbareyî medreseyan da, li ser gelê herêmê û Sêrtê tesîreke neyînî çênake; berevajî hezkirina medreseyan her diçe zêdetir dibe. Medreseyan di nav van zor û zextên dijwar da bi hezkirin û alîkariya gel karûbarên xwe hinek caran bi dizî û hinek caran jî bi aşkere berdewam kirine. Bi qasî ku me tespît kiriye, îro halê hazir li Sêrtê 9-10 medrese perwerdehiya xwe berdewam dikin. Ji van medreseyan her yekî bi şiklekî fermiyet bi dest xistiye û karûbarên xwe didomîne. Sazgehên ku ji bona perwerdehiyê bi terza rojavayê û bi azîneya laîk hatin avakirin, ji hêla gel va zû zû nehatine qebûl kirin û rexbeteke biqîmet nedîtine. Ev nêrîna hanê gelek salan berdewam kiriye û zirareke mezin daye zarokên Kurdan. Lewra ew zarokên diçûn medreseyan dixwendin û ji seydayên xwe îcazet distandin û diketin qada kar û xebatê, didîtin ku ew îcazeta di destê wan da li cem dewletê tu wateyakî wê tune ye. Êdî gel van salên dawiyê zarokên xwe hindik dişînin medreseyan ji bo ku di warê fermiyetê da tu qîmetek ji bona wan nemaye. Ev yek jî li gelek deveran bû sedema girtina medreseyan. Helbestvan û rewşenbîrên mijara me Şêx Muşerref jî yek ji wan kesan e ku di bin şert û mercên evqas giran da di medreseyan da xwendiyê û bûye yek ji seyda û alimê herêmê.

1. JIYANA ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ

1.1. Navê Wî û Malbata Wî

Şêx Muşerrefê Xinûkî, di sala 1926an da li bajarê Sêrtê li navçeya Xesxêrê/Berwarî (Pervarî) li gundê Xinûkê (Güleçler) tê dinê. Dayîka wî, navê wî lê dike Muşerref. Navê bavê wî Şêx Es'edê Sanî (duduyan) ye, ew jî kurê Şêx Mistefa, ew jî kurê Şêx Es'edê Ewwel e.

Şêx Muşerref, li cem bavê xwe Şêx Es'edê Sanî dest bi xwendina xwe dike. Li gorî medreseyan Kurdan piştî xitimkirina Quranê, Mewlûda Melayê Bateyî, Nûbihara Piçûkan ya Şêx Ehmedê Xanî û Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî ya bi Kurdî, dest bi kitêba bi navê 'Izziyeyê dike û li cem bavê xwe hetanî digêhêje kitêba bi navê Camiyeyê dixwîne. Lê di vê navberê da hinek caran li cem seydayê Mela Ebdullahê Saruhî jî dixwîne û paşê diçe gundê 'Eynikê û ev gund girêdayî bi navçeya Misirci/Gurdilanê (Kurtalanê) ye, li cem seydayê Mela Teyyîbî, ku ji malbata seydayê Mela Xelîlê Sêrtî ye, dixwîne.

Di 16 saliya xwe da diçe gundê Helenzeyê, di medreseya Mela Ebdulhekîmê Helenzî da xwendina xwe berdewam dike. Mela Ebdulhekîmê Helenzî, kurê Mela Hesenî ye, ew jî kurê Mela Mustefa ye, ew jî kurê Mela Xelîlê Sêrtî ye. Helenze, gundek girêdayî bi Sêrtê va bûye û aniha jî bûye taxek ji taxên bajêr û bi Tirkî jê ra dibêjin Bağtepe. Şêx Muşerref û birayê xwe Şêx Munewwer û kurmetê xwe Mela Tahayê Saruhî, bi hev ra di sala 1942an da têne Helenzeyê û li cem Mela Ebdulhekîmê Helenzî dibine feqî û wê demê Mela Bedreddînê Tilloyî jî li wê derê feqî bûye.

Şêx Muşerref, hinek dersên cem'u'l-cewamî'ê li cem Şêx Mustefayê Hemzewî dixwîne. Şêx Mustefayê Hemzewî ji Seyidê Hemzewiyan e û ji Şêx Hemze el- Kebîr Tilloyî hatiye nîsbetkirin.

Şêx Muşerref, xwendina xwe ya dawî, hinekî li cem seydayê Mela Ebdulhekîmî û hinekî jî li cem bavê xwe Şêx Es'edî xwendiyê û ji herduyan jî icazet wergirtiye.

Şêx, kitêbên rêzê yên ku di medreseyan Kurdan da têne xwendin, bi temamî bi dersinî neqandandine, lê seydayên wî gotinê ku tu mutale'eyê bike bes e û êdî nehewceye tu bi awayê der-

sxwendinê van kitêban bixwînî û îcazeta wî danê.

Şêx Muşerref du caran zewiciye. Jina wî ya ewil; keça Şêx Muhemmed Salihê Arvasî û neviyê Şêx Fehmî Arvasî, Safiye Xanim e. Şêx Muşerref kurê xwarziya Şêx Muhemmed Salihê Arvasî ye; yanê Safiye Xanim keça xalê wî tê hesibandin. Daweta wan di sala 1946an da dibe û ji vê zewaca wan Xwedê bi navê Muhemmed Nazim û Muhemmed Asim du kur û keçek bi navê Cennetî Xanim danê.

Şêx Muşerref di sala 1961ê da cara duduyan dizewice û keça Mela Xelîlê Tillowî Ebbasî ji malbata Feqîrullah tîne. Ji vê zewacê jî bi navê Muhemmed Şîfa, Muhemmed Wefa, Ebdullah, Muhemmed Seîd û Muhemmed Samî pênc kur û pênc keç dibin.

Ew, piştî qedandina xwendina xwe û zewaca xwe bi qedere 3-4 salan firar dike û ji Sêrtê derdikeve, diçe Başûrê Kurdistanê li gundekî bajarê Zaxoyê bi navê Berzûran bi cih dibe. Sedema çûyîna wî ya Başûrê Kurdistanê herî baş Xwedê.

Lê ev xerîbiya wî zêde berdewam nake; ji ber ku xerîbî jiyaneke bi zor û zehmet e, ew jî him bêriya dayîk û bavên xwe dike, him jî bêriya dost û yarên xwe dike. Bavê wî Şêx Esedê Sanî, diçe deşta Silopiya û çend kesan dişîne pey wî û ew jî him naxwaze bavê xwe bişkêne û him jî zêde bêriya dost û hevalên xwe weke Mela Bedreddîn dike û vedigere war û welatê xwe.

Şêx Muşerref, piştî ku leşkeriya xwe diqedîne, li Berwariyê li gundê Rubarê (Yeniaydin) dest bi melatiyê dike. Li vî gundî medreseyekê vedike û têda dest bi dersdayîna feqîyan dike. Şêx, li Rubarê di navbera dîroka 1953-1977an da melatî û seydatiyê dike. Bavê wî, Şêx Esedê Sanî, li gundê Xinûkê karûbarên irşada miletî dikir û di sala 1967an da wefat dike û li dewsa wî kurê wî, Şêx Munewwer rûdine û karê bavê xwe berdewam dike û di sala 1977an da ew jî wefat dike. Piştî wefata birayê wî Şêx Munewwer, ew ji gundê Rubarê vedigere gundê xwe Xinûkê û li wir di şûna bavê xwe da, dest bi melatî û seydatiyê dike û hetanî diçe ber rihma Xwedê li gundê xwe jiyana xwe ya mayî didomîne.

Şêx Muşerref, ji ehlê terîqeta Neqşebendiyan ji şaxa Xalidiyan e û peyrewê Şêx Mustefa Kemaleddînê Erbîlî ye. Li vê derê em dixwazin bi kurtasî behsa tesewufê û terîqeta Neqşebendiyan bikin.

Tesewuf, peyveke ‘Erebî ye û koka xwe ji lêkera “şe-we-fe”yê digire û tê wateya lixwekirina cilûbergên hirî⁶. Weke têgeh jî tê wateya di navbera Xwedê û evdê wî da pêkhatina bûyera ih-sanê⁷.

Fikra tesewufê, ew fikre ku di reseniya xwe da ‘eşqa Xwedê di xwe da dihewîne û tetbîqkirina ew esasên bingehîn yên ku ji Adem Pêxember hetanî Hezretî Muhemmed bi tevahî pêxemberan anîne û dûrketina ji hemû rengên şirk û kufrê ye⁸.

Armanca me li vir ne ew e ku em dût û dirêj qala mijara tesewufê bikin. Ji ber ku Şêx Muşerref neqşebendî ye me xwest em bi kurtasî behsa terîqeta Neqşebendîtiyê, Mewlana Xalidê Şehrezorî û Şêx Mustefa Kemaleddînê Erbîlî bikin. Ka gelo Şêx Muşerref çawa bûye peyrewê vê terîqetê.

Terîqeta Neqşebendiyan, navê terîqeta ku ji aliyê Bahauddîn Muhemmed el-Buxarî (1318-1389) va hatiye sazkirinê ye. Ev terîqeta hanê bi awayekî misoger, girêdayî Qur’anê û Sunetên

6 İbn Manzûr, XXVIII, r. 2527.

7 Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Değimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1997, r. 690.

8 Kavak, r. 2-3.

Hizretê Muhemmed bûye, lewra, di navbera bisilmanan da bi awayekî berfireh belav bûye. Şahê Neqşebend vê terîqatê wiha pênase dike: “Rêya me, rêyeke were ye ku zor tê dîtin, xelegeke zexm e, armanc bi tenê destgirtina sunetên Resûlê Xwedê ye û şopandina rêya sehabiyên wî ye. Selat û selam li ser Resûlê Xwedê û sehabiyên wî be⁹.”

Ji serê sedsala XIXan vir da li herêma Kurdistan û di dewleta Osmaniyan da şaxa terîqeta Neqşebendiyan ya Xalidîtiyê her diçe berbelav dibe. Ev jî bi alîkariya Mewlana Xalidê Bexdadî Şehrezorî, bûye. Ew damezirînerê şaxa Xalidiyan e û di sala 1193/1779an da li Senceqa Şehrezorê li bajarokê Qeredaxê hatiye dinyayê. Di sala 1805an da diçe heca xwe dike û li wir eleqeyeke wî bi tesewufê ra çêdibe û bi vê wesîleyê diçe Hindistanê, bajarê Dilhê, cem Şêxê Neqşebendiyan; Şêx Ebdullah Dilhewî û dibe murîdê wî. Piştî vegera ji Dilhê, tê bajarê Silêmaniyê û Bexdayê, karê îrşadê berdewam dike. Şehrezorî, di sala 1823yan da koç dike, diçe Şamê û karê xwe li wê derê berdewam dike û di sala 1827an da emrê Xwedê bi cih tîne û li ser girê Kasiyûnê, tê veşartin¹⁰.

Di derbareyî jiyana Şêx Muşerref da çawa li jor derbas dibe, ev ji bo ku ji xwe ra murşîdekî bibîne, ji Sêrtê derdikeve û diçe Başûrê Kurdistanê, li gundekî bajarê Zaxoyê bi navê Berzûrî bi cî dibe. Ew di dema çûyîna xwe ya Zaxoyê da diçe Hewlêrê/Erbîlê û li wir Mustefa Kemaleddînê Erbîlî jî dibîne û wî ji nêz va nas dike.

Çawa li jorê jî derbas dibe Şêx Muşerref, îcazeta xwe ya ilmî ji Mela Ebdulhekîm, ji bavê xwe û ji hin alimên din girtiye û were jî îcazeta xwe ya terîqetê jî ji du kesan wergirtiye. Wî, cara ewil ji Şêx Mustefa Kemaleddînê Erbîlî, wî jî ji bavê xwe Şêx Ebabekir Xiyaseddîn, wî jî ji Şêx Osmanê Tiwîleyê û wî jî ji Mewlana Xalidê Şehrezorî wergirtiye. Xinûkî, cara duyem ji bavê xwe Es'edê Sanî îcazeta terîqetê wergirtiye, bavê wî jî îcazeta xwe ya terîqetê ji bavê xwe Şêx Ebdullah wergirtiye. Bavê wî jî bi rêya Baseretê digêhêje Mewlana Xalidê Neqşebendî¹¹.

Şêx, di dawiya temenê xwe da bi nexweşiya kezebnetêrêkirinê (penceşêra kezebê) dikeve û demekê di nexweşxaneyê Sêrtê da radizê û tedawî dibe. Di wesiyeta xwe da dixwaze ku wî, di goristana Şêx Silêmanê ku têda Mela Xelîlê Sêrtê (1754-1843) metfûn e, were definkirin. Şêx Muşerref, di 83 saliya xwe da di 19ê Adara 2008an da emrê Xwedê bi cih tîne û di 20ê Adara 2008an da li Mizgefta Sukê ya Sêrtê Mela Bedreddîn Sancar limêja cenazeyê wî dike û bi girseyeke gelek mezin cenazeyî wî dibin û di goristana Şêx Silêman da, li nêzîkî gora Mela Xelîlê Sêrtî defindikin¹².

Şêx Muşerref, jiyana xwe di xizmeta dînê xwe û miletê xwe da borandiye û bi sedan feqî dane xwendin û li pey xwe bi dehan berhem hiştine. Şêx Muşerref, mirovekî zana, ronakbîr, edîp, mûderis, şêxê terîqetê, piştî bavê xwe mezinê malbata xwe û gundê xwe, aqilmend û rihspiyê herêma Berwarî û Sêrtê bûye. Ew; mirovekî bi edeb, ciwanmerd, dilnizm û nefspiçûk, dilsoz û sozdar bûye. Wî gelek zêde ji ilm û zanistiyê hez kiriye. Bo nimûne di vê malike da di derheqê zanistiyê da evha dibêje:

Ferqa însanî ji heywanî xwendin û edeb

Mirovê xwenda şîrîn e çî 'ecem bî çî 'ereb¹³

9 Kavak, r. 2-3.

10 Ebdulkerim Muhammed el-Muderrîs, *Ulemauna fi xizmetî'l-îlîm ve'd-dîn*, (nşr. Muhammed Alî el-Qeredaxî, Bexdad 1983, Daru'l-Hurriye, r. 185-187.

11 M. Xalid Sadîni û Tehsîn Doskî, *Şêx Muşerrefê Xinûkî û Şairên Malbata Wî*, Çapxana Parêzgeha Dihokê, Çapa Êkê, Dihok 2013, r. 16-24; Adnan Demîrcan, *Ihsan Sureyya Sırma, Pervariden Parise*, Weş. Beyan, İstanbul 2018, r. 59-61.

12 Adak Abdurrahman “Edîbê Mezin Şêx Muşerrefê Xunûkî Çû Rehma Xwedê”, *Nûbihar*, h. 104, 2008. r. 27.

13 Nesim SÖNMEZ, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xinûkî (Metn&Lêkolîn)*, Weşanên Seyda Kîtabevî, Ankara 2018, r. 282.

Şêx Muşerref, kêfxweş û rûgeş bûye. Mirov dema berê xwe dide helbestên wî vê yekê bi awayekî zelal dibîne. Weke mînak:

Tû gihan e sêv xuyan e vê bizane ey lebîb

Derdê zik derdek giran e pir gêrîb û pir 'ecîb¹⁴

Şêx Muşerrefê Xinûkî, di malikekî dinda jî evha dibêje:

Dilê min çayekê mehbûb û taze

Li ser kehniya rezan îşev dixwaze¹⁵

Şêx Muşerref, rewşenbîrekî piralî bûye. Wî li gel zimanê Kurdî; zimanê Erebi, Farisî û Tirkî jî zanibûye. Lewra wî bi çar zimanan helbest nivîsandine û agahiya wî ji edebiyata klasîk baş hebûye. Dema mirov li dîwana wî ya çarzimanî dinihêre, bi awayekî aşkere vê yekê dibîne.

2. BERHEMÊN ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ

Şêx Muşerref, ji warê siyasî va di demeke dijwar da ji dayîk dibe. Lewra Komara Cumhûriyeta Tirkiyeyê, nû hatiye damezrandin û gujiguj û qîjiqîjqa bayê nijadperestiyê di temamê welêt da deng vedide. Rêvebirên Cumhûriyetê, ew kesên ku di komarê da jiyana xwe berdewam dikin, giştikan weke Tirk dihesibînin û dibêjin ev welatê hanê bi tenê welatê Tirkan e. Çawa wezîrê perwerdehiyê Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943) dibêje *“Ew kesên ku dibêjin em ne Tirk in mafê wan tenê koletî ye.”*¹⁶ Zimanê Kurdî tê qedexekirin, ew kesên ku bi zimanê dayîka xwe qise dikin û dinivîsin, tene cezakirin û wan dikine heps û zîndan. Her weha medrese tene girtin û xwendina dînî jî tê qedexekirin.

Di nav ev şert û mercên dijwar da Şêx Muşerref, hinek caran bi dizî, hinek caran jî bi aşkere berhemên xwe nivîsandine. Xinûkî, zimanê Kurdî, Erebi û Farisî bi awayekî baş zanibûye û bi van zimanan berhem dane. Şêx, bi zimanê Tirkî jî zanibûye, lê çawa İhsan Sureyya Sirma jî dibêje wî zêde bi Tirkî qise nekiriye; ango baş nizanibûye¹⁷. Dema kesên tenê bi zimanê Tirkî zanibûne û hatine ziyareta Xinûkî, wî bi Kurdî qise kiriye û yê devdora wî jî wergerandine Tirkî. Kurê wî Abdullah Ozcan dibêje: *“Tirkiya bavê min pir hindik bû û axaftina wî bi zimanê Tirkî, ji wî ra gelek zehmet bû.”*

2.1. Dîwan

Dîwana Şêx Muşerrefê Xinûkî, pîrzimanî ye. Di dîwanê da ji 200î zêdetir bi 'Erebî, 78 helbest bi Kurdî, 10 helbest bi Farisî û helbestek jî bi Tirkî ye. Helbestên bi 'Erebî di dawîya dîwanê da ne, yê Kurdî, Farisî û Tirkî jî di serê dîwanê da ne û tevlihev in. Dîwana Şêx Muşerref, dîwaneke muretteb nîne; yanê li gorî rêza qafiyeyê nehatiye nivîsandin.

Ji bo ku mijara me bi tenê li ser helbestên Xinûkî yê bi Kurdî ne, me agahî bi tenê di derbareyê helbestên wî yê Kurdî da dane. Şêx Muşerref, helbestên xwe li gorî elifbêya Erebi bi temamê herfan nenivîsandine û bi sêzdeh (13) herfên Erebi û bi herfeke (1) Kurdî (ç/ê) nivîsandine û hejmarê helbestên ku bi herfa Kurdî hatine nivîsandin jî şeş (6) in. Me di tabloya jêrê da helbestên

14 SÖNMEZ, r. 282.

15 SÖNMEZ, r. 282

16 Burhanettin Duran, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XIX. Dönem (1991-1995)*, TBMM Kültür Sanat Kurulu Yayınları, No: 15, (2012), I, 115.

17 Adnan Demircan, *İhsan Sureyya Sirma, Pervariden Parise*, Weş. Beyan, İstanbul 2018, r. 26.

Kurdî ji aliyê herfa qafiyeyê, ji aliyê hejmara helbestên ku bi heman qafiyeyê hatine nivîsandin û ji aliyê hejmara wan va dane.

Şêx Muşerrefê Xinûkî, helbestên xwe yên Kurdî bi şeş (6) cureyan nivîsandine. Helbestên ku di dîwanê da cih girtine ne bi nîzamî ne, tevlihev in. Cureyên helbestan bi vî şiklî cih digirin: 27 qesîde, 11 xezel, 15 mesnewî, 17 murebbe', 1 muxemmes û 7 yekmalik in.

Dîwana Şêx Muşerref, li gorî nusxeya ku me ji xwe ra weke bingeş girtiye ji 228 wereqeyan pêk tê û bi çar zimana ye. Têda helbestên Kurdî, Farisî, Erebi û Tirkî hene. Di dîwanê da ji 200î zêdetir helbestên Erebi, 78 helbest Kurdî, 10 helbest Farisî û helbestek jî bi Tirki ye. Gelek helbestên wî jî wenda bûne û hetanî vê gavê nehatine dîtin.

Cureyên helbestan; qesîde, xezel, murebbe', muxemmes û mufred in. Ev berhema mijara me ye û em ê bi hûrgilî li serê bisekinin. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.2. Kitêba Hacî Ehmedî

Berhem, bi zimanê Kurdî ye, bi destxeta nivîskarî hatiye nivîsandin û ji 105 wereqeyan pêk tê. Şêx, di vê berhemê da qala şêxên terîqeta xwe dike û ya herî muhim ev e ku Şêx Muşerref, kesê yekem e ku silsileya şêxên terîqeta xwe bi Kurdiya zaravayê Kurmancî nivîsandiye. Lewra hetanî vê gavê nehatiye tesbîtkirin ku di nava şêxên Kurdan da kesekî silsileya şêxên terîqeta xwe bi Kurdî nivîsandiye, yan bi Erebi yan jî bi Farisî nivîsandine.

Şêx, di vê berhemê da çend bîranîn û zanînen xwe di derheqê bavê xwe û birayê xwe Şêx Muşerref da tîne zimên. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.3. Kitêba Mela Eledînî

Ev berhema hanê weke nameyekê ye, ji 117 wereqeyan pêk tê û destnivîsa Şêxî bixwe ye. Naveroka berhemê li ser îtiqad û eqîdeyê ye. Şêx, di berhemê da, ji bona ehl û merivên xwe û peyrewê xwe Mela Eledînî, bi awayekî şîretî/dîdaktîk nivîsandiye. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.4. Tehiyetu'l-Etfal

Berhem, bi awayekî menzûm hatiye nivîsandin û ji 64 beytan pêk tê. Berhem, bi eslê xwe zanîn mijara zurûfê, li ser Nehwê ye. Şêx, ji bo ku feqî vê kitêbê bi awayekî hêsan ji bere bikin, ev mijar bi têşeya nezmê nivîsandiye. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.5. Şerha Luccetu'l-Esrarê

Berhem, bi eslê xwe berhema Mewlana Camî ye û bi zimanê Farisî ye. Şêx Muşerref şerha berhemê çêkirîye. Şêx, şerha xwe bi awayê kevneşopiya klasîk nivîsandiye, yanê, li binê her beytekê şerha wê bi Erebi nivîsandiye. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.6. Mektûbat

Ev berhem bi tevahî ji nameyan pêk tê û destnivîs ji 217 wereqeyan pêk tê. Şêx, ev name ji bona dost û hevalên xwe nivîsandine. Destxeta vê berhemê li cem malbata Şêx Muşerrefê Xinûkî ye.

2.7. Eyyuhe'I-Weled

Şêx Muşerref, ev berhem ji bo kurê xwe Muhemmed Wefa nivîsandiye. Naveroka vê berhemê şîret in.

3. KESAYETIYA EDEBÎ YA ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ

Şêx Muşerref, di gelek medreseyan herêmê da xwendiyê û ji gelek alim û zanayan herêmê ders girtiye. Wî, him di warê ilmê îlahiyatê da û him jî di warê ilmê edebiyatê da cihekî gelek girîng girtiye. Gelek alim û zana li ber çoka wî rûniştine, xwendine û wî gelek berhem li dûv xwe hiştine. Berhemên wî bi piranî bi Erebî ne û ji wana çend heb jî bi Kurdî ne. Berhemên wî hinek bi têşeya nesrê û hinek jî bi têşeya nezmê hatine ristîn.

Şêx Muşerref, ehlê tesewufê ye û peyrewê Mewlana Xalidê Şehrezorî ye. Ji aliyê zimanî va wî zimanekî xwerû û zelal bi kar aniyê. Mirov, berhemên wî bi awayekî hêsan fêhm dike.

Kesayeta Şêx Muşerrefê Xinûkî ya edebî, bêguman bi dîwana wî ya çarzimanî da derdikeve holê. Mirov, dikare Dîwana Şêx Muşerrefê Xinûkî ji hinek aliyan va girîngtirîn diwanên edebiyata Kurdî ya Kurmancî bihesibîne. Lewra dîwan, bi çar zimanan hatiye nivîsandin. Ev yeka hanê ji bo edebiyata Kurdî da tiştekî gelek muhim e. Ji aliyê cureyan helbestan va yê ku di dîwanê da bi zaravayê Kurmancî cih girtine jî ji mesnewî, xezel, qesîde, murebbe', muxemmes û yekmalikan pêk tên. Bi rastî bi vî rengî dîwanên ku bi zaravayê Kurmancî hatine nivîsandin zêde nînin. Naveroka helbestan bi piranî ne't, munaceat û nisîhetin. Nusxeya dîwanê ya eslî di destê me da tune ye; yanê destxeta helbestvanî wendaye. Lê belê du nusxeyên dîwanê hene û herdu nusxe jî di bin kontrola muellîf ra derbas bûne. Ev agahiya hanê ji bo lêkolîneran gelek muhim e. Şêx Muşerrefê Xinûkî, dema helbestên xwe nivîsandine, li derkenarên wan da di derheqê helbestên xwe da hinek agahî dane. Ev agahî ji bo têgihîştina helbestan karekî gelek girîng e. Weke mînak; di serê hinek helbestan da ew helbest ji bo kê nivîsandibe di derkenarê wereqeyê da agahî dane. Bi vî rê û rêbazê em têdigêhêjin ku ev helbest ji bo filankesî-bêvankesî hatiye nivîsandinê.

3.1. Zimanê Wî

Şêx Muşerrefê Xinûkî, di helbestên xwe da zimanekî sivik û zelal bi kar aniyê. Mirov, dema berê xwe dide helbestên wî, dibîne ku him peyvên gel him jî peyvên edebiyata klasîk cih girtine. Ev jî dide xuyakirin ku agahiya Şêx, him ji çanda gel heye him jî ji edebiyata klasîk heye.

Xinûkî, ji bo ku ehlê medreseyan ye, ew jî weke alim û zanayan medreseyan di warê zimanî da şareza bûye. Lewra, wî di dîwana xwe da bi çar zimanan; yanê bi zimanê Kurdî, Erebî, Farisî û Tirkî helbest nivîsandine. Mirov, dema li helbestên wî dinihêre bi awayekî aşkere dibîne ku di bikaranîna zimanê Kurdî, Erebî û Farisî da gelek serkeftî ye, lê di zimanê Tirkî da ewqas serkeftî nîne. Ji bo ku Şêx Muşerref, perwerdehî di medreseyan da dîtiye, têda ders daye û zimanê pirtûkên dersê jî piranî bi Erebî û Farisî bûne, zimanê wî di bin bandora Erebî û Farisî da maye. Di dîwanê da ji 200î zêdetir helbest bi Erebî ne û pirê wan jî ji qesîdeyan, xezelan, murebbe'an, muxemmesan û yekmalikan pêk tên û bi qasî 10 helbestên wî jî bi Farisî ne. Ev agahiya hanê jî dide xuyakirin ku Şêx, zêde zêde di bin tesîra Erebî û Farisî da maye.

Di helbestên Kurdî da unsûrên Erebî û Farisî hin caran weke beytekê, weke risteyekê, hin caran jî weke nav, sîfet û terkîban derdikevine pêşberî me. Zimanê Şêx Muşerrefê Xinûkî, di helbestên Kurdî da zêde zêde bi peyv û têgehên Erebî hatine xemilandin.

Di helbestên Şêx Muşerref da unsûrên Erebi û Farisî jibêje, têgeh, biwêj û îqtibasên ji ayêt û hedîsan û ji hinek telmîhên ji bûyerên dîrokî pêk tên. Digel vê yekê di helbestan da hinek caran mulemmê'ên ku risteyeke wan bi Kurdî ya din bi Erebi û Farisî, yan jî du riste bi Kurdî û yê din jî hinek caran bi Erebi û hinek caran jî bi Farisî hatine bilêvkirin hene. Ev tesîra unsûrên Erebi û Farisî û îqtibasên ji ayêt û hedîsan taybetiyeke Xinûkî nîne, kevneşopiyeye edebiyata klasîkê ye. Lewra, Şêx Muşerref jî ev kevneşopiya hanê şopandiye. Lê hewceyê gotinê ye ku mirov, bibêje Şêx Muşerrefê Xinûkî, di bikaranîna zimanê Kurdî da serkeftî ye û ziman baş emilandiye. Eger mirov ji bona helbestên wî yê Kurdî rêjeyekê dayne, bi awayekî hêsan dikare bibêje di helbestan da tesîra Erebi û Farisî ji sedî bîst û pêncan zêdetir nîne.

3.1.1. Tesîra Devoka Botan û Hekariyê

Zimanê Şêx Muşerref, zimanekî servekirî û zelal e. Her çiqasî zimanekî klasîk bi kar anîbe jî peyvên ku di helbestên xwe da emilandiye, wateya wan hêsan e. Yanê weke zimanê Melayê Cizîrî giran nîne.

Mirov dema helbestên wî di ber çavan ra derbas dike, çawa li jêrê derbas dibe dibîne ku bandora devoka Botan û Hekariyê bi awayekî aşkere xwe nîşan dide.

Di devoka Botan û Hekariyê da herfa “t” yê dikeve dawiya lêkeran. Weke nimûne: bibit, dibit, nabit, diket, naket, divêt, bivêt, navêt û hwd. Di van malikên jêrê da ew lêkerên ku hatine bikaranîn herfa “t” yê hatiye dawiya wan.

Ji vê fikrê me dil daim dibit hey
Nehin têda birin û dağ û hem key¹⁸
Ji bo te afiyet bit ew şeraba
Vexarî te eya dostê Girafê¹⁹

Wê dema dî weqtê mirnê rû li ser axê nihî
Ey birader ferqê **naket** Sanihî bî ya Nûhî²⁰
Di devoka Botan û Hekariyê da peyvya “şol” bi wateya hal, hereket rewş, fî'l û ‘emel tê bikaranîn. Şêx Muşerref, di malika jêrê da peyvya “şol” di wateya fî'l û ‘emel da bi kar aniyê.

Xweda mebrûr biket hecca te çêket
Hemî şolê te ey dostê Girafê²¹

Di devoka Botan û Hekariyê da navê “Xwedê/Xweda” bi formata Xudê/Xuda hatiye emilandin. Çawa di malikên jêrê da jî tê xuyakirin, Xinûkî jî navê “Xwedê/Xweda” bi formata Xudê/Xuda bi kar aniyê.

Hemdê bê hed bo **Xuda** yê bê zewal û bê fena
Malikê her nî'metan û mu'tiyê her qenciyan²²

Ey **Xuda** ya dil bişîne ya me jî waşil bike
Min ji bo hicran nîne taqeta hilgirtinê²³

18 SÖNMEZ, r. 230.

19 SÖNMEZ, 208.

20 SÖNMEZ, 281.

21 SÖNMEZ, 208.

22 SÖNMEZ, 192.

23 SÖNMEZ, 161.

Ya babê Îzzeddîn, **Xuda**
Zanî ji te nabim cuda
Ne li ser xetan ne li bin xetan
Bê te tu ca naşebirim²⁴

Di devoka Botan û Hekariyê da bi taybetî peyva “digel” û “nik” tê bikaranîn. Mirov dema li helbestên Şêx Muşerref mêze dike, gelek caran peyva “digel” û “nik” hatiye bikaranîn. Bo nimûne:

Cumle sadatê li ho destê ewan maçu dikem
Hem selaman rêdikem her ez **digel** baê nesîm²⁵

Ey Muşerref bes bibêj yeksane lew kurt û dirêj
Yê ku zana bî li **nik** wî wek yekin lew tişt û teşt²⁶

Di devoka Botan û Hekariyê da qertafên weke “key, dey, ey” têne dawiya lêkeran. Xinûkî jî ev qertafana zêde zêde emilandine. Weke nimûne:

Ji vê fikrê me dil daim dibit hey
Nehin têda birin û dağ û hem **key**²⁷

Kehniya sipî çemek feqyan û newala **xwey** cemed
Deşt û hem çirnê tennûr qeb qeb dikin em her em in²⁸

3.1.2. Unsûrên Erebî

Şêx Muşerref, seydayê medreseyan e û bi dehan salan di medreseyan da darsa feqiyane daye û bi awayekî aşkere tê xuyakirin ku ew, pispore zimanê Erebî ye. Mirov, dema dîwana wî dide pêşiya xwe û lê dinêre, dibîne ku Şêx, gelek di bin tesîra zimanê Erebî da maye. Sedema herî mezin jî ew e ku dema Kurd, dîne Îslamê qebûl dikin û dibin bisilman, zimanê wan jî dikeve bin bandora zimanê Erebî. Lewra Quran bi zimanê Erebî hatiye nazilkirin û Hezretî Pêxember jî Ereb e.

Ji aliyê din va di nava Kurdan da zimanê Kurdî, bi awayekî fermî nebûye zimanê perwerdehiyê. Her çiqas di medreseyan da şîroveya dersan bi zimanê Kurdî be jî kitêbên dersan çar-pênc heb netêda, bi tevahî bi Erebî ne. Vê yekê jî tesîreke gelek mezin li ser feqî û seydayên wan kiriye.

Ji bo ku Şêx Muşerref jî kesekî ji ehlê medreseyê ye, ev tesîra hanê zêde zêde li ser wî jî çêbûye. Di edebiyata klasîk da ev tesîra hanê bandoreke hevpar e; yanê li ser hemû helbestvan û edebiyatnasên klasîk kiriye. Lê hewceye were gotin ku helbestvan û edebiyatnasên Kurdan, dema peyvên Erebî bi kar anîne, bi piranî ew rasterast negirtine; yanê dema peyvên Erebî bikar anîne, berê xistina formata zimanê Kurdî, paşê jî di hevok û helbestên xwe da bikaranîne. Em ê nimûneyan li jêrê bidin.

Hinek nimûne ji peyvên Erebî yên ku Şêx Muşerref di helbestên xwe yên Kurdî da bi kar anîne.

24 SÖNMEZ, 275.

25 SÖNMEZ, 165.

26 SÖNMEZ, 197.

27 SÖNMEZ, 230.

28 SÖNMEZ, 182.

Erebî	Kurdiya Wê	Erebî	Kurdiya Wê
Şehîh	Durust	Durr	Încî
Tekellum	Axaftin	Teellum	Pê êşandin
Lîqa	Hevûdin dîtin	Welakîn	Lê belê
Fîlheqîqet	Bi rastî	Lasiyyema	Bi taybetî
Ewraq û eşcar	Pel û dar	Fîraq	Cudayî
Îhtiraq	Şewitandin	Weşlet	Gîhandina hevûdin

Hinek nimûne ji ravekên Erebi yên ku Şêx Muşerref di helbestên xwe yên Kurdî da bi kar anîne.

Erebî	Kurdiya Wê
Nef'e tekellüm	Fayde ye axaftin
Mehellê 'ewn û hem neşrê	Cihê alîkarî û serkeftinê
Serrafê qulûban	Pisporê dilan
Deffa'ê kurûban	Tunekirinê derdan
Narê cehîm	Agirê dojhê

Hinek nimûne ji malikên Erebi ku di nava helbestan da derbas dibin:

Leke'l-hemdu îlahî we's-şelatu
'Ela zatî lehu kemulet şifatu²⁹

We şelle'l-lahu 'ela xeyrî'l-beraya
Fe mîn enwarîhî qed ðae 'urfe³⁰

We alî şumme eşhabu'l-mezaya
We men mîn hîzbîhî qed cae 'urfe³¹

Îlahî qed teheyyertu we 'en geyrîke rece'tu
Bîke emrî tefewweđtu fe xuz **mîm** ma me'el**fa**³²

Eberre'n-nase fî'l-qewlî
We muncîhîm lede'l-hewlî
We îns'el 'enî'l-fedlî
Fe haza leyletu'l-qedrî³³
Yunacî'l-lahe fî'l-ğeybî
We ma fî zake mîn reybi
Se'a 'edwen île's-şîbî

Lî xewffî'l-lahî we'z-ze'rî³⁴

29 SÖNMEZ, 231.

30 SÖNMEZ, 179.

31 SÖNMEZ, 179.

32 SÖNMEZ, 205.

33 SÖNMEZ, 256.

34 SÖNMEZ, 257.

Şêx Muşerrefêb Xinûkî, di bikaranîna terza mulemmê da xwe weke pisporek nîşan dide. Hinek caran risteya Erebi, di dawiya malikê da, hinek caran di navenda malikê da, hinek caran di serê malikê da û hinek caran jî di herdu risteyên dawiyê da bikar tîne. Ev yeka hanê di nimûneyên jêr da bi awayekî zelal têne xuyakirin.

Mîne'l-lahî, île'l-lahî; me'e'l-lahî, we fî'l-lahî
Feya lî'l-lahî mîn ze'l-halî ya reb çi lezzet bû³⁵

Ya Eba Selman Suleyman ey bira û ey çira
Bo çi mektûban birê nakî ji bo dostan çira
Hel tera innî erakum qeble mewtî hel tera

Yan evan derd û geman dê bibne qebrê bi xwe ra
Ah ser û patêk helan ji vê firqetê ah firqetê³⁶

Eya Şêxê 'îraqî min tu yî ruħ
Tu yî ruħ û rewan Şêxê 'îraqî
Îleykum eştekî we'l-qelbu mecruh
Bînarî'l-hubbî bu'dî we'f-tîraqî³⁷

Qelbê ehlê dilan û çeyera ehlê dinî
Quwweta wî ji şehînahê resûlê medenî
Ruhniya qelb û ciger sani'ê burdê yemeni
Înnehu'l-quṭbu bîhî'r-rîbḥu fe mînhu'ixtenem³⁸

Weke li jorê jî derbasbû, di helbestên Xinûkî yên Kurdî da, unsûrên Erebi gelek zêde ne. Bo nimûne, me li jêrê çend mînak ji bo terkîb û hevokên Erebi û Kurdiya wan jî li hember wan dan.

Terkîb û Hevokên Erebi	Kurdiya Wan
Derd û gem û huzn û cefa ¹	Derd û xem û xemgînî û êş
Def'a gem û huzn û teillum ²	Defkirina xem û xemgînî û pê êşandin
Keza al we eşhab cemî'en ³	Keza malbat û hevalên wî bi tevahî
Ehlen we sehlen ⁴	Bi xêr û xweşî hatî
Huwe 'Uşmanu mîne'l-hîlmî 'Eliyyu'ş-şiyem ⁵	Ew Osman e xûyê rûnermiyeke mezin e.

3.1.3. Unsûrên Farisî

Şêx Muşerref, di helbestên xwe da di bin tesîra zimanê Farisî da jî maye. Wî, peyvên Farisî bi-kar anîne, lê gelek hindik. Li jêrê ji hinek peyvên ku wî di helbestên xwe yên Kurdî da bi kar anîne, weke nimûne hatine nîşandan.

35 SÖNMEZ, 196.

36 SÖNMEZ, 280.

37 SÖNMEZ, 246.

38 SÖNMEZ, 249.

Peyva Farisî	Kurdiya Wê	Peyva Farisî	Kurdiya Wê
Naşehîh	Nedurust	Dibosim	Paçî dikim
Nalezîz	Bêtahm	Mewlayê ma	Mewlayê Me
Bûsedar	Ramûsanvan	Bîm	Tirs
Xer	Ker	Xûb	Xweşik
Destê ma	Destê me	Nemî ayed	Nayê

3.1.4. Mexlesa Wî

Di edebiyata klasîk da weke kevneşopiyekê, helbestvan di helbestên xwe da gelek caran navên xwe yên rasteqînî bikar naînin, di dewsa navên xwe da ji xwe ra mexlesan bi kar tînin. Weke mînak; di edebiyata Kurdî da Melayê Cizîrî mexlesa “Nîşanî û Mela” zêdetir bi kar anîye û Feqîyê Teyran jî “Mîm Hê û Feqî” bikar anîye.

Em dema li dîwana Şêx Muşerref mêze dikin, dibînin ku wî jî ev kevneşopiya edebiyata klasîk bikar anîye û di helbestên xwe yên Kurdî da ji xwe ra mexlesa “Mîm Fa” û hinek caran jî mexlesa “Muşerref” bi kar anîye. Weke nimûne:

Îlahî bike meskenê **Mîm Fa**
Ewî bağê pir lezzet û hem şefa³⁹

Ya îlahî **mîm** û **fa** ye
Yê ji xelqê bêrica ye
Heviya zatê te maye
Pê ve ez hêviya hebîbim⁴⁰

Ey **Muşerref** bes bibêj yeksane lew kurt û dirêj
Yê ku zana bî li nik wî weke yekin lew tîşt û teşt⁴¹
Ey **Muşerref** beske xaran were rahet rûne tu
Qore hespê te xelas nake ewê deşta ‘ezîm⁴²

Di malikeke Erebî da jî Şêx Muşerref mexlesa “**mîm fa**” yê bikar tîne.

Îlahî qed teheyyertu we ‘en geyrîke recce‘tu
Bîke emrî tefewweqtu fe xuz **mîm** ma me‘el **fa**⁴³ (X: 6/9)

3.1.5. Edîbên Ku Li Ser Tesîr Kirine

Şêx Muşerrefê Xinûkî, di helbestên xwe da herî zêde di bin tesîra Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî, Mela Xelîlê Sêrtî û Seyîd Elî Findikî da maye û ji wan sûd wergirtiye. Li jêrê em dê li ser wan helbestvanên ku li ser Şêx Muşerrefê Xinûkî bûne xwedî bandor, bisekinin.

39 SÖNMEZ, 220.

40 SÖNMEZ, 248.

41 SÖNMEZ, 197.

42 SÖNMEZ, 164.

43 SÖNMEZ, 204.

3.1.5.1. Melayê Cizîrî

Bandora Melayê Cizîrî him ji aliyê ziman va him jî ji aliyê naverokê va li ser Şêx Muşerref gelek zêde çêbûye. Weke mînak, helbesta Şêx Muşerrefya bi navê “Derdê Bêderman Fîraq e” dişibihe helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê “Bi Narê Fîrquetê Şohtim”. Ji aliyê naverokê va zêde di bin bandora helbesta Cizîrî da maye, lê ji aliyê lefzî va riste newekhev in. Çarîna serî û ya dawiyê ya helbesta Cizîrî û ya Xinûkî evha ne:

Helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê “Narê Fîrquetê Şohtim” benda serî û ya dawiyê.

Bi narê fîrquetê şoht im
Ji ferqê heta ser pê da
Xedenga xefletê nûht in
Ji berqa lami'a tê da⁴⁴
Mela bêqameta yekta
Qiyamet min çehvan dî
Fîrquetê rûsiyan bin te
Ji min canê şîrîn cê da⁴⁵

Helbesta Şêx Muşerrefê Xinûkî ya bi navê “Derdê Bêderman Fîraq e” benda serî û ya dawiyê.

Derdê bêderman fîraq e
Ew bi mişlê ihtîraq e
Ew didit xelqê filaq e
Raşetî vê ra fena ye⁴⁶

Her kesê dîtî bi şewket
Ew dizanî ew we naket
Heta ser tilyan bi zer ket
Yek ji wan jî mim fa ye⁴⁷

3.1.5.2. Ehmedê Xanî

Şêx Muşerrefê Xinûkî gelek zêde di bin tesîra Ehmedê Xanî da maye û hinek caran jî rasterast bi helbesta Xanî dest bi helbestên xwe kiriye. Weke nimûne di xezela xwe ya bi navê “Di Fesla Nûbiharê” da bi vê malika ku di Nûbihara Piçûkan da derbas dibe destpê dike:

Di fesla nûbiharê da digel dîlber biçim geştê
Ji ew xweştir ‘umur nayê li min hal qewî xweş tê⁴⁸

Şêx Muşerrefê Xinûkî, bi taybetî di bin bandora berhema Ehmedê Xanî ya bi navê “Nûbihara Piçûkan” da maye. Ehmedê Xanî di berhema xwe da di serê her beşê da weke şîretê, gotinek gotiye. Xinûkî jî di serê helbestên xwe yê Kurdî da bi navê “Gûz û Miwîj” beşek nivîsandîye û têda şîretan li xwendekaran dike. Dema mirov vê beşê dixwîne, dibêje her wekî ku ez Nûbihara Piçûkan dixwînim:

44 Mela Ehmedê Zivingî, *Gerdeniya Gewherî Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, (Amadekarî û Wergera ji Erebî: Emîn Narozî), Weş., Avesta, Çapa 1ê, 2013 İstanbul, r. 123

45 Mela Ehmedê Zivingî, r. 139.

46 SÖNMEZ, 238.

47 SÖNMEZ, 239.

48 Ehmedê Xanî, *Nûbar*, (Berhevkar, Zeynelabîdîn Kaya), Weşanên Roja Nû, Stockholm 1986, r. 31; SÖNMEZ, 207.

Di serê beşa yekem da Ehmedê Xanî evha dibêje:

Heta tu dewr û dersan nekî tekrar û mesrûf
Di dinyayê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf⁴⁹

Şêx Muşerrefê Xinûkî di serê beşa “Gûz û Miwîj”an da evha dibêje:

Bixûnin hûn nekin teqşîr û sistî
Emanet se'î û teşîl û durustî⁵⁰

Bixûnin hûn di havîn û zivistan
Nebî çêbî ji we yek roj û westan⁵¹

Bi dîqqet hûn bikin daim mişal e
Muşale malekî qet bêzewal e⁵²

3.1.5.3. Melayê Bateyî

Melayê Bateyî, helbesta xwe ya bi navê “Ya Îlahî Ez Xerîbim” li ser xerîbî û xurbetiyê nivîsan-
diye û her weha Şêx Muşerref jî bi rengê Melayê Bateyî û bi heman navê, helbestek nivîsandiye.

Ya îlahî ez gêrîbim
Daima her dilkebîb im
Bêhebîb û bêtebîbim
Mam dinav qewmê xerîb⁵³

Şêx Muşerrefê Xinûkî jî di qesîdeya xwe ya bi navê “Ya Îlahî Ez Xerîbim” da evha dibêje:

Ya îlahî ez gêrîbim
Bênewa me bêdelîl im
Ya îlahî ez 'elîlim
Bêdewa me bêtebîbim⁵⁴

Hemdê bêhed bo Xudayê 'alemîn
Ew Xudayê daye me dînê mubîn⁵⁵

Şêx Muşerrefê Xinûkî jî di qesîdeya xwe ya bi navê “Ey Muzeffer Ey 'Ezîz Ey Çîçeka 'Ebbasiyan”
da evha dibêje:

Hemdê bê hed bo Xudayê bêzewal û bêfena
Malikê her nî'metan û mu'tiyê her qenciyan⁵⁶

49 Ehmedê Xanî, r. 9.

50 SÖNMEZ, 211.

51 SÖNMEZ, 211.

52 SÖNMEZ, 211.

53 M. Xalid Sadîni, *Mela Huseynê Bateyî- (Jiyan, Berhem û Helbestên Wî)*, Weş. Nûbiharê, Çapa 3yan, İstanbul 2013, r. 68.

54 SÖNMEZ, 247.

55 Melayê Bateyî, *Mewlûd*, Amadekar Huseyn Şemrexî, Weş. Nûbiharê, Çapa 2yan, İstanbul 2012 r. 9.

56 SÖNMEZ, 192.

3.1.5.4. Seyîd Eliyê Findikî

Şêx Muşerref li ser şêxê terîqeta xwe bi navê “Gelek Îro Birîndarim” û “Gelî Berwariyan Beskin” du helbest nivîsandine û Seyîd Eliyê Findikî jî bi navê “Meded Seyda Meded Seyda” helbestek nivîsandîye. Li xwarê, me jî helbesta Findikî û Xinûkî çarîna yekemîn daye. Findikî evha dibêje:

Meded Seyda meded Seyda
Mi etrafê dinê tek da
Yekî wek te nebû peyda
Meded Seyda meded Seyda⁵⁷

Helbesta Şêx Muşerrefê Xinûkî ya bi navê “Gelek Îro Birîndarim” jî evha destpê dîke:

Gelek îro birîndarim
Medet ya Şahê Erbîlê
Gelek îro gunehkarim
Medet ya şahê Erbîlê⁵⁸

Helbesta Şêx Muşerrefê Xinûkî ya bi navê “Gelî Berwariyan Beskin” jî evha destpê dîke:

Gelî Berwariyan beskin
Bikin tewbê ji îsyanan
Bi hawar û ji dil bejin
Meded şêx Es'edê Sanî⁵⁹

4. MÎNAK JI HELBESTÊN ŞÊX MUŞERREFÊ XINÛKÎ

Kitêba Gûz û Miwîj⁶⁰

Gelî feqyan gelî feqyan nezer kin
Heçî bêjim bizanin hem jiber kin

Çikû ez bo we tehqîqa evinim
Muhiîbbek şadiqim hem gemrevînim

Kelamê min xweş û pir nazdar e
Şirîn e taze ye wek nûbihar e

Ji bo qeṭ'a xerabî şîrê tîj e
Wekî navê xwe ye gûz û miwîj e

Fesla Tehşîlê⁶¹

Bixûnin hûn nekin teqşîr û sistî
Emanet se'î û teşîl û durustî

57 Seyîd Elî Findikî, *Dîwana*, Amadekar, Selman Dilovan-Huseyn Şemrexî, Çapa 7an, İstanbul 2014, 83.

58 SÖNMEZ, 242.

59 SÖNMEZ, 260.

60 SÖNMEZ, 242.

61 SÖNMEZ, 211-212.

Durustî lefzekî kurt û dirêj e
Kesê ku ew durust nabî qirêj e

Bixûnin hûn di havîn û zivistan
Nebî çêbî ji we yek roj û westan

Kesê xwenda muheqqeq her emîr e
Nexwenda her wekî pîvaz û sîr e

Bi dîqqet hûn bikin daim mişal e
Muşale malekî qet bêzewal e

Ji metnan qet nebî lefzek jibîr kin
Xwe destvala û bêmal û feqîr kin

Nivîsandin qe nahêlî ku xwenda
Ji 'ilmê xwe biket yek lefzê winda

Ji 'ilm ra qelem la şekke nîv e
Ji bona her kesê xet zêr û zîv e

Feşla Qedrê Seyda⁶²

Ji bo seyda muheqqeq ferz e îkram
Kesê ku nake îkram naxwe în'am

Ji seyda ger dixwazî îstifade
Divêtin tu bikî bo înqiyade

Ji seyda ra kesê nakit îta'e
Qe nabîni di dinya intifa'e

Eger jê ra muşî' nabî bizane
Ku seydayê te ew nefsa nezane

Ji bo wî zahir û başin evîn be
Kesê ku ew nevê jê ra nevîn be

Îmamê me Elî dêjî efendim
Li her erdê ji bo ustadî 'ebdim

Yekî got Ey Sikender bo çî daim
Dikî teqdîm li ser babê xwe 'alim

Cewab da faida bab fena ye
Welakin faida 'alim beqa ye

62 SÖNMEZ, 212.

Fesla Mu'ameleta Hevalan⁶³

Bi hev ra xweş biborînin bi şahî
Bixûnin hûn bi meqşûda îlahî

Bihurmet bin ji bona hev dewamî
Hemî pêk ra ji hev ra kin gulamî

Emanet sed emanet sed emanet
Ji bona hev bikin daim şîyanet

Xuşûşen yê ku lefzek zêde xwendî
Hemî hev ra ji bo bêjin efendî

Hemî hûn eskerê xaşê îlah in
Gulam û xadimê wî barigah in

Eger ku hûn ji bona hev nebaş bin
Ji dergeh dê li paş bin bê me'aş bin

Nebî carek di dinyaê ku şer kin
Heta saqin fihêtkar û zerer kin

Nebêjin ratiba min zêde dûr e
Weya ev xizmeta hanê bîzor e

Nikarim ez hero hucrê bimal im
Li mala xwe 'ezîz û hem delal im

Kubar im min ji şalê xwe fihêt e
Binêre îşlikê min şubhê pêt e

Feşla Exlaq⁶⁴

Nebî çavê we daim bî li kevçik
Weya şalê heşîn û ya nepirçik

Cil û pirçik ji exlaqê jinan e
Biha nakit kesê metnê wî nan e

Ji bo feqiyan civat û hem 'elaiq
Di gel geyrî feqan qet nîne laiq

Di nava gund herin meşyek giranî
Li rast û çep nezer 'eyb e tu zanî

63 SÖNMEZ, 213-214.

64 SÖNMEZ, 215.

Muheqqeq pir kenîn û dengbilindî
Munafî ne ji bona 'eqilmendî

Cihan paqij bikin çendî bi karan
Di hucran qirş û qal wek 'eyb û 'aran

Gelî Feqyan⁶⁵

Gelî feqyan gelî cem'a şîrînan
Bi wê derman dikim her dem birînan

Çira hûnin di dîwana evînan
Bi min mehbûbtirin ji mal û defînan

Bi we şahî dibit qelbê hezînan
Dikim gohrê we Şîrînan û Zînan

Emanet metin û tekrar û mutale
Ji we ra ewlatirin ji hesp û mehînan

Bihev ra xweş biborînin bihev ra
Bixun qend û nebat û hingivînan

Welê çend rojekan hûn min 'efûkin
Nekin behsê ji dal û ra û sînan

Xatime⁶⁶

Îlahî tu min û feqyan Îlahî
Hîmayet kî ji ef'alê menahî

Me şîrîn kî bi wan ewşafê şîrîn
Gelek muhtac û ne 'ilac û feqîrin

Ji wî behra ku jê rihtî bi qencan
Bike îhsan ji bo me yek du fincan

Şelat û hem selam hingî hîrûfan
Li pêxember di gel şehib û mirovan

ENCAM

Şêx Muşerrefê Xinûkî di serê sedsala XXan da hatiye dinyayê û di serê sedsala XXIan da wefat kiriye. Xinûkî li pişt xwe gelek berhemên watedar hiştine û bi taybetî jî dîwana wî ya bi çar zimanî ji bo Edebiyata Kurdî ya Klasîk gelek muhim e, lê belê heta vê demê zêde nehatiye naskirin. Me

65 SÖNMEZ, 216.

66 SÖNMEZ, 217.

xwest ku em li ser vê berhemê bixebitin û bala lêkolîner û xoşewîstên edebiyatê bikişînin serê. Di vê xebatê da em bi tenê li ser helbestên Şêx Muşerrefê Xinûkî yên Kurmancî sekinîne û me vekolaye. Di xebata xwe da me transkirîpsiyona helbestan çêkiriye, ji aliyê ruxsarî û naverokê va tehlîla wan çêkiriye. Piştî vekolîna me ya li ser helbestên Xinûkî yên Kurdî em gihêştin van encamên jêrên:

Şêx Muşerref di sala 1926an da hatiye dinyayê û di sala 2008an da jî wefat kiriye. Seyda li pişt xwe gelek berhem hiştine, lê heta vê gavê berhemên wî bi awayekî rêkûpêk nehatine çapkirin û bi awayekî desxet di destê malbata wî da mane.

Xinûkî helbestên xwe bi tevahî di dîwaneke serbixwe da berhev nekirîyne û desxetên xwe li cem xwe veneşartîye. Hinek helbestên wî ji aliyê heval û dostên wî va hatine berhevkirin. Hetanî vê gavê di destên me da du nusxeyên dîwanê hene û ev her du nusxe jî di bin qontrola muellîfî ra hatine derbaskirin. Gelek helbestên wî jî winda bûne.

Dîwan bi çar zimanan, yanê bi Erebi, Farisî, Kurdî û Tirkî hatiye nivîsandine. Helbestên Kurdî bi tevahî 78 lib in û cureyên wan jî qesîde, mesnewî, xezel, murebbe, muxemmes û yekmalik in.

Naveroka helbestan bi piranî tesewuf, eşqa îlahî, nesîhetên di der bareyî exlaq û xwendinê da ne.

Seyda kevneşopiya edebiyata klasîk berdewam kiriye û di helbestên xwe da gelek “mezmûn” bi kar anîye.

Di nav helbestan da misra an jî malikên bi Erebi yan jî bi Farisî hene. Ev jî nîşan dide ku Şêx çawa di warê zimanê Kurdî da pispore her wisa di zimanê Erebi û Farisî da jî pispore.

Haya muellîfî ji edebiyata Kurdî heye û Dîwana Melayê Cizîrî, helbestên Feqiyê Teyran, berhemên Ehmedê Xanî, Nehcu'l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî û Dîwana Seyît Elî Findikî xwendiyê. Lewra mirov dema helbestên wî dixwîne û dinirxîne tesîra wan şairên ku navên wan derbas bûn dibîne.

Xinûkî helbestên xwe bi kêşeya erûzê nivîsandiye û di bi kar anîna qalibên erûzê da serkeftî ye lê di hinek helbestan da jî di kêşa erûzê da tevlihevî heye.

Şêx Muşerref di warê wergerê da jî gelek serkeftî ye, lewra wî helbesteke Mewlana Xalidê Şehrezorî wergerandiye Kurdî. Mirov dema vê wergerê dixwîne qet bêhna wergerê jê nayê.

Di helbestên xwe da ji bo feqiyên gelek nesîhetan dike û dixwaze bi rêya helbestê wan teşwîqê xwendinê bike.

CAVKANÎ

Adak, Abdurrahman, “Edîbê Mezin Şêx Muşerrefê Xunûkî Çû Rehma Xwedê”, *Nûbihar*, h. 104, 2008.

Adnan, Demircan, *İhsan Sureyya Sırma, Pervariden Parise*, Weş. Beyan, İstanbul 2018.

Burhanettin Duran, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XIX. Dönem (1991-1995)*, TBMM Kültür Sanat Kurulu Yayınları, No: 15, (2012), I, 115.

Ebdulkerim Muhammed el-Muderrîs, *Ulemauna fî xîzmetî'l-îlîm ve'd-dîn*, (nşr. Muhammed Alî el-Qeredaxî, Bexdad 1983, Daru'l-Hurriye.

Ehmedê Xanî, *Nûbar*, (Berhevkar, Zeynelabîdîn Kaya), Weşanên Roja Nû, Stockholm 1986.

٣

نى ژنورا ته منور بونه اف روژ وهیفت
 فى الحقیقت هرتوى رونا هیا رونا هیان
 نى ژنه موجود بونه فى الحقیقت هروکون
 هم ژنه بهنا خوگرتن مسک و بسک حوریا ن
 حضرة آدم زجته درکتوى چاره بو
 یا محمد وى بلندگوت حق گرانده ژانسیان
 هم بهنا نه ژطوفان حضرة نوح بو خلاص
 هم بهنه ژاگر خلاص بو اورئیس انبیان
 حضرة یوسف ژنه او حسن بی حد گرتو
 حضرة موسی ژنه بو خراسا نیلیان
 حضرة ایوب بنه حق دا ژبو وى عافیة
 حضرة عیسی بنه او بو مسیح بی زیان
 هم مدینا نه ژبرا خلفان مقصود بو
 دکرت قصدا وى جبریل و هم روحانیان
 صد وکی وئیس القرانی کول درگاه تنه

Nusxeya Mela Xidir Heşerî Rûpela

هذه بعض قصائد الأستاذ الأكبر الشيخ مشرف
 قدس الله أسرار العلية وأفاض على العالمين أنوار
 وبلغوا الوهبة آمين
 لَسْمَلِ اللَّهِ الْخَيْرِ الرَّحِيمِ
 یا رسول الله توکی مقصود ژ خجا حاجیان
 یا رسول الله توی حق درگه محتاجیان
 هر دکت قصدا ته ی گنه مزین بی حد کری
 هر توی یا سید عالم هوا را عاصیان
 هر کسی غمگین و محزون دل کلوه دل تری
 وقت کو بگری رکا با ته دگهته نشاهیان
 هر کسی دنیا زین لى طنک بوی بی حد اگر
 او بکت قصدا ته دی فى الحاضر و طنگیان
 او فقیر دست فالای دلیل و چاره ب
 دی دوا ته هسک بگری ای تویرا قنجیان
 بی کو دل صوهقی ژ تهنان دی بکت قصدا ته او
 لوتوی سرکهن بی بشهینه ژبوسر کهنیان

Yekem Nusxeya Mela Xidir Heşerî Rûpela
Duyem

نى ژنورا ته منور بونه اف روژ وهیفت
 فى الحقیقت هرتوى رونا هیا رونا هیان
 نى ژنه مجرد بونه فى الحقیقت هروکون
 هم نه بهنا خوگرتن مسک بسک حوریا ن
 حضرة آدم زجته درکتوى چاره بو
 یا محمد وى بلندگوت حرکانه ژانسیان
 هم بهنا نه ژطوفان حضرة نوح بو خلاص
 هم بهنه ژاگر خلاص بو اورئیس انبیان
 حضرة یوسف ژنه او حسن بی حد گرتو
 حضرة موسی ژنه بو خراسا نیلیان
 حضرة ایوب بنه حق دا ژبو وى عافیة
 حضرة عیسی بنه او بو مسیح بی زیان و
 هم مدینا نه ژبرا خلفان مقصود بو
 دکرت قصدا وى جبریل و هم روحانیان

Nusxeya Mela Xidir Heşerî Rûpela Sisêyan

صد وکی وئیس القرانی کول درگاه تنه
 بوسه داروی درینه نغشی و گیلان
 گردن جه بو لیکر وان وى دمی چه بی
 وهنه لگرتن آیا بینا هیا بینا هیان
 پشت سرت العالمین مدح نه کوئی در قدیم
 دی چه بیژن حادنان بی زبان و بی بیان
 ذریاته ذریک پاک و تمیز و طاهره
 هر بوان رحم دکت خالف لانس و جیان
 جمله اصحاب نه حقاً همدات امتن
 پر بال و روح جهاد کروان شهید و غازیان
 خاصه صدیق اکبر وى شه صاحب هذ
 حضرة فاروق فجاج عراق و شامیان
 جامع قرآن ذی النورین پر فضل و حیا
 حضرة کزاره وى سرعکر ایمانیان

Nusxeya Mela Xidir Heşerî Rûpela Çarem

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 83-103

WERGERA JI TIRKÎ BO KURDÎ Û BIKARANÎNA HIN PEYV Û QALIBÊN GIRÎNG ÊN KURDÎ DI WERGERÊ DE

Zafer AÇAR

KURTE

Wergere yek ji girîngtirîn çalakîyên însanan e ku bi xêra wergerê ji zimanekî bo zimanê din agahî tîn guheztin bi mebestên cuda. Ji bo ku mantiqê zimanan carna wekî hev an jî nêzî hev û carna jî dûrî hev in bi rêya wergerê digel agahiyên pêdivî çand û şaristaniya civakan bi rêya zimanê wan tîn hînbûn.

Wergera ji Tirkî bo Kurdî, xusûsen jî sedsala dawî, her di jiyana kurdan de bûye ku îro wekî babeteke sereke ya qise û gengeşiyana e. Ji bo ku wergereke baş bê kirin, bi taybetî jî di hevokên kompleks û yê dirêj de; navdêrandinên Tirkî, daçek û gihanekên wê divê baş bê zanîn û berdêlên wan ên Kurdî divê rast bîn bikaranîn.

Dema ji Tirkî bo Kurdî wergere hat kirin, çî di axaftinê çî jî di nivîsandinê de be li gorî hevok an jî îfadeyan divê berdêlê wan ên Kurdî lê werin. Armanca vê xebatê ew e ku nimûneyên wergera hin hevok û qalibên ji Tirkî bo Kurdî pêşkeş bike. Dîsa digel hin nimûneyên devokî, lêkernav, hin daçek, gihanek û peyvên alîkar ên Kurdî di wergerandina ji Tirkî bo Kurdî de nîşan bide û bi van nimûneyan têkariya vê biwarê bike.

Ev xebat serî de bi kurtasî çî dide pênaseya wergerê, hin xusûsiyetên herdu zimanên Kurdî û Tirkî, paşê jî hin hevok û qalibên nimûne yê Tirkî û beramberî wan ên Kurdî pêşkeş dike. Divê ev jî bê gotin ku hin nimûneyên ji bo wergerê hatine bijartin ji berhemên muxtelîf hatine wergirtin.

Peyvên Sereke: Wergera ji Tirkî bo Kurdî, Hevokên Kompleks, Gihanek, Peyvên Alîkar

83

Article Types / Makale Türü:
Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 30.04.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 30.04.2020
Dr., (MEB), zafer13acar65@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5323-95313
DOI: 10.5281/zenodo.3895077

Atf: Açar, Z. (2020). "Wergera ji Tirkî bo Kurdî û Bikaranîna Hin Peyv û Qalibên Girîng ên Kurdî di Wergerê de". Kurdiyat, 1, 83-103
Citation: Açar, Z. (2020). "Translation From Turkish to Kurdish and Using Some Kurdish Words and Phrases in Translation". Kurdiyat, 1, 83-103

Türkçeden Kürtçeye Çeviri ve Bazı Kürtçe Söz ve Kalıpların Çeviride Kullanımı

ÖZET

Çeviri farklı amaçlarla bir dilden başka bir dile bilgi aktarımına olanak sağlayan en önemli insan etkinliklerinden biridir. Dillerin mantığı bazı durumlarda aynı veya benzer olmakta, bazen birbirine yakın özelliklere sahipken bazen de farklı olabildiği için çeviri eylemi sayesinde, bir dilden başka bir dile gerekli bilgilerin aktarılmasıyla beraber toplumların sahip olduğu kültür ve medeniyet de bu yolla öğrenilebilmektedir.

Türkçeden Kürtçeye çeviri, özellikle de son yüzyılda, her zaman Kürtlerin hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur ve bugün önemli bir tartışma konusudur. İyi bir çeviri için özellikle de kompleks ve uzun cümlelerde Türkçedeki fiilimsiler, edat ve bağlaçların iyi bilinmesi ve Kürtçedeki karşılıklarının doğru konulması lazımdır.

İster yazılı olsun ister sözlü olsun, Türkçeden Kürtçeye çeviri yapıldığı zaman, çevirilen cümle ve ifadelerle göre Kürtçe karşılıklarının uygun olması lazımdır. Bu çalışmanın amacı bu cümle ve ifadelerden örnekler sunmak, kimi şivesel örnekleriyle beraber Kürtçedeki bazı fiilimsi, edat, bağlaç ve yardımcı kelimelerle Türkçeden Kürtçeye çeviriyi örneklendirerek bu alana katkıda bulunmaktır.

Bu çalışma öncelikle; kısaca çevirinin tanımına, Kürtçe ve Türkçenin bazı dilsel özelliklerine yer vermekte, daha sonra Kürtçe karşılıklarıyla beraber bazı örnek Türkçe cümle ve kalıpları sunmaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu çalışmada kullanılmış olan örnek bazı cümle ve kalıplar muhtelif eserlerden seçilmiş ve örneklendirme yapmak amacıyla kullanılmışlardır.

Anahtar Sözcükler: Türkçeden Kürtçeye Çeviri, Kompleks Cümleler, Bağlaç, Yardımcı Sözcükler

Translation From Turkish to Kurdish and Using Some Kurdish Words and Phrases in Translation

ABSTRACT

The translation is one of the most important human activities that enables the transfer of information from one language to another for different purposes. Because the logic of languages can sometimes be the same, sometimes close or different, thanks to translation, the culture and civilization of the societies together with the necessary information can be learned in this way.

Translation from Turkish to Kurdish, especially in the last century, became inseparable part of the lives of the Kurds' and it is a important debate in our present day. It is essential to know gerundials, prepositions and conjunctions in Turkish well, especially in the long and complex sentences, and use their meanings in Kurdish for a good translation.

When translating from Turkish to Kurdish, whether writing or verbal, according to translated sentence and expression, their Kurdish equivalents must be appropriate. The aim of this study is to provide examples from these sentences and expressions, and to contribute to this field by exemplifying the translation from Turkish to Kurdish with some phrasal, prepositions, conjunctions, and auxiliary word in Kurdish along with some examples.

This study is primarily; briefly, it contains the definition of translation, some linguistic features of Kurdish and Turkish, and then offers some examples of Turkish sentences and patterns with their Kurdish equivalents. It is also worth noting that some sentences and patterns used in this study were selected from various works and used for sampling purposes.

Keywords: Turkish to Kurdish Translation, Complex Sentences, Conjunction, Auxiliary Words

DESTPÊK

Werger bi pênaseyeke basît, wergerandina metnekê ji zimanekî bo zimanekî din e. Wekî ku Newmark jî dibêje werger “piranî her gav tam ne wisa be jî, veguheztina wateya metnekê bo zimanekî din e ya ku nivîskar wê dixwaze”.¹ Wergêr çî bi devkî çî jî bi nivîskî be, dema metnekê ji zimanekî vediguhêze zimanekî din ew karê wergerandinê dike. Karê wergerê bi çend cureyan tê kirin ku Jacobson vî wekî; nav-zimanî (intralingual), navbera zimanan (interlingual) û nav-nîşanekan (intersemiotic) dike sê kategoriyan². Xebata me, ji van cureyan têkilî wergera navbera zimanan e; wergera ji zimanê Tirkî bo zimanê Kurdî.

Eslê peyva *wergêr* digihêje ferhengeke Siryanî ya berî mîladê 4000 salan³ ku ew paşê dikeve zimanên din jî. Însanan ji ber kar û ihtiyacên xwe ji demên berê vir de hem bi devkî hem jî bi nivîskî werger kirine ku îro werger êdî wekî dîsîplîn û zanistekî derketiye der. Di dîroka mirovahiyê de karên brokratik ên dewletê, pêşketinên zanistî, rasthatinên çand û şaristaniyên nû, rê ji wergerê re vekirine. Di alema Îslamê de metnên ji yewnanî û latînî hatine wergerandin, li Rojava wergera Încîlê bo almanî guherînên muhîm deranîne.

Di Kurdî de wergerandin digihêje heta sedsala 18an ku ew jî zêdetir bi xebatên kurdolojiyê re eleqedar e. Cara pêşîn kitêba ku ji zimanekî din bo Kurdî hatiye wergerandin Încîlek e ku ew bi elifbêya ermenî di sala 1856an de li Stenbolê hatiye belavkirin û ji aliyê waîz Stephan ve li Diyarbekirê bo Kurdî hatiye wergerandin.⁴ Piştî vê wergera Şerefnameyê ji farisî bo Kurdî ji aliyê Mela Mehmûdê Bazidî ve hat kirin û wergerandina metnên nivîskî her berdewam kir.

Di sedsala 20an de, jiyana kurdan wekî jiyaneke duzimanî yan jî pirzimanî bû ku vê rewşê digel aliyên xwe yê erênî; ‘hînbûna zimanekî din, kardîtin, pirçandî û ww.’ aliyên xwe yê nerênî ve jî xwe nîşan kir ku kurdan mihtacî ziman û çandê din kir. Li Bakurê Kurdistanê Kurd geh bi rêya cîranên xwe yê Tirk geh bi rêya mekteb û sazîyên fermî geh jî bi rêya -van demên dawî- teknolojiyên wek; radyo, telefon, televîzyon û înternetê; bêgav hînî Tirkî bûn.

Li Tirkiyeyê hînkirina zimanê Tirkî girîngtirîn kar e di dibistanên dewletê de ku em ji bo hînkirina zimanekî biyanî nikarin eynî tiştî bêjin. Ji bo ku Tirkî baş bê fêrkirin ji kreşan heta zanîngehê Tirkî mecbûrî ye û di dibistana seretayî de jî; ji pola yekem heta ya çarem heftiyê de heşt saet e ku heta berî çend salan jî ew heftê de duwazde saet bû. Herwiha zimanê vegotina dersan jî, ji bilî hin dibistanên taybet, hin dersên biyanî û hinên bijartî yekser Tirkî ye.

Ji ber ku du zimanên cuda ne kurdan gelek çaran axaftina xwe ya Kurdî ji bo ku heval û derdora wan ên Tirk fêm bikin wergerandine Tirkî. Herwiha wan dema ji Tirkî fêm nekirine û mecbûr mane fêm bikin bi rêya wergêrekî/ê yan jî -eger kêma zêde wî zimanî zanibin- bi rêya şablona wergerê ya zêhna xwe xwestine wî zimanê biyanî fêm bikin ku ev rewş mijareke sosyopsîkolojîk e û ji sînor û babeta vê xebatê der e.⁵

Di wergera nivîskî de jî, kurdan ji Tirkî werger bo Kurdî kirine ku vê rewşê bandor li hizra Kurdî ya akademîk û rewşenbîrî kiriye. Ji ber xwendin û nivîsandina Tirkî û wergerandina ji Tirkî ye ku dema hinek Kurd zimanê xwe hîn bûne, gelek çaran li gorî qaîdeyên zimanê Tirkî werger kirine ku îro ev şaşîtî dibin babetên lêkolînan.

Berhema ewil a ku ji Tirkî bo Kurdî hatiye wergerandin, li gorî agahiyên berdest, helbesteke Mehmet Akif Ersoy e ku ji aliyê Modanî X. hatiye wergerandin û sala 1913an, di rojnameya Rojî Kurd de hatiye weşandin.⁶ Piştî hingê ji ber ku sîstem û sazûmana dewletê kurd û Kurdî li derve hîştine, rê li ber girtine û kurd mecbûrî Tirkî kirine, kurd bêgav mane berê xwe bidine hînbûn an jî

serwextbûna Tirkî. Di wergera Kurdî bo Tirkî de jî; di vê sedsala dawî de, bila çend dehsalên dawî ne têde be, kêr xebat hatine wergerandin.

Em ê di vê xebata xwe de hin hevokên Tirkî yên kurt, dirêj, yên dîyalogan, yên ku biwêj û gotinên pêşiyên di hewînê wergerînê Kurdî û balê bikişînê ser awayê wergerandina wan. Herwiha ji bo ku em berdêlên wan nîşan bidin em ê hin daçek û gihanekên Tirkî wergerînê Kurdî. Dîsa em ê nimûneyên hin daçek û gihanekên Kurdî û hin peyvên alîkar ên wekî gihanekan tên bikaranînê bidin. Lê berî ku em derbasî nimûneyên xwe bibin divê em pêşiyê diyar bikin ka em çima wegerê dikin, çawa dikin û zehmetiyên wê çi ne.

Wekî ku tê zanîn çî ji ber îhtiyacan be çî jî bi daxwazî be karê wergerê karekî girîng e û gelek fêdeyên wê hene di jiyana însan de. Bi xêra wergerê em ast û exlaqê medeniyetên din nas dikin. Çandên nêzik an dûr nas dikin. Bi awayekî din difikirin. Ji ber ku mantiqê zimanan cuda ne bi riya wergerê em dibin xwediyê mantiqên cuda û dikarin bi çavekî din binêrin. Bi rêya wergerê mirovahî bi hest, nêrîn û ramanên hev dihise; ji hev fêm dike. Zimanê gelan jî dîsa bi rêya wegerê şax dide.⁷

Îja, ji bo wergerê bê kirinê hin usûl û pêlik hene divê ew bêne şopandin. Dema wergerekê bê kirinê divê pêşî metna wergerê bê bijartin. Newmark, metnan wekî edebî-ne edebî dike çar tîpan; vegêrranî (narrative), danasînî (descriptive), metnên raberiyê (discussion) û yên diyalogê (dialogue).⁸ Cureya metnê girîng e çunkî li gorî cure û naveroka metnê rê û rêbaza wergerê dikare biguhere. Bo nimûne, wergera diyalogan li gorî metnên din bêtir serbest e û hemanên devokî dikarin zêdetir bêne bikaranînê di van metnan de.

Piştî ku metnê hat bijartin, ji bo wergereke baş bê kirinê divê bê zanîn ku hin şertên wergerê hene ku lêkolînerên vê biwarê ew nîşan kirine. Bo nimûne, Dolet hin prensîbên wergerê -wergera serbest- wiha rêz dike⁹:

Divê wergêr ji nivîsa nivîskar baş fêm bike, îfadeyên muxlaq rake.

Divê wergêr hem zimanê jêder hem jî zimanê armanc baş bizane ji bo ku îhtîşama zimên kêr neke.

Divê wergêr xwe ji wergera peyv bi peyv dûr bide.

Divê wergêr bikaranîna peyvên latînî¹⁰ û formên cuda dûr bisekine.

Divê wergêr peyvên bi gunçawî bi hev ve girê bide.

Herwiha ji bo wergereke hevta (equivalent) Nida hin qaîde rêz kirine ku ew jî wekî li jêr in:¹¹

Divê wateyekê bide

Divê rih û terzeke orjînal li ser hebe

Divê îfadeyê wê ya siruştî û hêsan hebe.

Divê bertekeke wekî ya metna orjînal bîne der.

Li ber ronayîya pêşniyarê li jor em dikarin bêjin metna ku em ê wergerînê divê em baş bixwînin. Eger metnê dirêj be em perçe perçe, paşê jî tewtî wergerînê. Dema me hevok wergerandinê em pêşiyê pêveber û bikera wê diyar bikin paşê em hevokê wergerînê. Dû re divê ji bilî hevokên

7 Ayhan Yıldız, *Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî -1*, 60.

8 Newmark, *A Textbook of Translation*, 13.

9 Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî -Li Ser Riyên Ji Wergernasiyê Ber Bi Kurdolojiyê Ve*, 9.

10 Mumkîne wê hingê qesta nivîskar; 'peyvên biyanî û yên nayên zanîn' bû.

11 Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî -Li Ser Riyên Ji Wergernasiyê Ber Bi Kurdolojiyê Ve*, 12-13.

kurt em hevokên dirêj bikarin saz bikin û qaîdeyê wan bizanibin. Herwiha ji bo wergera bikalîte divê em ji gîhanek, daçek, biwêj û gotinên pêşiyar baş sûd bigirin.

Li aliyekî din di karê wergerê de hin zehmetî hene. Wekî ku tê zanîn ji zimanekî bo zimanekî din wergera yekayek/peyv bi peyv ne mimkun e. Ji bo ku di navbera zimanan de hevtayîyeke tam tune, ev jî dîke ku di wergerê de hin pêzanîn û hêmanên çandî û civakî wînda bibin. Wisa tê ferzkirin ku peyvên hevta zêdetir di axaftina rojane de hene.¹²

Wergera axaftin û dîyalogan bi nîsbet ji wergera nivîsê rihettir e. Çunkî meydan û besta axaftinê ji ya nivîsê firehtir e. Di axaftin û dîyalogan de wergêr bêtir serbest e, dikare hin hêmanên deverî an jî devokî yê zimanê armanc di wergera xwe de bi kar bîne raber peyvên zimanê jêder. Lê zimanê nivîskî, sînorê wê diyarkirî, bi qayde û qalib e, loma karê wergêr hîn bi zehmet e.

Newmark behsa hevtayîya çandî, karîgerî û teswîrî dike û Bassnett jî çar cure hevtayîya wergerê ji Popoviç vediguhêze. Ev wekî; hevtayîya zimanzaneyî (di navbera zimanê jêder û yê armanc de wergera peyv bi peyv), hevtayîya rîsteyî (wekî hevtayîya hêmanên rêzimanî), hevtayîya şeweyî/stîlîstîk (wekî hevtayîya karîger a hêmanên zimanê jêder û yê armanc) û hevtayîya metnî (hevtayîya binyadî ya di metnê, wekî şeweyî û şekl).¹³

Eger li ser wergera nivîskî bê dewamkirin, di nivîsê de jî li gorî hevok û qaliban şeweya wergerê diguhere. Di hevokên xwerû, basît û metnên teknîkî de werger hêsantir e lê di hevokên kompleks û metnên fikrî, felsefî û helbestan de werger zortir e. Bo nimûne, ev hevokên li jêr dema ji bo zimanekî din tene wergerandin karê wergêr bêtir hêsan e:

Avê bide min.

Tasek av bide min.

Tasek ava zelal bide min.

Tasek ava zelal a Bîngolê bide min.

Tasek ava zelal a zozanên hênîk ên Bîngolê bide min.

Ev hevokên basît in ku yek lêker in û lêkernav û rûdanên din nînin. Lê heke em bixwazin hevo-keke kompleks saz bikin rûdan û lêkerên din jî divên. Îja ev xebat armanc dike ku ji zimanê Tirkî bo Kurdî nimûneyên hevokên kompleks, hevokên dirêj, hin qalibên cûredar nîşan bike ên standart ên Kurdî digel hin varyantên devokî.

1. Wergera Hevokên ji Tirkî bo Kurdî

Tirkî û Kurdî ji du komên cuda yê zimanan in ku herdu ziman jî xwedî xusûsiyetên cihê ne. Ew di sazkirina hevokan de jî, xweser jî hevokên kompleks, du zimanên cuda ne ku dema ji Tirkî bo Kurdî werger hat kirin divê navdêrandin bê fêmkirin û berdêla lêkernav, daçek û gihanekên Tirkî di Kurdî de rast bîn bikaranîn. Ji bo ku em mantiqa cuda ya herdu zimanan bibînin em li ser hevokekê bisekinin:

“ Ben kitabını aldım, okudum, arkadaşına verdim.”

Kitêb a kî/ê ye?

Zayenda ‘heval’ê çi ye?

Heval a/ê kî/ê ye?

12 İsmail Boztaş, “Çeviri, Çevirmen, Dilbilim İlişkisi, Çeviride Eşdeğerlik ve Kayıplar”, *Hacetepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, (Aralık 1993), 56.

13 İsmail Boztaş, “Çeviri, Çevirmen, Dilbilim İlişkisi, Çeviride Eşdeğerlik ve Kayıplar”, 56-57.

Em ê lêkera “almak” ê çawa wergerînin? (almak=girtin, standin, hildan, kirîn, wergirtin, hilgirtin)

Min kitêba te/wî girt, xwend û da hevala te/wî.

Min kitêba te/wî girt, xwend û da hevalê te/wî.

Herwiha di Tirkî de peyvên hevdeng gelek in. Bo nimûne, em li ser peyva ‘karşî’ bisekinin û bibînin bê çend cureyên wê dikarin di maneyên cuda de bîn bikaranîn:

O bana karşı çıktı. = Ew li ber min rabû.

Karşıdaki ev bizim evimizdir. = Mala hember/pêşber a me ye.

Büyüklerine karşı saygılı olmalısın. = Divê tu ji mezinê xwe re rêzdar/hirmetkar bî (Divê tu qedrê mezinê xwe bigirî).

Emeklerinizin karşılığını alacaksınız. = Hûn ê heqê keda xwe bistînin.

Karşımızda ne var henüz bilmiyoruz. = Em hêj nizanin bê çi li pêş me heye.

Onunla karşılaşacaksın. = Tu yê rastî wî/ê werî.

Bu dersimizde iki edebi eseri karşılaştıracamız. = Em ê di vê dursa xwe de du berhemên edebî rabeî hev/berawird bikin.

Li aliyekî din dema em bixwazin hevokeke kompleks a ji çend lêker an lêkernavan pêk tê ji Tirkî wergerînin Kurdî divê em lêkernavên Tirkî binasin. Di Tirkî de -dikça/-dikçe, -diğında/-diğinde, -arak/-erek, -ması/-mesi, -an/-en, -ış/-iş/-uş/üş, -ıp/-ip/-up/-üp, -maz/-mez, -mak/-mek û wd. hene ku di Kurdî de beramberî wan lêkernav kêm in lê li şûna wan em; daçek, gihanek an hin peyvên bi kar tînin.

Di Kurdî de dema em bixwazin hevokên kompleks saz bikin divê em gihaneka *ku* û hin gihanekên wekî; *bê, ka, bê ka, hela* baş bi kar bînin.

1.1. Hevokên Kompleks

Hevokên kompleks ji hevokên hevedudanî ne ku hevokên hevedudanî ji darazekê zêdetir darazan dihewînin û wekî; ‘hevokên hevedudanî yên serbixwe’ û ‘hevokên hevedudanî yîn pevgirêdayî’ du cure ne.¹⁴ Hevoka ku ji rûdan an jî lêkeran pêk hatiye wekî *hevoka kompleks tê zanîn*. Kompleksiya hevokê ne girêdayî dirêjahiya wê ye. Di hevoka kompleks de meriv behsa pîrbûna bûyeran dike, ne pîrbûna peyvên û dirêjahiya hevokê.¹⁵ Em ê li jêr ji çend hevokên Tirkî mînakên digel wergera wan a Kurdî bidin û balê bixşînin ser lêkernavên Tirkî beramber lêkernav û gihanekên Kurdî.

1.1.1. Gihaneka Ku

Gihaneka “ku” yek ji muhîmtirîn gihanekan e ku di Kurdî û zimanên îranî yên din de berbelav tê bikaranîn. “Ku” dema wekî gihanek hevokan bi hev ve girêdide ew wekî cînav kar dike. Di kurmanciya jorîn de wekî “ku”, di kurmanciya jêrîn de wekî “ke”, di zazakî de wekî “ke” tê bikaranîn. Ev gihanek di farisî de wekî; “هک یطبری فرح” herfî rebt “kê” tê zanîn. Di îngilîzî de, di hevokên hevalnavî (adjective clauses) di wateya gihaneka ku de; ji bo ku însan bîn wesifandin

14 Şerif Güzel, *Lêkolîneke Sentaksî li ser Berhema Camî'eya Risaleyan û Hikayetan* (Muş: Muş Alparslan, Enstituya Zanistên Cîvakî, Teza Mastirê, 2018), 97.

15 İbrahim Seydo Aydoğan, *Guman 1* (Ankara: Lîs, 2013), 124.

cînavên girêkî (relative pronoun) *who û that*, ji bo ku heywan, giya, bêcan bîn wesifandin *which* û *that* tên bikaranîn. Herwiha cînavên wekî *where, when, whom* di wateya gihaneka *ku* de tên bikaranîn. Dîsa di hevokên navî de (noun clauses) jî dema du hevokan bi hev ve girêdide *that şûna ku* digire.

Di hevokên kompleks yê pêreyî yê tamamker de hevoka sereke û hevoka pêreyî bi gihanekan bi hev ve têne girêdan. Gihaneka sereke ya ku di vî warî de tê bikaranîn *ku ye*.¹⁶ Gihaneka “ku” di Kurdî de (zaravayê kurmançî) bi çend awayan tê bikaranîn ku li gorî Baran ev wekî van in; “hevokên alîkar bi yê bingehîn ve girêdide, axaftinên nerasterê bi hevoka bingehîn ve girêdide, li serê hevokê tê bikaranîn û rewşa şertî çêdike, di nava lêkernavan de tê bikaranîn û hêmanan bi hev ve girêdide”.¹⁷

Çend nimûne ji hevokên Tirkî bo Kurdî yê ‘ku’yê dihewînin:

Verdiğim kitabı okudun mu?

Kitêba ku min dabû te, te xwend?

Bu öğretim yılında kurs almayan öğrenciler yaz dönemi kursuna katılabirler.

Xwendevanên ku îsal neçûne fêrgehê dikarin tevî fêrgeha serdema havînê bibin.

Yazarın uzun yıllar yaşadığı ev ölümünden sonra müzeye dönüştürülmüş.

Mala nivîskarî ya ku salên dirêj lê borandiye piştî mirina wî/ê veguherandine mûzeyê.

Büyük harcamalar yapılarak müzeye dönüştürülen ve halkın ziyaretine açık olan bu ev yazarın uzun süre yaşadığı evdir.

(ew) *Mala ku nivîskar dema dirêj lê maye ev mal e ku bi mesrefeke mezin veguherandine muzeyê û ji serdana gel re vekiriye.*

Ji nimûneyên jorê jî tê kifşê ku gihaneka *ku* şûna lêkernavên Tirkî digire.

1.1.1.1. Gihanekên Lêkdayî yê bi ‘ku’yê Çêdibin

Gihaneka *ku* çî dema bi serê xwe bê bikaranîn çî dema bi peyveke din re wekî gihanekê lêkdayî bê bikaranîn, maneyên cûrdar li xwe digire di hevokê de. Aydoğan hevokên ku gihanekên lêkdayî yê bi gihaneka *ku* çêbûne xistiye bin navê ‘hevokên pêreyî yê rewşî’ û ew dabeşî heft grûpan kiriye.¹⁸ Gihaneka “ku” û koma gihanekên bi “ku’yê çêdibin di Tirkî de şûna hin pêvekên lêkernavan û peyv û pêvekên wekî; “-diğında, -diğî zaman, dolayı, -diğî için, -sın diye, -ması için, çünkü, -rağmen, -mesine karşın/rağmen, -den önce/sonra, -e/a kadar, -ebilir û wd. tê bikaranîn. Li jêr ji van gihanekên lêkdayî hin nimûne ew ê bîn dayîn

Dema/Wextê/Gava ku

Ev gihanek di wateya demê de tê bikaranîn. Ji bilî gihanekên demê “dema, wextê, gava” gihaneka ku dikare bi hin gihanekên demê yê wekî; “çax, car, lehze” re jî bê bikaranîn. Di wergera Tirkî bo Kurdî de berdêla pêvekên “-diğında, -diğî zaman” tê bikaranîn. Di hin rewşan de ev gihanekên demê beyî “ku’yê jî dikarin bîn bikaranîn. Nimûne:

16 Aydoğan, *Guman I*, 131.

17 Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmançî*, (Diyarbakir: Belkî, 2012), 122.

18 Aydoğan, *Guman I*, 150.

Buraya geldiğin zaman kitaplarımı da getir.

Dema ku tu hatî vir kitêbên min jî bîne.

Berî ku/Piştî ku

Şûna “-den önce, -den sonra”ya Tirkî digire. Ev gihanek jî amaje bi demê dîkin di hevokê de.

Üniversiteyi bitirmeden önce okuyabildiğin kadar kitap okumalısın. Okul bittikten sonra yeterince zamanın ve kitabın olmayacak.

Berî ku tu zanîngêhê biqedînî divê bi qasî te kariye kitêban bixwînî. Piştî ku dibistan qediya ew ê bi têra xwe dema te û kitêbên te tunebin.

Ji ber ku

Beramberî gihanekên “çünkü, dolayı, -den dolayı” yên Tirkî ye. Di hevokê de îşaretî sebebê dike. Hin caran di hevokê de “ku” dikare bikeve. Nimûne:

Kötü hava koşullarından dolayı uçaklar bugün havalanamayacakmış.

Werger 1

Ji ber ku rewşa hewayê xirab e, firoke dê nekarin îro rabin.

Werger 2

Ji ber rewşa hewayê ya xirab firoke dê nekarin îro rabin.

Ji bo ku/Bona ku

Di hevokê de di wateya sebeba tiştêkî de tê bikaranîn. Di Tirkî de berdêla “için, -sın diye” tê bikaranîn. Nimûne:

Elbiseleri kırılsın diye tüm gece ayakta bekledi.

Ji bo ku kincên wî nequrçimin, îşev di êvar de şîpiya ma.

Dibe ku/Heye ku

Ev herdu gihanek herdem ne hevuate ne lê wateya ihtimalê didin hevokê. Di wergera Tirkî bo Kurdî de berdêla “-e/abilir”a Tirkî ye. Nimûne:

Oldukça geç kaldılar, hava çok kötü yollar kapanmış olabilir.

Pir dereng man, hewa ne baş e dibe ku rê girtî bin.

Okurken gözünden kaçmış olabilir, bir daha kontrol etmelisin.

Heye ku ber çavê te neketibe, divê cardin kontrol bikî.

Çima ku

Ev gihanek jî wateya sebebê dide lê ji gihanekên “ji bo ku/bona ku”yê cudatir e. Beramberî gihanekên “-... diye, için”a Tirkî ye. Nimûne:

Düğüne çağırmadık diye bizimle konuşmuyor.

Çima ku me ew gazî deweta xwe nekiriye bi me re naxive.

Da ku

Ev gihaneka lêkdayî di wateya boneya tiştêkî de tê bikaranîn ku egera wî tiştî diyar dike. Di vê maneyê de di Tirkî de wekî “ki” tê bikaranîn ku îhtimal e ji zimanên îranî xusûsen jî ji farisî ketibe Tirkî. Nimûne:

Sabah erkenden yola çıkmalıyız ki zamanında oraya varabilelim.

Divê em serê sibê zûtirî derkevin rê da ku em dereng nemînin.

Şûna ku/Ciyê ku/Ji dêvla ku

Ev gihanek di wateya divêtiyê de tê bikaranîn. Li şûna peyv û pêvekên “yerine, -diği yerde, iken” tê bikaranîn.

Yaptımız onca iyiliğe karşın teşekkür edecekleri yerde hiçbir şey yapmamışız gibi davranıyorlar.

Piştî ewqas qencyî ciyê ku spasiya me bikin ew wekî ku me qet tiştêk nekiriye tevdigerin.

Ne ku

Wateya hevokê ji aliyê erênîti-nerênîtiyê ve diguhere. Zêdetir hevokê nerênî erênî dike. Dikare hevedanî jî bê nivîsandin. Nimûne:

Size hak vermiyor değilim ama yine de suçlamalarınız çok ağır bunu kabul edemem.

Ne ku ez heq nadim we lê hûn bi giranî suçdar dikin nabe ez vê qebûl bikim.

1.1.2. Gihanekên bê, ka û bê ka

Ev gihanekên hanê du hevokan bi hev ve girêdidin û piranî peywira pirsê li xwe digirin. Aydoğan hevokên bi van gihanekan wekî; ‘hevokên pêreyî yên pirsê’ bi nav dike û hin varyantên wan wiha dide: ‘gelo, hela, hela bê, hela ka, hela bê ka, ka gelo, hela bê ka gelo’.¹⁹ Li jêr ew ê çend nimûne ji van gihanekan bê pêşkeşkirin bi rêya wergera ji hevokên Tirkî bo Kurdî.

Van’ın isminin nereden geldiği henüz çözülememiştir.

Hêj nehatiye zanîn ka navê Wanê ji ku hatiye.

Ne söylediğini hiç anlamıyorum.

Ez qet/hîç nizamim bê tu çî dibêjî.

Öğretmenin verdiği ödevi yapıp yapmadığını kontrol etmemi istedi.

Wî xwest ku ez kontrol bikim bê ka wî spartek (sparteka mamoste-sparteka ku mamoste daye/ dayê-sparteka mamoste dayî) çêkiriye yan na.

Van Şehrinin ne kadar güzel olduğunu şehri gezip gördükten sonra anlayacaksın.

Dema tu li nav bajêr bigerî tu dê bibînî/fêm bikî bê bajarê Wanê çiqas xweş e.

1.1.3. Hin Gihanekên Nerênîtiyê

Ev gihanekên ku em ê li jêr nîşan bidin dema di hevokê de bi kar tên ew wateyeke dijber li pêveberê bar dikin. Yıldırım gihanekên ‘ne, nema û neku’ wekî gihanekên xwerû û di maneya

19 Aydoğan, *Guman 1*, 137.

nerênitiyê de terîf dike.²⁰ Herwiha ev gihanek piranî têne serê hevokê.

Nebî

Ev gihanek piranî bi wateya hişyariyê bi kar tê.

Sakın bir hata yapayım demeyin.

Nebî hûn xetayekê bikin.

Nabe²¹

Sonradan olan bir olay önceki bir olayın nedeni olamaz.

Nabe rûdaneke paşê bibe sedema rûdeneke berê.

Nebû

Olmazsa öyle yaparız.

Nebû em ê wisa bikin.

Nema²²

Dün gece yediğim yemekten rahatsız oldum, herhalde patlıcanı bana dokundu artık patlıcan yemem bir daha.

Ez bi xwarina şevê din ketim, bawer kim bacanên wê ji min girtin, êdî nema²³ bacanên reş dixwim.

Ne ku

Söylediklerinize katılmıyor değilim ancak bazı kuşkularım var.

Ne ku ez ser gotinên we nînim lê hin gumanên min hene.

1.1.1.4. Wergera Dîyalogan, Bikaranîna Peyvên Alîkar ên Wekî Gihanekan di Axaftin û Dîialogan de

Peyvên ku hevokan bi hev ve girêdidin, îfadeyan vedikin, reng û şêweyekê didine îfadeyan wekî gihanek tên zanîn. Ev gihanekên ku îro ji demên berê zêdetir in û bi karanîna wan di nivîsê de berbelav in di hemî zimanên modern de peyvên krîtîk û girîng in.

Di jiyana me ya rojane de dema em diaxivin, ji bo ku axaftina xwe hêsan bikin, gotina xwe xweş bikin û îfadeyên xwe watedar bikin em hin peyv bi kar tînin ku ew peyv bi serê xwe wateya wan tune bin jî zêdetir di rola gihanekan de ne û valahiyeke girîng digirin. Hinekên wan bi eslê xwe gihanek in lê hinekên wan di peywira gihanekan de ne û zêdetir di diyalogan de dertên pêşiya me. Em ê van peyvên ku di kurmançî de berbelav in û li gorî devokan şekl û dirûvên wan diguherin bidin nasîn, di hevokan de bi kar binin û ji bo di wergerê de girîng in em ê di wergera Tirkî-Kurdî de jî bi kar binin.

Îja/ îca(r)/vêca

Ev peyv di eslê xwe de gihanek e. Li gorî devokan wekî ku di sernavê de jî diyar dibe formên wê yên cuda hene. Di axaftinê de berbelav tê bikaranîn lê bi qasî ku me dîtiye di nivîsê de wekî axaftinê ne berbelav e.

Îja di eslê xwe de *îca/îcar*, ew jî *ev car* e herwiha *vêca* jî wekî *vê carê* ye. Lê bi demê re wateyên

20 Kadri Yıldırım, *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi-Kurmançî Lehçesi* (Stenbol: Weşanên Mardin Artuklu Üniversitesi, 2012), 285-286.

21 Ev gihanek dikare digel *kuyê* wekî *nabe ku jî* bi kar bê.

22 Ev gihanek piranî li dorwarê Amed-Mêrdînê bi kar tê.

23 Li şûna *vê* gihanekê gihaneka *hew* jî dikare bi kar bê.

din jî li xwe girtine ku wekî; ji ber vî/wî, wekî wî, wekî din, bi vî şiklî û wd. wateyên xwe hene. Ev gihanek di Tirkî de berdêla peyvên “böylece, böylelikle, bu yüzden, bu sefer, peki” digire. Di îngilizî de jî em dikarin bêjin ku ev peyv berdêla peyva “so” ye.

Nimûne:

- Senin hakkında olmadık şeyler söylemişler, yönetim masum olduğuna inanıyor ama başkan konuyu araştıracağını söyledi. Tüm gün bu meseleyi konuştuk. Seni dinleyeceğini söyledi. (- *Der-heqê te de tiştên nebûyî gotine, rêveberî dizane tu mesûm î, lê serok got ew ê lêpîrsînê bike. Em îro hema ser vê axivîn. Wî got ew ê guhdariya te bike.*)

Başkan mı? (-*Kî, serok?*)

Evet. (*Erê.*)

Peki sonra ne dedi? (-*Îja paşê çi got?*)

Ka

“ka” di kurmançî de sê peywiran digire ser xwe; yek, daçeka pîrsê “ka”, duwem; gihaneka “ka”, ya din jî peyva alîkar “ka” ye û heye ku hersê jî di eslê xwe de yek bin lê niha di wateyên cuda de tînan bikaranîn. Nimûne:

1. Ka hevalê te? (daçek)

Ev peyv ku wekî “kanê” jî tê zanîn, zêdetir bi forma xwe “ku” yê tê bikaranîn. Yanî; *hevalê te li ku ye?* zêdetir likar e.

2. Ez nizanim ka ez ê çi bikim. (gihanek)

Ev “ka”ya gihanek hevmaneya gihaneka *bê* ye.

3. Ka bêjê bila neçe em bi hev re herin. (peyva alîkar)

Ev “ka” hevmaneya peyvên alîkar “ca/cê”yê ye. Li herêma Hekarî û Behdînanê *ka* û *ca* bi hev re tînan bikaranîn.

Bi biraz yana çekil de, geçeyim?

Ka xwe hinekî bide alî, derbas bim.

Ca /cê²⁴

Hevmaneya peyva alîkar “ka”yê ye ku zêdetir li Herêma Serhedê berbelav e. Heye ku ji gihanekên “îca(r)/îja”yê xira bûbin. Wekî “ka”yê peyvên daxwazê ne. Dibe ku tesîra zayendê li ser van herdu forman hebe lê me têkiliyeke tam li ser nedît. Nimûne:

“–Lawo, ca çend qaydeyên mêran û began bibêje, bila begê te bibihê. Gelekî payê dengbêjiya te didin lê binihêrim ka rast e.”²⁵

Ca deqekê bisekine.

Cê huş be ez tişteki bêjim.

De

24 Varyanteke bi vê maneyê li Behdînanê wekî *dê* heye.

25 Eliyê Evdîrehman, *Morof* (Amed: Lîs, 2012), 36.

Wekî “ka û ca/cê”yê zêdetir tê serê hevokê û di dîyalogan de çend cureyên wê hene. Li herêma Serhedê berbelav e. Di hevokên daxwazê de zêdetir tê bikaranîn. Nimûne:

“De bi qaydeyê doxtoriyê çawa lazim bû birîn temîz kir, şûşt, derman kir û paşê dest bi dirûnê kir.”²⁶

De bisekine xêra te be!

Hadi, gidelim artk.

De êdî em herin.

Ne

Di serê hevokê de tê bi karanîn û ji bo balê bikişîne ser tiştekî tê gotin û wek îfadeyeke baneşanî dikare bê dîtin. Nimûne:

“Ne axir ji bo dotmaman dê, bav û bira zehf şîrîn in.”²⁷

Ne min got hûn îro mêvanê min in!

-Baban sana çok kızmış, niye geç kaldığını sorup durdu. (*Bavê te li te pir hêrs bûye, pirs ser pirsê dikir bê ka tu çima dereng mayî.*)

-Gecikebileceğimi söyledim ya!(-*Ne min go ez ê dereng bimînim!*)

-Bilmiyorum. Odasında şuan, seni bekliyorum. (*Nizam. Niha li jûra xwe li hêviya te ye.*)

Lê/Lo

Zêdetir di hevokên baneşanî de tînen bikaranîn; *lê* mêza, *lo* nêrza ye. Di dîyalogan de *lê* dikare şûna herdu zayendan jî bê bikaranîn. Nimûne:

-Seni çok kırdım, özür dilerim, beni affedebilecek misin?(*Min pir dilê te hîşt, li min bibore, tê bikarî min bibexşîn?*)

-Yok canım ya, sen bişey yapmadın. (*Na lêê, te tiştek nekir.*)

Tişt/Ewk/Çik/Êver

Di hin zimanan de, mesela “Tirkî, Kurdî, Erebi” berbelav in. Di axaftinê de hema bêje hergav tê hewariya qisekar. Gelek caran valahiyan dadigire. Berdêla peyva “şey” a erebî ye. Wateyên nepen, girtî, şêlî, şermî bi xêra van peyvên tîne ser ziman. Nimûne:

Senin hiçbir şeyini istemiyorum.

Ez tu tiştekî te naxwazim.

Şey, affedersiniz, bişey sorabilir miyim?

Ewk, biborin, dikarim tiştekî pirs kim?

Şeyin, müdürlüğün, numarasını verir misin?

Ka nimareya çikê, kargeriyê bide min.

Ben sonra şeyi, servisi arayacağım.

Ez ê paşê êverê, servîsê bigerim.

Ji bilî van peyvên di deverên kurmancî de, di devokan de, peyvên mîna; “pa, pî, wî, da, ayja,

26 Eliyê Evdîrehman, *Gundê Mêrxasan* (Amed: Lîs), 91.

27 Evdîrehman, *Gundê Mêrxasan*, 99.

deyja, tedî, qe, ha û ww.” hene ku hinek tînen serê peyvê û hinek jî tînen dawîya peyvê. Dibe ku peyvê din jî hebin ku di wateya peyvên jor de yan jî di wateyên nêzî wateyên wan de tînen bikaranîn. Herwiha ji van peyvên alîkar hinekên wan berbelavtir in û niha zêdetir nêzî standartê ne.

Ji bo ku em zimanê xwe yê nivîsê dewlemendtir bikin divê em ji van peyvên sûdê bigirin. Dîsa em ê bi xêra van peyvên di wergerê de jî karê xwe hêsantir bikin.

1.1.1.5. Hin Hoker, Daçek û Gihanekên Tirkî û Berdêlên wan ên Kurdî di Wergêrê de

Di wergera Tirkî bo Kurdî de hin peyv an jî qalib hene gava wergera wan a Kurdî tînen kirin çewt tînen wergerandin an jî di qaliba wê ya Tirkî de tînen wergerandin. Nimûne, “bu şekilde, o şekilde, ... bir şekilde” ku çend ji van in ku wekî “bi vî şiklî, bi wî şiklî, bi awayekî...” tînen wergerandin. Ev cure werger ku di hin hevokan de lê werin jî herdem bi awayên jor ne guncaw in meriv wan wisa bi kar bîne. Em ê li jêr ji wan çend nimûneyan nîşan bikin û ji hin daçek, hoker û gihanekên Tirkî beramberî kurdiya wan nîşan bidin:

Bu şekilde: wihakî

Siz bu şekilde haklı olduğunuzu asla ispatlayamazsınız.

Hûn wihakî tu carî nikarin heqîya xwe isbat bikin.

O şekilde: wisakî

O şekilde davranarak ailenizi ve çevrenizdekileri üzdüğünüzü unutmayın.

Ji bir nekin ku hûn wisakî malbata xwe û dorana xwe xemgîn dikan.

...bir şekilde:

Kitap ayrıntılı bi şekilde incelendi.

Kitêb dahûrane hat vekolandin.

Kitêb bi hûrgilî hat vekolandin.

İşlerini uygun bir şekilde yoluna koydu.

Karê xwe bi guncanî li hev anî.

...bir biçimde:

Eşyaları doğru bir biçimde yerleştirmelisin.

Divê tu eşyayan bi tehereke rast bi cî bikî.

(Biri) olarak:

Uzun yıllar idarecilik yapmış biri olarak tecrübenizden faydalanmak istiyoruz.

Hûn wek kesekî ku salên dirêj kargêrî kiriye, em dixwazin ji tecrubeya we sûdê bigirin.

“Babanzade Ahmed Naim kimdir?” sualine muhatab olacak gençlerin bu ismi uzaktan bile tanımakta zorlandıklarını defaatle müşahade etmiş biri olarak söyleyebilirim ki o, “benim kendi evim” de yaşayan büyük ustalardan biriydi ki halen öyledir!²⁸

Ez, wekî min defaaten müşahade kiriye ku ciwanên muxatabî pirsar; “Babanzade Ahmed Naîm kî ye” bûne, lê di naskirina vî navî de ketine zorê, dikarim bêjim ku ew, ustadekî mezin ê “di mala min de” bû ku hê jî wisa ye!

Haliyle:

Satış olmayınca dükkan haliyle zarar eder.

Dema ku firotin nebe dikan helbet dê zarar bike.

28 Dücane Cündioğlu, *Felsefenin Türkçesi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 95.

Şu halde/o halde:

Şu halde biz haklıyız ve hakkımızı alacağız.

Wisa ye, em mafdar in û em ê mafên xwe bistînin.

Halbuki:

Halbuki bildiği halde gerçekleri saklıyor.

Hal ev ku dizane jî lê rastiyê vedişêre.

Rağmen/karşın:

Tanımmasına rağmen onu takdir ediyordu.

Çendî nas nedikir jî wî ew teqdîr dikir.

Her çiqas nas nedikir jî wî ew teqdîr dikir.

Çok uğraşmama karşın başaramadım.

Digel ku ez gelekî pê de ketim jî ez bi ser neketim.

Meğer:

Meğer o adamlar hırsızmış.

Tu nabêjî ew diz bûne.

Çima tu nabêjî ew diz bûne.

Sözde/Güya/Sözümöna:

Sözde bana işlerimde yardım edecekti.

Qaşo dê di karên min de aliyê min bikira.

Güya biz arkadaştk!

Qaşo em hevalên hev bûn.

Dolayı/ötürü:

Havanın yağışlı olmasından dolayı trafik aksayacak.

Ji ber hewayaya şilî hatûçû dê bi derengî keve.

Zamanında karşılanmadığından ötürü kızmış ve uçağa geri dönmüş.

Çima ku di wextê xwe de nehatiyê pêşwazîkirin, hêrs bûye û ziviriye firokeyê.

1.2. Hevokên Dirêj

Li gorî hevokên kurt di wergerê de hevokên dirêj zehmetir in lê zehmetî ne di kurtî û dirêjtiyê lê di kompleksbûna hevokê de ye. Dema hevokên dirêj tên wergerandin divê pêşî biker û pêveberên hevokê bên tesbîtkirin û dûre hêmanên din. Paşê divê tewtî bên wergerandin û werger yekcar wisa neyê hiştin, divê piştî maweyekê dîsa bê kontrolkirin. Li jêr em ê çend nimûneyên Tirkî wergerînin Kurdî:

Van'daki en eski yerleşme sahası, mıntıkanın eski hakimleri Urartular zamanına ait olup, bu devletin merkezi Tuşba, bugünkü Van Kalesi'nin bulunduğu mahalde idi.²⁹

Werger 1

Li Wanê cîwarê herî kevin, aîdî dema hakimên kevin ên mintiqeyê Êratûyan e ku, navenda vê dewletê Tûşba di dorhêla/taxa Kela Wanê ya îro de bû.

Werger 2

"Tûşba li Wanê cîwarê herî kevin, aîdî dema hakimên kevin ên mintiqeyê Êratûyan e ku, navenda vê dewletê bû û di dorhêla/taxa Kela Wanê ya îro de bû."

Abbasiler devrinde Doğu Anadolu'da yaşayan Mervani Devleti'nin birinci kurucusu Dostık

29 Ahmed Demir, *İslamın Anadolu'ya Gelişi* (İstanbul: Kent Yayınları, 2008), 222.

oğlu Baz, *kendisine bağlı adamlarıyla* önceleri Erciş ve çevresini egemenliği altına almış, miladi 983 yılında Diyar-ı Bekr bölgesini, daha sonra da Musul ve çevresini ele geçirmiştir.³⁰

Werger 1

Bazê kurê Dostik ê damezrînerê yekemîn ê Dewleta Merwanî, ku ev dewlet di serdema 'Ebasian de dikete Rojhilatê Anatolyayê, digel mirovên xwe pêşî Erdîş û derdora wê dixê bin serweriya xwe, di sala 983yê mîladî de herêma Diyar-i Bekr, paşê jî Mûsûl û derdora wê dixê bin destê xwe.

Werger 2

Di dema 'Ebasian de Bazê kurê Dostik ê damezrînerê yekemîn ê Dewleta Merwanî, ku ev dewlet dikeve Rojhilatê Anatolyayê, bi mirovên xwe ve pêşî Erdîş û derdora wê digire bin serweriya xwe, di sala 983 yê mîladî de herêma Diyar-i Bekr, paşê jî Mûsûl û derdora wê digire (bin destê xwe).

Di vê hevoka dawiyê de, dikare ev bê gotin; di Tirkî de, di hevokên dirêj de, vegêrraneke bi de tay tê bikaranîn ku bi van peyv û îfadeyan mane tê xurtkirin. Ev di Tirkî de berbelav e. Bo nimûne, di hevoka dawî de îfadeya *kendisine bağlı adamlarıyla* yek ji wan e. Lê di Kurdî de ev îfade zêde nayên dîtîn û dema em îfadeyên wiha ji Tirkî werdigerînin Kurdî ne şert e em yekser wergerînin. Bona, me ew îfade wekî; *digel mirovên xwe/bi mirovên xwe ve wergerand*.

Romanları sevmek, onları alışkanlıkla okumak, mantıkla hayalgücünün, akılla gövdenin çeliştiği tek merkezli Descartesçi dünyanın mantığından kaçmak isteğine işaret eder.³¹

Werger 1

Hezkirina ji romanên, bi hîrayî xwendina wan îşaretî daxwaza revê dike ji mantiqa dinyaya Descartesparêz a yekmerkez ku di wê dinyayê de mantiq û xeyal, aqil û gewde ji hev nagirin.

Werger 2

Kesê ji romanên hez dike, hînê xwendina wan dibe dixwaze ji mantiqa dinyaya Descartesparêz a yekmerkez bireve ku di wê dinyayê de mantiq û xeyal, aqil û gewde nakok in.

Ayrıntıların netliği, açıklığı, güzelliği, tasvirin biz okurlarda uyandırdığı “ evet, tam böyledir, işte bu” duygusu ve metnin biz okurların hayalinde bu sahneyi canlandırabilme gücünü sevmemiz bir yazara hayranlık duymamızı sağlar.³²

Werger 1

Netbûna detayan, sayîbûn, rindbûn, hesta sêwrê ya ku di me xwendaran de tîne der a “erê hema wisa ye, ha ev e” û hezkirina me ya hêza metnê ya ku dikare vê sahneyê bîne pêş çavê me xwendaran, dike ku em heyranî nivîskar bibin.

Werger 2

Di metna nivîskar de netbûn, sayîbûn, rindî, sêwra wê ya ku di me xwendaran de hêsta “erê hema wisa ye, ha ev e” hişyar dike û hezkirina me ya hêza wê ya ku di xeyalê me de vê sahneyê zindî dike, dike ku em heyranî nivîskar bibin.

30 Demir, *İslamın Anadoluya Gelişi*, 226.

31 Orhan Pamuk, *Saf ve Düşünceli Romancı* (İstanbul: İletişim, 2011), 29.

32 Pamuk, *Saf ve Düşünceli Romancı*, 40.

1.3. Hevokên Axaftina Kesê Sêyem

Veguhezîna axaftina kesê sêyem yek ji cureyên vegêrranê ye. Axaftina yekser (direct speech) dema ji zimanekî bo zimanekî din hate wergerandin zêde ne zehmet be jî di axaftina neyekser (indirect speech) de ku Aydoğan jê re gotara nerasterast dibêje³³, werger bi zehmettir e. Li gorî Altinkılıç di Kurdî de ragihandina axaftina ne yekser zêde pêş neketiye û di axaftina rojane de piranî axaftina yekser tê bikaranîn.³⁴ Di beşeke vê xebatê de behsa gihaneka *ku* û peywirên wê hatibû kirin. Giringeyeke 'ku'yê jî, di axaftina neyekser de dertê pêşiya me ku em ê li jêrê nîşan bidin.

Di axaftinê de 'qisevan' kesê I., 'bihîzvar' kesê II. e ku bihîzvar dema axaftinê kesekî din re neqil dika li gor dîyalogê kesê III. diguhere. Loma, dema gotina kesê yekem bi bikera 'ez' hate neqilkirin, eger bi xalbendiyê nehatibe jevkirin, ew kes divê wekî 'ew' bê veguhestin. Nimûne:

Bizimle gelmeyeceğini söylüyor.

Dibêje; "ez bi we re nayêm."

Dibêje ku ew bi me re/ligel me nayê.

Geç kalacağını söyledi.

Wî got; "ez ê dereng bimînim."

Wî got ku ew ê dereng bimîne.

1.4. Hevokên ku Biwêj an jî Gotinên Pêşiyên Dihewînin

Di hemî zimanan de biwêj û gotinên pêşiyên hene. Folklorê Kurdî dewlemend e û her cure hêmanên folklorê têra xwe di Kurdî de hatine honandin li ser zimanê gel. Ji van biwêj û gotinên pêşiyên jî cihê xweser digirin. Ji ber ku kurd bi zimanê xwe perwerde nebûne, jimareke mezin ji kurdan zimanê xwe ji bîr kirine û ji bîr dikin. Di zimanekî de jî ya ku pêşiyê dimirin biwêj û gotinên pêşiyên in. Di xaniyekî de îskelet çî be di zimanekî de biwêj û gotinên pêşiyên ew in. Çimkî gotinên pêşiyên û biwêj; nav, hevalnav, lêker, daçek û gihanekan di hewînin. Hem jî ew carna çîrok û qalibên gotinan jî di hewînin ku em dikarin bêjin xusûsiyetên ziman û çanda milletekî ya zimanê wî di van gotinan de veşartî ne.

Wekî ku tê zanîn yek ji zehmettirîn werger wergera biwêj û gotinên pêşiyên e. Ji bo ku di wergerê de mane ji nivîsê muhîmtir e di wergera biwêj û gotinên pêşiyên de divê di herdu zimanan de yê hevmane bîna tesbîtkirin û wisa bîna bikaranîn. Eger nehat dîtîna divê qalibekî gotinê ya nêzîkê maneya wan bê dîtîna û wisa bê wergerandin.

1.4.1. Bikaranîna Biwêjan di Wergerê de

Biwêj, gotin û qalibên bi tesîrê ziman in. Çawa di axaftinê de ew berbelav tene bikaranîn di nivîsê de jî, xusûsen di wergerê de, divê ew bi hostatî bîna bikaranîn. Di zimanekî de çawa ku biwêjên xasî wî zimanî hene biwêjên ji zimanê din hatine girtin **û ji tesîra wan çêbûne jî hene. Bo nimûne, Zeraq dema behsa têkiliya Kurdî û Tirkî dika ew li ser biwêjan sê kategoriyan derdixe pêş; 'Di hin biwêjan de mantiqa herdu zimanan wekî hev e, di hinekan de nêzî hev e û di hinekan de jî bi tenê peyvek ji gotinê diguhere.'**³⁵

Di vê xebatê de ji bo ku ew ê ji wergera ji Tirkî bo Kurdî nimûne bîna dan, nimûne ew ê ji biwêjên hevmane bin.

33 Aydoğan, *Guman 1*, 144.

34 Umran Altinkılıç, "Pirsgirêka Ragihandina Axaftinê di Romana Kurdî de", *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Mehmet Bilen vd. (Diyarbakır: Şarkiyat Vakfı, 2017), 1/52.

35 Dilawer Zeraq, *Deyimler Sözlüğü-Ferhenga Biwêjan*, (Stenbol: Enstîtuya Kurdî, 2005), 8.

Elini eteğini çekmek
Destê xwe jê şûştin.
Artık bu işten elimizi eteğimizi çektik.
Me êdî destê xwe ji vî karî şûşt.
Pabucu dama atılmak
Teze hatin kevin xelat in.

İkinci çocuğumuz doğduktan sonra artık herkes onu sevmeye başladı. Birincisinin pabucu dama atıldı.

*Piştî ku zaroka me ya duwem çêbû êdî herkesî jê hez kir. Ya teze hat a kevin **bû xelat**.*

*Piştî ku zaroka me ya duwem hate dinê ji ya yekem zêdetir hat hezkirin. Ya teze hat a kevin **bû xelat**.*

Dağdan gelmiş bağdakini kovuyor.

Hat ji palê bû malxê malê.

Bu pasajda dükkân açtığından beri ikimiz de yeterli satış yapamıyoruz. Hem benden sonra açtı dükkânı hem de kiracı, üstelik benim kapatmamı bekliyor. Dağdan gelmiş bağdakini kovuyor.

Hingî di vê pasajê de dikan vekiriye em herdu jî têra xwe nikarin bifiroşin. Hem piştî min vekir hem jî kirêdar e, serde jî li wê hêviyê ye ku ez bigirim. Hatiye ji palê bûye malxê malê.

1.4.2. Bikaranîna Gotinên pêşîyan di Wergerê de

Ji bo gotinên pêşîyan, ji zanyarên cuda, çî di nav sînorê zimanê wan de çî wekî pênaseyên hevpar gelek pênase hatine kirin. Li gorî Çiftçi; ji bo ku gotinên pêşîyan ji aliyê watezanî, zimanzanî, huner, edebiyat û sosyolojiya civakî ve pir taybetî û fireh rehendî ne, û di çanda gel û edet û toreyan de pir karîger in, pênaseyên wan *efradê xwe camî û exyarê xwe manî* (elêmanê xwe vedigire yê ne eleman der dihêle) nînin, ew pênaseyên têkilî wan tene nûvejen kirin.³⁶ Gotinên pêşîyan, hinek eslê xwe ji kitêbên pîroz û gotinên pêxemberan, hinek ji gotinên zana û rûspiyan, hinek ji gotinên nava gel digirin³⁷ ku em dikarin bêjin di dema me de jî biwêj û gotinên pêşîyan tene çêkirin.³⁸

Di wergerê de, dema metnên ku gotinê pêşîyan dihewînin tene wergerandin eger gotinên hevmane hebin werger bêtir rihet e lê eger neyê dîtin vê carê hewce bi agahdarkirinê heye ku gotina tê wergerandin çî ye û tê çî maneyê. Li jêr ew ê ji gotinê pêşîyan ên hevmane yê Tirkî û Kurdî ji bo wergerê çend nimûne bêne dan:

Balık baştan kokar

Av ji serkaniyê şêlî dibe.

Baştakiler bozulursa bu halka da sirayet eder, balık baştan kokar.

Dema rêvebir xira bin ev xirabûn dê bigihije gel jî, av ji serekaniyê şêlî dibe.

Dostluk başka alışveriş başkadır.

Bira bira ye bazar cuda ye.

36 Hasan Çiftçi, "Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri, Farsî-Kurmançî-Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2/3, (Mayıs 2016), 8-22.

37 Mohammad Nooruldeen Saeed, *Layenê Perwerdekirinê di Gotinên Mezinan* da, (Wan: Yüzüncü Yıl, Teza Mastirê, 2019), 22.

38 Omed Hussein Ali Ali, *Ciwankarî di Pend û Gotinên Pêşîyan de bi Mînakên Pendî Pêşînan a Şêx Mihemedê Xal de*, (Wan: Yüzüncü Yıl, Teza Mastirê, 2017), 3.

Bugün kardeşlerimizden hakkımızı alamıyoruz. Her hakkımızı talep ettiğimizde; ‘biz kardeşiz’ deyip duruyorlar. Tamam da dostluk başka alışveriş başka.

Îro em nikarin heqê xwe ji birayên xwe bistînin. Çi dema em behsa heqên xwe dikin; hema ew dibêjin ‘em bira ne’. Erê lê; bira bira ye bazar cuda ye.

İnsan yedisinde neyse yetmişinde odur.

Xuyê şîrî heta pîrî.

“Bu adamı bildim bileli hep dağınaktır, bir gün odasını topladığını görmedim. Bari evlense de hayatı bir düzene girse.”

“Bence değişen bir şey olmaz. **İnsan yedisinde neyse yetmişinde de odur.**”

“Min ev meriv nas kiriye nekiriye hema kesekî belawela ye, min nedîtiye hê rojekê jûra xwe daye hev. Qene bizewiciya û jiyana xwe bida ser hev.”

“Bi ya min tiştê naguhere. Xuyê şîrî heta pîrî.”

Su testisi su yolunda kırılır.³⁹

Seyê diziyê di diziyê de diçe.

Film; katiller, uyuşturucu kaçakçıları, soyguncular ve onların yaşadığı kötü sonu konu ediniyor. Filmi izledikten sonra su testisi su yolunda kırılır diyorsunuz.

Film; mêrkuj, tiryakfiroş, şêlbaz û dawiya wan a xirab dike mijar. Piştî filmê hûn dibêjin seyê diziyê di diziyê de diçe.

1.5. Hevokên İhtimal û Texmînê

Di kurmacî de peyv û qalibên ku ihtimal û texmînê ifade dikin gelek in. Hinekên wan êdî bûne standard lê formê wan ê devokî jî hene. Ev peyv û qalibên ku berdêla peyvên Tirkî; “sanki, sanırım, sanırsın, zannederim, öyle zannediyorum ki, bana öyle geliyor ki, -yor olabilir, -dır/-dir, herhalde, galiba” û ên din in, di kurmacî de; “heçko, qey, ez dibêm, ez dibê qey, tu dibê qey, min wetirê/ji min werê, barkim/barkem (ez bawer dikim), dibe ku, heye ku” û ên wekî wan in. Dema bi van peyvên navborî hevokên tîn sazkerin ew hevok bi peyvên ihtimalê wekî hevokên ihtimalê û bi peyvên texmînê jî wekî hevokên texmînê tîn binavkerin. Dîsa divê bê zanîn ku ev peyv; di hevokê de di peywira gihanekê de ne. Em ji her yekî nimûneyek an çend nimûneyan bidin:

Dibe

Yarın işe biraz geç gelebilirim.

Dibe sibê ez piçekî dereng bimînim.

Dibe ku

Biraz daha beklileyim işlerini henüz bitirmemiş olabilirler.

Em hinekî din jî bisekinin dibe ku karê xwe neqedandibin.

Heye ku

Heye ku ez şaş im, lê bi qasî ku ez dizanim û min dîtiye, insanê herî têgihiştî û zana yê hemû welatê Cizîra Botanê, Mam Sefo bû.⁴⁰

39 Di vê gotinê de; ya Tirkî hem di wateya erênî hem jî di ya nerênî de dikare bê bikaranînê. Lê ya Kurdî zêdetir ji bo wateyên nerênî dikare bê bikaranînê.

40 Mehmed Uzun, *Hawara Dicleyê* (Stockholm: Nefel, 2003), 38-39.

Bizi tanımamış olabilirler ya da tanımazlıktan gelmiş olabilirler.

Heye ku em nas nekiribin an jî xwe nenasiyê danîbin.

Heçko

Sanki onun ne biçim biri olduğunu bilmiyorsun!

Heçko tu nizanî bê ew çi terî meriv e!

Ez dibêm

Durumu çok iyi, bu çocuğa küçük bir yardımda bulunur sanıyorum.

Rewşa wî pir baş e, ez dibêm ew ê alîkariyeke biçûk bide vî lawikî.

Tu dibê qey/ez dibêm qey

Ev gihanek; dema qesta kesê yekem be wekî; “ez dibêm qey” lê dema qesta kesekî din be wekî; “tu dibê qey” tê bikaranîn. Nimûnek:

Öyle üzgün öyle çaresiz ki zannedersin dünya başına yıkılmış.

Wisa xemgîn wisa bêçare ye ku tu dibê qey dinya ser de xira bûye.

Sanırım okullar bu sene Ocak ayının ikinci haftasında tatil olacak.

Ez dibêm qey dibistan îsal dê heftaya duwem a meha Çilleyê bikevin betlaneyê.

Min wetirê/ji min werê

Bana öyle ters ters baktı ki o an bana saldıracak zannettim.

Avirên wisa dane min, min wetrê ew ê hema êrişî min bike.

Barkim/barkem (ez bawer dikim)

Galiba başvuruyu senden önce yapmıştı.

Barkim wî/ê berî te serlêdana xwe kiribû.

Li jor wekî ji mînakên jî diyar dibe di kurmancî de gihanekên îhtimal û texmînê û hevokên bi wan tînan sazîkirin gelek in û li gorî sazîkirina hevokê jî dikarin maneyên cuda li xwe bigirin. Di wergera Tirkî bo kurmancî de jî dema me hevokên wisa wergerandin divê peyv baş bîn bijartin û ji ber ku wateyên gihanekên navborî nêzî hevî divê tewtiya hevokê bê nêrîn û li gorî wî gihanek bê bijartin û wergerandin.

2. Cînava Heçî

Cînav ew beşa axaftinê ye ku cihê navdêrekê digire ku di axaftinê de qala wê hatiye kirin.⁴¹ Cînava *heçî* dikeve nav koma cînavên nebinavkirî⁴² yan jî nediyar⁴³. Li gorî Celadet û Lescot ev cînav ji morfemên ‘her+çî’ pêk hatiye û ew, wê hem wekî hevalnav û hem jî wekî cînav qebûl dikin.⁴⁴ Cînava *heçî* di hevokê de şûna kesan digire û îfade hem pê hêsantir dibe hem jî di hin rewşan de îfadeyê kurttir dike. Loma divê di wergerê de berbelav bê bikaranîn. Çend nimûne:

İsmi listede olmayanlar isimlerini yazdırsınlar.

Kesên ku navên wan di listeyê de tunene bila navê xwe bidin nivîsandin.

41 Samî Tan, *Rêzimana Kurmancî* (Stenbol: Enstîtuya Kurdî, 2011), 121.

42 Nezir Öcek, *Rêzimana Kurmancî* (Stenbol: Sîtav, 2014), 134.

43 Baran, *Rêzimana Kurmancî*, 92.

44 Celadet Bedirxan, Roger Lescot, *Kürtçe Dilgisi-Kurmancî* (Stenbol: Doz, 2011), 268.

An jî;

Heçiyê navê wan di lîsteyê de tunene bila navên xwe bidin nivîsandin.

Belediye; suyu olmayan köyler için başvuruları alıyor, bu yüzden başvuru yapmayan köylerin bir an önce başvurularını yapmaları gerekiyor.

Şaredarî; ji bo gundên ku avên wan tunene serlêdanan digire, ji ber wî gundên ku serî lê nedane divê zûtirî serî lê bidin.

An jî;

Şaredarî; ji bo gundên bêav serlêdanan digire, ji ber wî heçiyê serî lê nedane divê zûtirî serî lê bidin.

ENCAM

Werger karekî girîng e ku niha di jiyana sosyal û xusûsen jî ya akdemîk de çî devkî û çî nivîskî be ciyekî girîng digire. Di wergerê de zimanê jêder tê wergerandin bo zimanê armanc. Çendî sedî sed wergera rasterast ne mimkun be jî ji bo ku di herdu zimanan de jî eynî tam hebe divê wergêr baş lê hûr be. Herdu zimanan jî baş bizane û materyalên bin destê wî amade bin. Wergêr ji bo wergereke baş bike divê ecele neke, heta dikare wergera xwe nîşanê hin kesên din bike û fikra wan jî bigire. Herwiha dema wergera xwe kir eger ji wergera xwe qanî nebû divê demek şûnde dîsa lêvegere û cardin kontrol bike.

Ji ber rewşa duzimanî ya kurdan, werger di jiyana wan de her hebûye, xusûsen kurdên merûzî Tirkî mane hem wekî îhtiyac hem jî wekî mecbûriyet wergera ji herdu zimanên Kurdî û Tirkî bûye perçeyeke ji jiyana wan.

Wergera ji Tirkî bo Kurdî hinekî zehmetir e ji ber ku mantiqê wan ji hev cuda ne. Lê di her hevokî û di her nivîsî de em nikarin vê bêjin. Çunkî di hemî zimanan de jî qalib, mantiq û maneyên hevpar hene. Zehmetî zêdetir di hevokên dirêj û kompleks û maneyên girtî de ye. Dema me ji Tirkî metnek wergerande Kurdî, ya zor li ber me paşgirên Tirkî yê navdêrandinê ne ku di Kurdî de beramberî wan ji bilî hin lêkernavan daçek, gihanek û hin peyvên alîkar hene.

Li aliyekî din; hevokên kompleks, hevokên pêwendiyê, hevokên dirêj û yê biwêj û gotinên pêşiyar dihewînin, di hevokên wisa de, divê em peyvên krîtîk baş bi kar bînin û divê em ji peyvên zêdetir wateyê bigerin. Dîsa di dîialogan de jî divê em peyvên alîkar rast bi kar bînin. Eger wate rast derkeve ne peyveke hemwate lê peyveke nêzwate jî carna dikare şûna peyva zimanê jêder bigire. Yek jî di devokên Kurdî de peyv hene ku kêmtên zanî an jî ne berbelav in. Di zimanê standart de eger em bikarin wan di cî de bi kar bînin em ê hem dewlemendiya zimanê xwe keşf bikin hem jî em ê di wergerê de karên xwe hêsan bikin.

Di vê nivîsara xwe de me bal kişand ser wergera ji Tirkî bo Kurdî û digel hin varyantên wan ên deverî peyv û qalibên Kurdî yê ji bo wergerê girîng me pêşkeş kirin. Em wisa hêvî dikin ku ev peyv û qalib û awayê bikaranîna me ya di nimûneyan de ew ê bibe alîkar heçiyê ku karê wergerê re mijûl in çî ya nivîskî çî jî ya zarî be.

JÊDER

Ali, Omed Hussein Ali. *Ciwankarî di Pend û Gotinên Pêşiyar de bi Mînakên Pendî Pêşînan a Şêx Mihemedê Xal de*. Wan: Yüzüncü Yıl, Teza Mastirê, 2017.

- Altınkılıç Umran. "Pirsgirêka Ragihandina Axaftinê di Romana Kurdî de". *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Mehmet Bilen vd. Diyarbakır: Şarkiyat Vakfı, 2017.
- Aydoğan, İbrahim Seydo. *Guman-1*. Ankara: Lîs, 2013.
- Baran, Bahoz. *Rêzimana Kurmancî*. Stenbol: Belkî, 2012.
- Boztaş, İsmail. "Çeviri, Çevirmen, Dilbilim İlişkisi, Çeviride Eşdeğerlik ve Kayıplar". *Hacetepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, (Aralık 1993), 55-65.
- Bedirxan, Celadet - Lescot, Roger. *Kürtçe Dilbilgisi-Kurmancî*. Stenbol: Doz, 2011.
- Cündioğlu, Düccane. *Felsefenin Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Çetinkaya, Serkan. *İkidillilik ve Çeviri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çiftçi, Hasan. "Ortak Atasözlerinin Hikayeleri, Farsî-Kurmancî-Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2/3, (Mayıs 2016), 8-22.
- Çoraylı, Oya. *Farklı Metin Türlerinin Çevirisinde Karşılaşılan Sorunlara Eleştirel Bir Bakış*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Demir, Ahmed. *İslamın Anadoluya Gelişi*. İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Evdirehman, Eliyê. *Gundê Mêrxasan*. Amed: Lîs, 2012.
- Evdirehman, Eliyê. *Morof*. Amed: Lîs, 2012.
- Güzel, Şerif. *Lêkolîneke Sentaksî li ser Berhema Camîeya Rîsaleyan û Hikayetan*. Muş: Muş Alparslan, Enstituya Zanistên Civakî, Teza Mastirê, 2018.
- Munday, Jeremy. *Introduction Translation Studies-Theories and Applications*. London and Newyork: Routledge, 2001.
- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Newyork: Prentice Hall, 1988.
- Pamuk, Orhan. *Saf ve Düşünceli Romancı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Öcek, Nezir *Rêzimana Kurmancî*. Stenbol: Sîtav, 2014.
- Saeed, Mohammad Nooruldeen. *Layenê Perwerdekirinê di Gotinên Mezinan da*. Wan: Yüzüncü Yıl, Teza Mastirê, 2019.
- Tan, Samî. *Rêzimana Kurmancî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî, 2011.
- Uzun, Mehmed. *Hawara Dicleyê*. Stockholm: Nefel, 2003.
- Yıldırım, Kadri. *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi-Kurmancî Lehçesi*. Stenbol: Weşanên Mardin Artuklu Üniversitesi, 2012.
- Yıldırımçakar, Ziyattin. *Werger Wek Kirineke Çandî -Li Ser Riyên Ji Wergernasiyê Ber Bi Kurdo-lojiyê Ve*. Mardin: Mardîn Artuklu, Enstituya Zimanên Jîndar, Teza Lîsansa Bilind, 2016.
- Yıldız, Ayhan. *Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî -1*, Wan: Lorya, 2017.
- Zeraq, Dilawer. *Deyimler Sözlüğü-Ferhenga Biwêjan*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî, 2005.

